

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

3'2021

Виходить шість разів на рік

Засновник:

Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР. Перереєстровано Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп.

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3, Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 3'2021

Укр., рос., англ. мовами

Здано до набору 16.08.2021.
Підписано до друку 26.08.2021.
Формат 70×108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 11,86.
Тираж 100 прим.
Зам. № 0921/329

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (048) 709 38 69
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

Головний редактор

О. І. Сафончик

Редакційна колегія:

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

Д. О. Колодін

А. Р. Крусян

(заст. голов. редактора)

С. В. Мазуренко

К. Г. Некіт

Б. А. Пережняк

В. О. Туляков

Г. І. Чанишева

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
25.08.2021 р., протокол № 1

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, що цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською, російською або англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см.), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коректування матеріалів й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Н. Єфремова

*Права людини та громадянина
в конституційних актах
Української Народної Республіки.....7*

В. Назнибіда

*Принципи УНІДРУА:
інструментальне призначення
та місце в концепті lex mercatoria....15*

В. Мельник

*Методологічні підходи «де-юре»
та «де-факто» в контексті
пізньоантичної і ранньосередньо-
вічної історії міжнародної
правосуб'єктності..... 24*

І. Криховецький

*Вплив сеймової діяльності на
еволюцію українських суспільно-
політичних течій другої половини
XIX – початку XX ст..... 33*

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

М. Бліхар

*Адміністративно-правові засоби
захисту публічного інтересу.....41*

К. Головка

*До питання визначення поняття
«адміністративне
законодавство України».....49*

Л. Діденко

*Суб'єкти як елемент цивільних
процесуальних правовідносин.....55*

S. Mazurenko

*Legal protection of geographical
indications.....62*

Н. Арабаджи

*Категорія «істина» в
адміністративному судочинстві:
до постановки питання..... 72*

Н. Денисяк

*Збереження нотаріусом професійної
нотаріальної таємниці..... 80*

Д. Скоромний

*Відповідальність юридичних осіб
за кримінальні правопорушення –
«інститут-архіпелаг»..... 87*

О. Каплій

*Звернення осіб із порушенням слуху
до органів публічної влади
як основний засіб реалізації права
на інформацію.....102*

А. Градецький, О. Повар

*Наркотизм військовослужбовців
як соціально-правова проблема.....111*

М. Міхровська

*Цифрова трансформація держави
як новий етап
адміністративної реформи.....119*

В. Медяник

*Суб'єкти формування
та реалізації державної соціальної
політики: адміністративно-
правовий аспект.....128*

А. Миколаєць

*Сутність взаємодії держави
та громадськості
в сучасній Україні..... 134*

А. Lyseiuk, A. Polovko

*Legal implementation
of expert investigation
of the enterprise income tax basis.....141*

Г. Гончарук

*Щодо доцільності створення та
використання криміналістичних
колекцій ВПЛА.....148*

О. Чайковський

*Умови та принципи реалізації
захисту права
на житло в Україні..... 156*

А. Сазонова

*Виконання фізичною особою,
яка провадить незалежну
професійну діяльність,
конституційного обов'язку
щодо сплати податків і зборів.....163*

УКРАЇНА І СВІТ

В. Цитряк, В. Кондрич
*Європейський досвід
запровадження антикорупційних
судових органів.....*171

*досудового розслідування,
у проведенні слідчих
(розшукових) дій.....*186

Н. Ясельська
*Особливості розуміння сутності
права на доступ до правосуддя.....*193

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

І. Рубльов
*Співвідношення кібертероризму
та кіберзлочину.....*178

В. Черванчук
*Забезпечення прав учасників
кримінального провадження,
які перебувають у статусі іншої
особи, права чи законні інтереси
якої обмежуються під час*

РЕЦЕНЗІЇ

А. Рубис
*Рецензія на монографію кандидата
юридических наук, професора
Андрея Боровика и доктора
философии в области права
Наталіи Деревянко “Implementation
of the right to receive professional
legal assistance in Ukraine
(administrative
and legal principles)”.....*201

CONTENTS

METHODOLOGY OF THEORY AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE

Yefremova N.
*Human and civil rights in the
constitutional acts of the Ukrainian
national republic.....7*

Nahnybida V.
*Unidroit principles: instrumental
purpose and place in the concept
of lex mercatoria.....15*

Melnyk V.
*Methodological approaches “de jure”
& “de facto” in the context of late
antique and early medieval history
of international legal personality.....24*

Krykhovetskyi I.
*The influence of sey activity
on the evolution of Ukrainian
socio-political currencies
of the second half of the XIX –
early XX century.....33*

PROBLEMS AND JUDGMENTS

Blikhar M.
*Administrative and legal means
of protection of public interest.....41*

Holovko K.
*On the issue of definition
of the concept “administrative
legislation of Ukraine”.....49*

Didenko L.
*The subject as an element of civil
procedural legal relations.....55*

Mazurenko S.
*Legal protection of geographical
indications.....62*

Arabadzhy N.
*Category of “truth” in administrative
legal proceedings: to the statement
of the issue.....72*

Denysiak N.
*Preservation of professional
notarial secrecy by a notary.....80*

Skoromnyi D.
*The liability of legal entities for criminal
offenses – “institute-archipelago”.....87*

Kaplii O.
*Appeal of hearing impaired persons
to public authorities as the main
means of exercising the right
to information.....102*

Hradetskyi A., Povar O.
*Narcotics of servicemen
as a social and legal problem.....111*

Mikhrovska M.
*Digital transformation
of the state as a new stage of
administrative reform.....119*

Mediannyk V.
*Subjects of formation
and implementation
of state social policy:
administrative and legal aspect.....128*

Mykolayets A.
*The essence of interaction between
state and public in modern Ukraine...134*

Lyseiuk A., Polovko A.
*Legal implementation
of expert investigation
of the enterprise income tax basis.....141*

Honcharuk H.
*Expediency of creation and use
criminalistics collections
of unmanned aerial vehicles.....148*

Chaikovskiy O.
*Conditions and principles
of protecting the right
to housing in Ukraine.....156*

Sazonova A.
*Fulfillment of a constitutional
obligation to pay taxes and fees
by an individual who carries out
independent professional activity.....163*

UKRAINE AND THE WORLD

Tsytriak V., Kondrych V.
*European experience
of the anti-corruption judiciary.....171*

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Rulov I.
*The ratio of cyberterrorism
and cybercrime.....178*

Chervanchuk V.
*Support rights of participants
of criminal proceedings that
are in status other person or statutory
rights of any limited interests during
the preliminary investigation,
when carrying out inquiry
(search) action.....186*

Yaselska N.

*Special aspects of understanding the
essence of the right of access to justice.....193*

REVIEWS

Rubis A.

*Review of the monograph by Andrei
Borovik, Candidate of Juridical Sciences,
Professor, and Nataliia Derevianko,
Ph.D. in Law, "Implementation
of the right to receive professional
legal assistance in Ukraine
(administrative and legal principles)".....201*

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.15(477)«1917/18»:342.72/73
DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2179>

Н. Єфремова,

ORCID ID: 0000-0003-0497-2619

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В КОНСТИТУЦІЙНИХ АКТАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Історичні передумови становлення прав людини та їх правове забезпечення традиційно привертають значну увагу як фахівців, так і широкого загалу суспільства. Їх дослідження у сучасній Україні набувають особливого значення, з огляду на їх особливу соціальну значимість та суперечливість у формуванні та реалізації, складні політичні та економічні проблеми в розвитку держави. Доцільно нагадати, що історичний контекст є однією з характерологічних ознак української Конституції, доказом цього виступає неодноразове його згадування у тексті Конституції України як важливого компонента та обов'язкової передумови подальшого демократичного поступу, консолідації українського суспільства, розвитку української нації та побудови правової держави. Так, наприклад, у 11 статті Конституції України 1996 р. до обов'язків держави було встановлено сприяти «...консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [1].

Системно розглядаючи вибрану тему, треба зазначити, що у визначенні дефініції поняття «права людини» у науковій літературі часто вживається формулювання «права і свободи людини». Зазвичай обидва терміни подаються як синоніми, але певна різниця між ними все ж існує. Якщо йдеться про наявність у особи суб'єктивного права, то цьому протиставляється обов'язок влади здійснити певні дії, скеровані на реалізацію цього права. Стосовно ж дефініції «свобода» вважається, що існує окрема сфера життя індивіда, якої влада не повинна торкатися, тобто це можна розуміти як заборону втручатися у певну сферу життя індивіда [2, с. 27].

Розглядаючи поняття «права людини», професор П.М. Рабінович визначає їх як «гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивіда, певних спільностей на належний рівень життя, ефективну соціальну систему охорони та захисту від свавілля держави відповідно до встановлених міжнародних та національних стандартів і процедур» [3, с. 14]. Або ж «певні можливості людини, необхідні для її повноцінного існування та розвитку

в конкретно історичних умовах, що об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [4, с. 16].

Виникнення явища, яке згодом стали називати правами людини, бере свій початок ще з часів Античності. Так, наприклад, у VI–V ст. до н.е. у працях давньогрецьких мислителів-софістів були закладені основи концепції природного права. Пізніше їх розвивали філософи та юристи Стародавнього Риму [5, с. 9]. У ті часи і в умовах Середньовіччя більшість мислителів обстоювали позицію щодо захисту прав лише вільних людей. З розвитком буржуазних відносин у XVIII–XIX ст. ідея захисту прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав. Формування, розвиток і поглиблення особистих (громадянських) та розвиток таких соціально-економічних і культурних прав людини, як право на працю, відпочинок, медичну допомогу, освіту, соціальне забезпечення, були пов'язані з боротьбою народів за покращення свого економічного стану та культурного статусу. Так, наприклад, наприкінці XIX ст. із розвитком трудового права з'явилась об'єктивна потреба в міжнародних стандартах прав людини, коли індустріальні країни почали проектувати, розробляти та приймати відповідне законодавство.

Револьюційна напруженість в Європі початку XX ст. примусила держави радитися між собою, що спричинило появу перших конвенцій, у яких держави брали на себе відповідні міжнародно-правові зобов'язання через встановлення гарантій стосовно прав власних громадян. Так, на думку Ю.М. Бисаги, Бернська Конвенція 1906 року проти праці жінок у нічну зміну «може розглядатися як перша багатостороння конвенція, яка має на меті захист соціальних прав» [5, с. 12].

Револьюція в Російській імперії 1905–1906 років теж сприяла

перегляду та подальшому розвитку доктрини прав і свобод людини та громадянина на території багатонаціональної держави. Царським маніфестом від 17 жовтня 1905 року було проголошено «непорушні основи громадянської свободи на засадах дійсної недоторканності особи, свободи совісті, слова, зборів і спілок», що своєю чергою вплинуло на інтенсифікацію розвитку державного права та політичної активності громадян в імперії. Але в умовах трагічних подій Першої світової війни та руйнації Російської та Австро-Угорської імперій права людини почали привертати не тільки увагу багатьох людей, а і держав, поступово стаючи об'єктом регулювання міжнародного права [6, с. 33].

В історії світового конституціоналізму прийнято вважати, що Конституція Мексиканських Сполучених Штатів 1917 року (*Constituciyn Polntica de los Estados Unidos Mexicanos. – icn.*) стала першим у світовій практиці документом, в якому були закріплені такі права людини, як право на восьмигодинний робочий день, особливі умови труда для жінок і підлітків, право на щотижневий відпочинок та на щорічну відпустку, післяпологову відпустку для жінок, право на страйк робітників та ін. На нашу думку, цей досвід не лишився непоміченим в Україні, де ще з початку XX ст. державне (конституційне) право ставало надзвичайно популярним.

Приблизно у той же час права людини фахівці починають тлумачити як явище, що виступає насамперед як соціальне, тобто породжене історичним розвитком суспільства. Вірогідно, саме тому навесні 1917 року, коли в Наддніпрянській Україні розпочались змагання за відродження Української держави, увагу багатьох в Україні привернуло питання визначення та гарантування прав людини та громадянина. В умовах революційних подій 1917 року в Україні загострилася дискусія навколо питання соціальної справедливості. Погляди

стосовно повноти прав лише для працюючих верств суспільства в державі відбивались уже у перших конституційних актах революційної України.

Так, наприклад, у вступі до I Універсалу Української Центральної Ради (далі – УЦР) ми читаємо: «Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!» [7, с.1]. Така позиція В. Винниченка – автора Універсалу – власне і демонструє різноманітність «палітри» політико-правових поглядів членів УЦР стосовно визначення питання забезпечення рівності прав українців перед законами нової влади. Разом із тим, оцінюючи зміст I Універсалу, треба звернути увагу на прагнення нової влади творити нове майбутнє разом з усіма національностями, які проживали в Україні та працювали на її благо.

Наступним конституційним актом революційної України, в якому було продовжено реалізацію політики демократизації суспільства, став III Універсал УЦР. Ним Україна юридично закріпила своє положення як самостійної і незалежної держави: «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою» [8, с. 1]. Тут важливо відзначити те, що УЦР, як легітимний орган влади УНР, діяла не від імені тільки українського народу, а від імені усього народу, що населяв Україну: «Народе український і всі народи України!». Більш того, саме III Універсал визнавав за національними меншинами право на національно-персональну автономію у складі України. «Український народ... буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні суцільних...» [8, с. 1]. Вирішуючи першочергові питання Українського державотворення, керівники УНР намагалися юридично закріпити основні демократичні досягнення української революції, тож в Універсалі було записано, що «...в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті революцією: свободу слова, друку, віри, зібран-

нів, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах з усіма установами» [8, с. 1]. У цьому ж Універсалі УЦР закріпила рішення про відновлення заборони застосування смертної кари.

Наступний крок у закріпленні прав людини та громадянина в законодавстві УНР ми можемо побачити на прикладі Закону УЦР «Про національно-персональну автономію національних меншостей України», прийнятого 9 січня 1918 року [9, с. 1]. Слід зауважити, що національно-персональна автономія, як організація нації в публічно-правову спільку, до якої можуть входити всі громадяни, належні до конкретної нації порівняно з національно-культурною, дає можливість реалізувати не тільки культурні, а й політичні права національних меншин. Вона є більш глибокою і оптимальною формою вирішення національного питання, ніж національно-територіальна, з огляду на поліетнічний склад населення України і відсутність компактності розміщення національних меншин на її території.

Отже, прийняття Закону «Про національно-персональну автономію» свідчить про велику вагомість для УНР питань прав та свобод людини. Інколи його характеризують як прояв великодушності українського політичного проводу [10, с. 124]. Так, наприклад, Т. Гунчак у своїй праці «Українська Народна Республіка і національні меншості» називає цей документ «моральною вершиною» українського народу [11, с. 62].

Сам факт втілення у життя урядом УНР права національних меншин на національно-персональну автономію, відповідно до якого три найчисленніші нації у межах України створювали об'єднання, виборний орган якого на правах юридичної особи репрезентує її інтереси, свідчить про демократичність УНР.

Проект Закону «Про національно-персональну автономію» містив

10 статей і був розглянутий та ухвалений 9 січня 1918 р. У ст. 2 Закону зазначалось, що «...націям – великоруській, єврейській і польській – право на національно-персональну автономію дається силою цього Закону» [9]. При цьому інші нації мали право звернутися із заявою до Генерального суду, якщо її підписувало не менше 10 тисяч громадян УНР без різниці статі і віри. У ст. 3 Закону надавалося право утворювати на території УНР національні союзи.

Однак, незважаючи на всю зовнішню привабливість, цей Закон викликав неоднозначну реакцію в тодішньому суспільстві. Ще Д. Дорошенко вказував на проблему, яка полягала в тому, що виділяти окремо від українського населення російське – справа нереальна через величезну кількість останніх. «Всі вони зовсім не хотіли визнавати себе на Україні за якусь «національну меншість» [12, с. 270–271]. Крім того, з усіх вказаних у законі національних меншин тільки поляки намагалися здобути національно-персональну автономію.

Чи можна назвати демократичним закон, яким передбачається укладання спеціальних «національних кадастрів» або іменних списків відповідних національностей, котрі «публікуються для загальної відомості»? В умовах, коли остаточне рішення всіх проблем національних меншин, зокрема визначення компетенції так званих «Національних союзів», відкладалось на не визначене майбутнє [13], багато питань лишалось без пояснень. Своєю чергою це викликало недовіру з боку національних меншин в Україні до УЦР, а подекуди і протести. Загалом, серед причин появи цього документа треба зазначити наявність революційно-демократичних ідей, які панували на той час на теренах колишньої Російської імперії. Так, ідея розвитку Української держави у злагоді з усіма її мешканцями незалежно від національності асоціювалась у більшості

українців з обов'язковим складником успішного будівництва демократичної держави. Водночас більшовицька пропаганда стверджувала, що рівноправність для всіх працюючих громадян може бути забезпечена тільки владою рад. Отже, ідея рівноправ'я усіх націй у державі знайшла своє підкріплення у вище названому документі, багато в чому не допрацьованому і недосконалому. В реальності Закон «Про національно-персональну автономію» практично не вирішував більшості соціально-політичних питань національних меншин в УНР того часу.

Керівники УЦР добре розуміли, що відродження національної державності неможливе без чіткого юридичного визначення статусу громадянина України. Особливо актуальною ця проблема стала на початку 1918 року, бо вже 2–4 березня УЦР ухвалила такі важливі конституційні акти, як Закон «Про громадянство УНР» [14] та Закон «Про реєстрацію громадянства УНР» [14].

Стосовно стосунків держави з громадянами, то легісти-теоретики УЦР виходили з того, що демократична держава повинна бути представником народу і виразом його волі, а відносини між найвищою владою і громадянами встановлюються добровільним договором, який передбачає взаємні права і зобов'язання. Договір міг укладатися двома способами: за ініціативою особи та за мовчазною згодою, тобто людина просто не покидала межі УНР і механічно ставала її громадянином. Крім цього, будь-яка людина, яка була народжена на території УНР і постійно там проживала, також вважалась її громадянином. Особи, які перебували на той час за кордоном держави, повинні були звернутися до представницьких органів УНР. Останні з відповідним висновком пересилали заяву до Міністерства внутрішніх справ для остаточного рішення.

Жінки, як правило, отримували громадянство чоловіків, а діти –

громадянство батька. Досягнувши 14 років, діти мали право заявляти про своє громадянство самостійно. Подвійне громадянство не припускалось [14]. Іноземці отримували від місцевих органів влади дозвіл проживання терміном не більше шести місяців. Але усі ті, хто «не побажав бути громадянином УНР», у трьохмісячний строк повинні були подати про це заяву за місцем перебування відповідному комісарові із зазначенням, до громадянства якої держави він належатиме [14, с. 5].

Громадяни УНР користувались широким колом громадських та політичних прав і свобод, брали участь в управлінні державним і місцевим життям через пасивну і активну участь у виборах до законодавчих установ і мали право працювати в державно-громадських закладах. При цьому вони повинні були всіма своїми силами підтримувати добрий лад у державі, порядок, свободу, рівність і справедливість, боронити державу від ворогів.

Як відомо, в основі всіх правових норм, закріплених галузевим законодавством будь-якої держави, лежить її конституція. Перелік прав, зафіксованих у її настановах, є обов'язковим для виконання всіма суб'єктами правовідносин і поширюються на будь-яку людину. У науці їх класифікують як фундаментальні або основоположні права, що мають особливі юридичні властивості. Цей вид прав відрізняється своєю фундаментальністю, стабільністю і високим ступенем гарантованості. Отже, підтримуючи цю позицію, члени УЦР не випадково внесли розділ про права громадян України до Конституції УНР від 29 квітня 1918 року. Усім громадянам УНР гарантувались рівні громадянські й політичні права [15, с. 330–331]. Соціальне походження, національність, стать, віросповідання, освітній рівень чи майнове становище не давали для них ніяких привілеїв. Свобода слова, друку, сумління, недо-

торканність «домашнього вогнища», рівність усіх громадян незалежно від народження і віри, національності, майнового стану, свобода «переміни місця перебування», право людини на свободу та особисту недоторканність, активне і пасивне право участі у виборах до органів влади і управління в державі. Цей перелік свідчить про високий професійний рівень розробки цієї частини на той час. Цивільно-правова, політична і громадянська дієздатність наступала з 20-річного віку. Право участі в голосуванні надавалося всім громадянам, у тому числі військовим і біженцям.

На жаль, у цьому розділі відсутня стаття про закріплення права громадянина УНР на правову допомогу для забезпечення прав на захист від обвинувачення та надання правової допомоги у вирішенні справ у судах та інших державних органах. Ця стаття, безумовно, сприяла б успішному розвитку правової держави. Не тільки знання та виконання законів громадянами, але і правовий захист населення від свавілля органів влади у державі забезпечує успішний розвиток суспільства та держави. Разом із тим доцільно зазначити, що перелік конституційних норм далеко не вичерпує потреби людей. Розвиток суспільних відносин та інші обставини висувають нові проблеми, які потребують правового забезпечення. З огляду на те, що Конституція УНР 1918 року приймалась як тимчасова, в майбутньому, на нашу думку, її другий розділ був би доповнений, але революційні події кінця квітня цього ж року обірвали законотворчий процес УЦР.

Отже, резюмуючи, на підставі наданого матеріалу можна зробити висновок, що УЦР зробила можливим втілення у життя ідеї відродження Української держави, де захист життя людини та її гідності визначались важливим завданням влади. На жаль, окремі члени УЦР вагались стосовно остаточного вирішення питання

застосування «трудового принципу», який фактично впроваджував нерівність громадян держави за ознаками їх соціально-класового походження, що є відвертим порушенням основного принципу правової держави – рівності усіх громадян перед законом.

Зміст багатьох конституційних актів, виданих УЦР, містить положення щодо захисту прав представників національних меншин і це не є випадковим, бо в УНР добре усвідомлювали доцільність врегулювання «національного питання» як одного з найскладніших у державі. Його позитивне рішення фактично вело до спокійного, плідного розвитку України, де кожна людина без різниці її національності, віри та статі мала право на захист своїх прав.

Аналізуючи проблеми державотворення в Україні, голова УЦР Михайло Грушевський 1918 року писав у статті «В огні й бурі»: «Наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно, вона весь час мусила сорозміряти свій марш з конвульсивними рухами і киданнями революції російської, хаотичної й страшної. Російська революція потягнула нас через кров, через руїну, через огонь» [16, с. 110–111]. Вплив більшовицької ідеології, побудованої на класовій боротьбі, в Україні мав різні прояви, але він був очевидним. Частина ідей, реалізованих у конституційних актах УНР, таких, наприклад, як запровадження націоналізації землі, приватних фабрик, заводів і банків, коли приватний власник лишався беззахисним перед державою та деякі інші неможливо назвати правовими. Характеризуючи їх, правники Європи виступали з гучною критикою законотворчої діяльності УЦР у сфері захисту природних прав людини. Але гостра критика часто лунала і з боку українців, наприклад тих, хто не бачив реалізації задекларованих прав на практиці і не вірив у спроможність влади реально захистити своїх громадян, їхні життя, здоров'я та власність.

Ця ситуація у сукупності з іншими факторами призвела до падіння довіри багатьох українців до уряду УНР. З огляду на обставини та оперуючи прикладами численних порушень прав громадян УНР, 25 квітня 1918 року командувач німецькими окупаційними військами в Україні фельдмаршал Г. Айхгорн оприлюднив свій наказ про введення в Україні німецьких військово-польових судів, заборону будь-яких мітингів і зборів та обмеження свободи слова і друку [17]. Порушуючи всі попередні домовленості, окупанти відверто продемонстрували своє ставлення до незалежної УНР, а 29 квітня 1918 року підтримали збройний заколот та усунули УЦР від влади.

У статті досліджено питання розвитку доктрини природного права людини та його реалізації в конституційних актах Української Народної Республіки 1917–1918 років. У статті були пояснені причини змін у ставленні до проблеми захисту природних прав людини на початку ХХ ст. Керівники Української Центральної Ради добре розуміли, що відродження національної державності є неможливим без чіткого юридичного визначення статусу громадянина України. Особливо актуальною ця проблема стала після проголошення Третього універсалу, коли відбулось оголошення про відродження Української держави. Українська влада встала на захист життя людини та її гідності, свободи слова, друку, віросповідання. Громадянам країни гарантувались певні політичні і соціальні права без різниці статі та віку громадян. Але впроваджуючи новаторські для того часу погляди, члени Української Центральної Ради вагалися стосовно остаточного вирішення питання застосування «трудового принципу». Він фактично впроваджував нерівність громадян дер-

жави за ознаками їх соціально-класового походження, що є відвертим порушенням основного принципу правової держави – рівності усіх громадян перед законом. Частина рішень, реалізованих у конституційних актах УНР, таких, наприклад, як запровадження націоналізації землі, приватних фабрик, заводів і банків, коли приватний власник лишився беззахисним перед державою, неможливо назвати правовими. Зміст багатьох конституційних актів, виданих УЦР, містить положення щодо захисту прав представників національних меншин і це не випадково, бо в УНР добре усвідомлювали необхідність врегулювання «національного питання» як одного з найскладніших у державі. Але на заваді успішного розвитку доктрини захисту основних прав людини і громадянина в Українській Народній Республіці постали не тільки такі чинники, як брак правників та низька правова обізнаність громадян країни. Реальне обмеження прав людини і громадянина в Українській Народній Республіці було запроваджено командуванням німецьких окупаційних військ всупереч волі українського легітимного уряду.

Ключові слова: права людини та громадянина, основні права громадян у конституційних актах Української Народної Республіки.

Yefremova N. HUMAN AND CIVIL RIGHTS IN THE CONSTITUTIONAL ACTS OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC

The article examines the problem of the development of the doctrine of natural human rights and its implementation in the constitutional acts of the Ukrainian National Republic of 1917–1918. Following article explains the reasons for the changes in relation to the problem of protecting natural human rights at the

beginning of the twentieth century. The leaders of the Ukrainian Central Rada were well aware that the revival of national statehood is impossible without a clear legal definition of the status of a citizen of Ukraine. This problem became especially urgent after the proclamation of the third Universal, when the announcement of the revival of the Ukrainian state took place. The Ukrainian government stood up to protect human life and dignity, freedom of speech, press, religion. The citizens of the country were guaranteed certain political and social rights without distinction of gender and age of citizens. But introducing innovative views for that time, members of the Ukrainian Central Rada found it difficult to finally resolve the issue of applying the “labour principle”. It actually introduced inequality of citizens of the state on the basis of their social-class origin, what is a blatant violation of the basic principle of the constitutional state – the equality of all citizens before the law. Some of the decisions implemented in the constitutional acts of the UNR, such as, for example, the introduction of the nationalization of land, private factories, factories and banks, when the private owner remained defenceless against the state, cannot be called legal. The content of many constitutional acts issued by the UCR contains provisions on the protection of the rights of representatives of national minorities, and this is not accidental, because the UNR was well aware of the need to resolve the “national question” as one of the most difficult in the country. But on the way to the successful development of the doctrine of the protection of fundamental human and civil rights in the Ukrainian National Republic were not only such factors as a lack of lawyers and low legal awareness of citizens of the country. The real restriction of human and civil rights

in the Ukrainian National Republic was introduced by the command of the German occupation forces against the will of the Ukrainian legitimate government.

Key words: human and civil rights, fundamental rights of citizens in the constitutional acts of the Ukrainian National Republic.

Література

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бережнов А.Г. Права личности: некоторые вопросы теории. Москва : Изд-во МГУ, 1991. 142 с.
3. Рабінович П., Панкевич І. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія І. Дослідження та реферати. Львів : Світ, 2001. Вип. 3. 108 с.
4. Рабінович П. Основні права людини: поняття класифікації, тенденції. Укр. часопис прав людини. 1995. № 1. С. 14–22.
5. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Права людини. Ужгород. 2003. 189 с.
6. Крегул Ю.І., Ладиченко В.В., Орленко О.І. Права і свободи людини : навчальний посібник для студентів вузів. Київ : Книга, 2004. 288 с.
7. Вісти з Української Центральної ради. Київ, 1917. № 9. Травень.
8. Нова Рада. 1917. 8 листопада.
9. Вістник Ради Народних Міністрів УНР. 1918. 2 квітня.
10. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. Київ : Либідь, 1993. 288 с.
11. Гунчак Т. Українська Народна Республіка і національні меншості. Україна в сучасному світі. Матеріали наукової конференції Республіканської асоціації українознавців. Київ, 15–16 червня 1990 р. Київ, 1990. С. 23–26.
12. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради. Ужгород : Червона Калина. 1932. 452 с.
13. Центральный Державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 1. А. 248–249.
14. Закон про громадянство Української Народної Республіки. Вістник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки. Київ, 1918. 15 березня № 9. С. 2.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 томах. Київ : Наукова думка. / Гол. ред. П.П. Толочко. Т. 2. (10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.), 1997. 422 с.
16. Грушевський М. «В огні й бурі». Твори: у 50-ти т. Львів, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 110–111. (Серія «Суспільно-політичні твори. Доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918»).
17. Нова Рада. 1918. 27 квітня.

В. Нагнибіда,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач сектору проблем приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

ПРИНЦИПИ УНІДРУА: ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА МІСЦЕ В КОНЦЕПТІ *LEX MERCATORIA*

Попри наявність усталеного в науці та арбітражній практиці розуміння правозастосування під час вирішення спорів у міжнародному комерційному арбітражі, зокрема щодо значення та виявів реалізації принципу автономії волі сторін, підходів до порядку встановлення застосовного матеріального права арбітрами за відсутності вибору сторін, окремі проблемні питання потребують додаткової уваги наукової спільноти. Серед них можливо виділити низку особливих випадків, пов'язаних зі зверненням сторін до арбітражу та застосуванням складом арбітражу деяких джерел національного та позанаціонального (транснаціонального, міжнародного) характеру, чільне місце серед яких вже багато десятиліть посідає концепт *lex mercatoria*.

Проблематиці дослідження *lex mercatoria*, його еволюції, змісту і складових елементів, вивченню значення Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА приділяли увагу українські та зарубіжні вчені, зокрема Дж. Байрон, К.П. Бергер, О.О. Гайдулін, В.О. Канашевський, Дж. Кордеро-Мосс, Б.С. Лобовик, Ф.М. Маніруззаман, Ф. Марелла, Л. Містеліс, М. Прайлс, А. Редферн, А.В. Смітюх, Л. Тракман, М. Хантер та ін. При цьому недостатньо дослідженими залишаються питання застосування Принципів УНІДРУА на сучасному етапі розвитку міжнарод-

ного комерційного арбітражу з огляду на різні варіанти та підстави звернення до їх положень при розгляді і вирішенні міжнародних комерційних спорів.

Таким чином, метою статті є встановлення правової природи та інструментального призначення Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА як застосовного права до сутності спору у міжнародному комерційному арбітражі, дослідження їх потенціалу при тлумаченні змісту концептів «*lex mercatoria*», «загальних принципів права», торговельних і комерційних звичаїв, обраних сторонами або визначеними складом арбітражу.

За загальним правилом, що, втім, на сьогодні, зазнає розширювального тлумачення, вибір як застосовного до суті спору матеріального права, норм або правил транснаціональних джерел, загальних принципів права чи положень *lex mercatoria* доступний лише сторонам, тоді як арбітри повинні звертатись за відсутності вибору сторін до конкретних національних правових систем. Крім прямого вибору сторонами, В.О. Канашевський обґрунтовує можливість прямого застосування арбітрами *lex mercatoria* (що безпосередньо дозволяється також арбітражними регламентами) в ситуаціях, коли право держави, на яке вказують колізійні норми, не дає чіткої відповіді на

питання, що є предметом спору, або коли застосування національної правової системи призведе до результату, що суперечить розумним очікуванням сторін [1, с. 118]. Так, згідно зі ст. 21(1) Арбітражного регламенту ICC [2], за відсутності угоди сторін щодо вибору застосовного права склад арбітражу застосовує *норми права*, які вважатиме потрібними (*виділення курсивом наше – В.Н.*). Саме формулювання «норми права» й дозволяє в таких випадках звертатись арбітрам до позанаціональних правових регуляторів на протиположності національним правовим порядкам. Так, у розрізі допустимості вибору сторонами як застосовного до суті спору права позанаціональних джерел дискусія в арбітражному середовищі ведеться, насамперед, зважаючи на відмінності у формулюваннях в міжнародних документах та національних законах, частина з яких оперує лише терміном «право» (*law*), а інша – використовує поняття «норм права» (*rules of law*), ґрунтуючись на тому, що в другому з варіантів немає прив'язки до певної правової системи. Актуальності такої дихотомії надала французька наукова думка, яка ґрунтується на положенні чинної ст. 1511 ЦПК Франції [3]. Коментатори відзначають, що використовуваний у ній термін «норми права» призначений вказати, що сторони як застосоване матеріальне право можуть обрати не лише національне право, але й транснаціональні правила (*lex mercatoria*), визнані в міжнародній практиці торгівлі звичаї, або взагалі надати арбітрам повноваження на вирішення спорів у якості «дружніх посередників» [4, с. 791].

Теорія *lex mercatoria* еволюційним шляхом поставала з міжнародної ділової та комерційної практики та була розроблена у другій половині ХХ століття низкою авторів, що відстоювали ідею заснування системи транснаціональних правил, яка може замінити або інтегрувати положення національних правових систем. Ці

транснаціональні правила знаходились в уніфікованих положеннях міжнародних контрактів та застереженнях, повсюдно використовуваних у міжнародній комерції та загальних принципах прав, розроблених у рамках міжнародного права. Ціллю ж теорії було запропонувати арбітрам засоби для «делокалізації» міжнародних спорів та уникнення вузьких обмежень внутрішніх законів шляхом прямого застосування автономних норм міжнародної комерції [5].

Окремим для практики вирішення міжнародних комерційних спорів випадком звернення сторін або складу арбітражу до «загальних принципів права», *lex mercatoria*, «звичаїв міжнародного торговельного обороту» та подібних конструкцій є застосування Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, остання редакція яких датується 2016 роком (далі – Принципи УНІДРУА) [6], статус яких є лише рекомендаційним, не будучи міжнародним договором чи іншим документом, що потребував би формальної ратифікації державами чи будь-якими міжнародними інституціями. Важливим для розуміння суті та призначення Принципів УНІДРУА є текст їх преамбули, згідно з якою ці Принципи встановлюють загальні норми для міжнародних комерційних договорів. Вони підлягають застосуванню в разі, якщо сторони погодилися, що їхній договір буде регулюватися цими Принципами. Вони також можуть застосовуватися, коли сторони погодилися, що їхній договір буде регулюватися «загальними принципами права», «*lex mercatoria*» або аналогічними положеннями. Вони можуть застосовуватися, коли сторони не обрали жодного права, яке б регулювало їхній договір. Вони можуть використовуватися для тлумачення або доповнення міжнародних уніфікованих правових документів та національного законодавства. Узагальнений доктринальний погляд на застосування Принци-

пів УНІДРУА дозволяє виокремити такі випадки звернення до їх змісту: 1) належне право договору на основі прямого, опосередкованого (як частина *lex mercatoria*) або, в окремих випадках, – негативного вибору сторін договору; 2) критерій прийняття рішень *ex aequo et bono* міжнародними арбітражами; 3) засіб тлумачення і доповнення міжнародних уніфікованих документів (в першу чергу – Конвенції ООН про право міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року (CISG)); 4) заміник норм національного права, що підлягає застосуванню; 5) засіб легітимізації застосування норм національного права; 6) зразок для національних і міжнародних законодавців; 7) підручник, словник і матеріал для порівняльно-правових досліджень; 8) засіб тлумачення договірних застережень про застосовне право і арбітражних застережень [7, с. 145]. У межах цього дослідження нас цікавлять прикладні ситуації звернення сторонами арбітражного застереження або складом арбітражу до Принципів УНІДРУА як застосовного до суті спору матеріального права.

Положеннями самих Принципів УНІДРУА (п. 4 преамбули) дається уточнення щодо варіантів звернення сторін до них як застосовного до суті спору права в міжнародному комерційному арбітражі.

По-перше, в разі прямого вибору Принципів УНІДРУА рекомендується визначити це в тексті арбітражного застереження або угоди, оскільки склад арбітражу не пов'язаний певною національною правовою системою включно з її колізійними нормами в питаннях вибору застосовного матеріального права. Відповідно до цього підходу сторони можуть вільно обирати Принципи як «норми права» (*«rules of law»*), згідно з якими арбітри вирішуватимуть спір, у результаті чого Принципи застосовуватимуться при виключенні будь-якого конкретного національного

права, за винятком імперативних норм внутрішнього права, що підлягають застосуванню, незалежно від того, яке право регулює договір.

По-друге, Принципи УНІДРУА можуть застосовуватись як вияв «загальних принципів права», *«lex mercatoria»*, «звичаїв міжнародної торгівлі» або подібних положень, про які йдеться в контракті. Зазначається, що подібні відсилання сторін на нечітко визначені принципи та правила позанаціонального або транснаціонального характеру досі піддаються критиці серед інших підстав через надзвичайну розмитість таких концепцій. Щоб уникнути або принаймні значно зменшити невизначеність, що супроводжує використання таких досить розмитих концепцій, для визначення їхнього змісту було б доцільно вдатися до системного та чітко визначеного набору правил, якими і є Принципи УНІДРУА. Так, у рішенні Міжнародного арбітражного суду ICC 2004 р. № 13012 [8] зазначається, що спір виник із договору, укладеного між французькою та американською компаніями, який не містив вказівок стосовно застосовного права. За запитом складу арбітражу щодо надання подання із приводу визначення застосовного до суті спору права перша сторона посилалась на звернення до французького законодавства, а друга – на законодавство штату Іллінойс, а в якості альтернативи обидві сторони посилались на застосування загальних принципів права. Склад арбітражу встановив, що у цій справі жоден зі сполучних факторів, що використовуються сторонами для вибору застосовного права, зокрема місце розташування сторін, місце укладення договору чи місце його виконання, не є переконливим. І оскільки самі сторони вказали загальні принципи права як альтернативу, арбітри дійшли висновку, що доцільніше було б не застосовувати якесь конкретне національне законодавство, а скоріше

дотримуватися так званого прямого методу, визнаного ст. 17(1) Арбітражного регламенту ICC та базувати своє рішення на загальних принципах права або *lex mercatoria*. У зв'язку із цим склад арбітражу наголосив, «що у кількох справах Арбітражний суд ICC дійшов висновку, що звернення до Принципів УНІДРУА є найкращим підходом до розуміння загальних принципів права, оголосивши, що у цій справі також звернеться до Принципів УНІДРУА» в якості «першочергового набору настанов у визначенні міжнародних норм права, застосованих до договору між сторонами». При цьому склад арбітражу також відзначив, що належним чином розгляне концепт *lex mercatoria* у світлі двох його основоположних принципів, а саме стандартів добросовісності (*standards of good faith*), яких сторони повинні дотримуватися при виконанні договору та правила *pacata sunt servanda*. Резюмуючи склад арбітражу постановив, що «застосовним до суті спору матеріальним правом є загальні принципи права, що містяться у Принципах УНІДРУА в редакції 2004 р. та вищезазначених фундаментальних правилах *lex mercatoria*, а також у комерційних звичаях, які превалюють у сфері діяльності, до якої відноситься укладений між сторонами договір».

Таким чином, склад арбітражу застосував Принципи УНІДРУА як втілення «загальних принципів права» та субсидіарно послався на ключові засади *lex mercatoria* та будь-які застосовні до суті спору торговельні звичаї. Такий підхід вказує на відсутність однозначно визначеного в арбітражній практиці співвідношення означених понять, їх суміщення або взаємного доповнення. При цьому Принципи УНІДРУА все одно зберігають своє провідне значення як інструмент нормативної «персоніфікації» прийнятих у комерційній діяльності звичаїв, принципів права та мінливого конструкту *lex mercatoria*.

В іншому рішенні Міжнародного арбітражного суду ICC 2003 р. № 12111 [9] склад арбітражу звернувся до тлумачення посилання сторін на застосування до договірних відносин «міжнародного права», зазначивши, що таким чином сторони явно вказали на небажання застосування будь-якої національної правової системи; а сам термін «міжнародне право» слід розуміти як відсилання до *lex mercatoria* та загальних принципів права, застосованих до міжнародних контрактів. Оскільки такі загальні принципи відображено у Принципах УНІДРУА, склад арбітражу підсумував, що предмет спору буде регулюватися відповідно до їх положень.

Застосування Принципів УНІДРУА як джерела «міжнародного права» зустрічається й у практиці МКАС при ТПП України (ІСАС). До прикладу, у справі № 123 (рішення від 2 вересня 2016 року) [10], склад арбітражу відзначив, що стосовно питання про застосовне матеріальне право суд виходив із того, що сторони в контракті не погодили застосування будь-якого національного законодавства. Відносно узгодження сторонами застосування «міжнародного права» зазначив, що до договору не може бути застосована Конвенція ООН про право міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року, оскільки Індія не є учасницею Конвенції та норми міжнародного приватного права не дають можливість застосувати ні її, ні інші міжнародні договори. За цих обставин формулювання «міжнародне право», використане сторонами, склад арбітражу розтлумачив як узгодження єдиних загальноновизнаних принципів права, що робить можливим застосування Принципів УНІДРУА. Далі арбітри послались на можливість використання Принципів УНІДРУА в разі, коли сторони не вибрали право, що регулює їх договір, а також коли сторони погодилися, що їхній договір буде регулюватися загальними принципами права, *lex mercatoria* або ана-

логічними положеннями. У зв'язку із цим, як резюмував склад арбітражу, спір про повернення передоплати в зв'язку з непостачанням відповідачем товару було розглянуто на підставі положень Принципів УНІДРУА.

Аналізуючи практику застосування Принципів УНІДРУА судами загальної юрисдикції, господарськими та адміністративними судами України, А. Смітюх відзначає, що визнання загальними судами законності прийняття міжнародними арбітражами рішень на основі одних лише Принципів УНІДРУА, без звернення до норм національного права, що свідчить, по суті, про визнання державними судами України Принципів УНІДРУА в якості складової *lex mercatoria* як автономного правопорядку, застосування якого не суперечить публічному порядку України [7, с. 154]. Така практика є ще одним проявом подальшого проарбітражного розвитку України в особі її судової системи, прийняття нею реалій і практичних потреб інституту міжнародного комерційного арбітражу як альтернативного способу вирішення спорів, включно з його відносною денационалізацією та делокалізацією.

По-третє, Принципи УНІДРУА можуть застосовуватись складом арбітражу, навіть за відсутності будь-якого вибору застосовного права. У п. 4(с) преамбули самих Принципів УНІДРУА із цього приводу вказано, що якщо сторони не обрали право, що регулює їхній контракт, воно повинно визначатися на основі відповідних норм міжнародного приватного права. У контексті ж міжнародного комерційного арбітражу такі правила є дуже гнучкими, що дозволяє арбітражним судам застосовувати «норми права, які вони визнають належними». При цьому, попри загальну практику звернення складу арбітражу до певного внутрішнього права як застосовного до суті спору, у виняткових випадках арбітри можуть вдаватись до національних

або наднаціональних джерел, зокрема до Принципів УНІДРУА, коли з обставин справи можна зробити висновок, що сторони мали намір виключити застосування будь-якого національного права (наприклад, коли одна зі сторін є державою чи урядовим органом, і обидві сторони дали зрозуміти, що жодна зі сторін не прийме вибір внутрішнього права іншої сторони або права третьої країни), або коли у контракті наявні фактори, що відсилають до права багатьох країн, жодне з яких не є переважним, щоб виправдати застосування одного національного права та виключити всі інші.

Прикладом поєднання двох останніх випадків застосування складом арбітражу Принципів УНІДРУА як права, застосовного до суті спору, можна вважати рішення Міжнародного арбітражного суду ІСС 1995 р. № 7110 [11] у справі, де сторонами виступала англійська компанія та орган державної влади Ірану. Жоден із 9 укладених між ними контрактів не містив прямого вибору застосовного права на користь певної національної правової системи, проте деякі з них включали положення, які відсилали до вирішення спорів на основі «права або правил природної справедливості» (*«laws or rules of natural justice»*). На думку позивача (іранської сторони), такі відсилання відображали намір сторін звернутись до загальних принципів права, тоді як англійська сторона наполягала на тому, що вказане формулювання стосується лише загальноновизнаних процесуальних правил належного процесу та справедливого розгляду справи, наполягаючи на тому, що згідно з колізійним принципом місця проживання або місцезнаходження сторони, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту правочину (якою є саме англійська компанія), застосовуватись повинно право Англії, згідно зі ст. 4(2) Римської конвенції про право, що засто-

совується до договірних зобов'язань 1980 р. Склад арбітражу пристав на позицію позивача, трактуючи наміри сторін, дійшовши висновку, що вони зробили негативний вибір, тобто мали намір виключити застосування будь-якого конкретного внутрішнього права та забезпечити, щоб договори між ними регулювались загальними принципами та правилами, які, хоча і не закріплені в жодних національних правових системах, спеціально адаптовані до потреб міжнародних операцій та користуються широким міжнародним консенсусом. Арбітри далі вказали, що такі *«загальні правила та принципи, які мають широкий міжнародний консенсус [...]»*, в основному відображаються в *Принципах УНІДРУА*. Також арбітри дійшли висновку, що *«без шкоди для врахування положень договорів та відповідних торгових звичаїв [...] договори регулюються і повинні тлумачитися відповідно до Принципів УНІДРУА щодо всіх питань, що підпадають під сферу таких Принципів та з усіх інших питань, за допомогою інших загальних правових норм та принципів, що застосовуються до міжнародних договірних зобов'язань, які користуються широким міжнародним консенсусом, який був би визнаний актуальним для вирішення спірних питань, що підпадають під цей арбітражний розгляд»*.

О. Гайдулін із приводу особливостей застосування Принципів УНІДРУА визначає також можливість врахування втілених у них принципів (зокрема повного відшкодування заподіяної шкоди як одного з принципів, до якого відсилає ст. 7(2) Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року (далі – Віденська конвенція 1980 р.) [12] як джерела інтерпретації останніх і, як приклад, правил, які можуть впливати із цих принципів. Також вчений зазначив, що основна мета такого

вибору застосовного права, як звернення сторін до Принципів УНІДРУА, полягає у трансформації відповідних звичаїв торгового обороту (як субсидіарного джерела) у головне та єдине джерело права [13, с. 103]. Таке застосування Принципів УНІДРУА дозволить подолати низку проблем, які можуть постати перед складом арбітражу при виборі сторонами подібних позанаціональних правових регуляторів, зокрема те, що арбітри не завжди спроможні чітко окреслити коло норм, які входять до відповідного позанаціонального права, а також не завжди знаходять відповідь на основі правових норм і принципів, які входять до складу позанаціонального права, обраного сторонами, на ті спірні питання, що постають перед ними [14, с. 385]. Підвищення статусу Принципів УНІДРУА з договірних умов, погоджених сторонами, що підкоряються застосовному праву, до безпосередньо застосовного права, за твердженням Дж. Кордеро-Мосс, пов'язується й зі змінами в Арбітражному регламенті ЮНСІТРАЛ у редакції 2010 р., положення ст. 35(1) якого, на відміну від оригінальної редакції ст. 33(1) Регламенту 1976 р., відсилає до «норм права», а не до «права» загалом [15, с. 97].

На основі вищевикладеного можна резюмувати, що Принципи УНІДРУА як гнучкий правовий інструмент та яскравий приклад нормативного втілення в одному джерелі правил, що складають суть так званого «м'якого права» (*«soft law»*), може використовуватись сторонами та арбітрами як застосовне матеріальне право при вирішенні спору в порядку міжнародного комерційного арбітражу достатньо багатосторонньо. Вони охоплюють як безпосереднє застосування при прямому виборі Принципів УНІДРУА з цією метою, так і слугують виявом «загальних принципів права», *«lex mercatoria»*, «звичаїв міжнародної торгівлі», до яких відсилають сто-

рони в арбітражному застереженні як до застосовного до суті спору права (норм права), а також будуть корисними за відсутності вибору матеріального права як такого чи виявляться в ролі загальновизнаної інтерпретації поширених у практиці міжнародного комерційного обороту принципів і правил за їх субсидіарного застосування тощо. Варто наголосити, що така багатофункціональність Принципів УНІДРУА відзначається й сучасними зарубіжними дослідниками, які підкреслюють, що правова природа необов'язкового документа м'якого права призводить до того, що Принципи УНІДРУА можуть виконувати зовсім різні функції, залежно від того, використовуються вони як «норми права» для регулювання договірних відносин, включені як умови контракту, що регулюється договірним правом певної національної правової системи, або є засобами для тлумачення та доповнення застосовного договірного права, незалежно від його походження, або положень Віденської конвенції 1980 р. [16, с. 653]. У зв'язку із цим потенціал застосування Принципів УНІДРУА та подібних конструктив-проявів *lex mercatoria* у сучасному міжнародному комерційному арбітражі є значним, а саме звернення до відповідних джерел позанаціонального права лише зростатиме.

У статті досліджуються підстави застосування Принципів міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА) як джерела застосовного матеріального права при вирішенні спорів у порядку міжнародного комерційного арбітражу. Аналізуються положення арбітражних регламентів та актуальна арбітражна й судова практика з цих питань. Обґрунтовано, що використовуване в тексті сучасних арбітражних законів формулювання «норми права» й дозволяє в таких випадках звертатись арбі-

рам до позанаціональних правових регуляторів на противагу національним правовим порядкам. Визначено, що в розрізі допустимості вибору сторонами як застосовного до суті спору права позанаціональних джерел дискусія в арбітражному середовищі ведеться, насамперед, зважаючи на відмінності у формулюваннях в міжнародних документах та національних законах, частина з яких оперує лише терміном «право» (*law*), а інша – використовує поняття «норм права» (*rules of law*), ґрунтуючись на тому, що в другому з варіантів немає прив'язки до певної правової системи

Встановлено, що Принципи УНІДРУА як гнучкий правовий інструмент та яскравий приклад нормативного втілення в одному джерелі правил, що складають суть так званого «м'якого права» («*soft law*»), може використовуватись сторонами та арбітрами як застосовне матеріальне право при вирішенні спору в порядку міжнародного комерційного арбітражу достатньо багатосторонньо. Вони охоплюють безпосереднє застосування при прямому виборі Принципів УНІДРУА з цією метою і слугують виявом «загальних принципів права», «*lex mercatoria*», «звичай міжнародної торгівлі», до яких відсилають сторони в арбітражному застереженні як до застосовного до суті спору права (норм права), а також будуть корисними за відсутності вибору матеріального права як такого чи виявляться в ролі загальновизнаної інтерпретації поширених у практиці міжнародного комерційного обороту принципів і правил за їх субсидіарного застосування тощо.

Ключові слова: застосовне право, міжнародний комерційний арбітраж, Принципи УНІДРУА, *lex mercatoria*, загальні принципи міжнародного права.

Nahnybida V. UNIDROIT PRINCIPLES: INSTRUMENTAL PURPOSE AND PLACE IN THE CONCEPT OF LEX MERCATORIA

The article examines the grounds for applying the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (UNIDROIT Principles) as a source of applicable substantive law in resolving disputes through international commercial arbitration. The provisions of arbitration rules and current arbitration and court practice on these issues are analyzed. It is substantiated that the wording of the “rules of law” used in the text of modern arbitration laws allows in such cases to apply by arbitrators a non-national legal regulators as opposed to national legal systems. It is determined that in terms of the admissibility of the parties' choice of the law of non-national sources applicable to the substance of the dispute, the discussion in the arbitration environment is conducted primarily due to differences in wording in international documents and national laws, some of which use only the term “law”. another – uses the concept of “rules of law”, based on the fact that the second option is not tied to a particular legal system.

It is established that the UNIDROIT Principles as a flexible legal instrument and a clear example of normative implementation in one source of rules that constitute the essence of the so-called “soft law”, can be used by parties and arbitrators as applicable substantive law in resolving disputes via the international commercial arbitration is quite multilateral. The usage situations cover both the direct application of the UNIDROIT Principles for this purpose and as the manifestation of the “general principles of law”, “lex mercatoria”, “customs of international trade”, to which the parties refer in the arbitration agreement as applicable

to the substance of the dispute (rules of law), as well as will be useful in the absence of choice of substantive law as such or will be in the role of a generally accepted interpretation of common in the practice of international trade turnover principles and rules for their subsidiary application, etc.

Key words: applicable law, international commercial arbitration, UNIDROIT Principles, *lex mercatoria*, general principles of international law.

Література

1. Канашевский В.А. Методы установления примененого права в практике международного коммерческого арбитража. Журнал российского права. 2007. № 5. С. 114–122.
2. ICC Rules of Arbitration, as of March 1, 2017. International Chamber of Commerce. URL : <https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/>.
3. French Code of Civil Procedure. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/content/location/1745>.
4. Fouchard, Gaillard, Goldman on International Commercial Arbitration / Philippe Fouchard, Berthold Goldman, Emmanuel Gaillard, John Savage. Kluwer Law International, 1999. 1280 p.
5. Developing Neutral Legal Standards for International Contracts. International Chamber of Commerce. URL : <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/01/Developing-Neutral-Legal-Standards-Int-Contracts.pdf>.
6. The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016 (UPICC). International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), Rome. URL : <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016>.
7. Смитюх А. О практике применения Принципов международных коммерческих договоров (УНИДРУА) судами Украины. Материалы III Международных арбитражных чтений памяти академика Побирченко И.Г. «Применимое право в международном коммерческом арбитраже. Практика применения Венской конвенции о договорах международной купли-продажи товаров». Сбор-

ник докладов. МКАС при ТПП України. 2016. С. 144–159.

8. ICC International Court of Arbitration (Arbitral Award) 13012. URL : <http://www.unilex.info/principles/case/1409>.

9. ICC International Court of Arbitration (Arbitral Award) 12111. URL : <http://www.unilex.info/principles/case/956>.

10. Дело № 123 (Решение от 2 сентября 2016 года). Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України. URL : <https://icas.org.ua/wp-content/uploads/Case-No.-123.pdf>.

11. ICC International Court of Arbitration (First Partial Award) 7110. URL : <http://www.unilex.info/principles/case/713>.

12. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. United Nations Commission on International Trade Law. URL : <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/sales/cisg/V1056997-CISG-e-book.pdf>.

13. Гайдун О. Інтерпретація застосовуваного права європейськими арбі-

ражами: розмежування базових понять. Матеріали III Міжнародних арбітражних читинь пам'яті академіка Побирченко І.Г. «Применимое право в международном коммерческом арбитраже. Практика применения Венской конвенции о договорах международной купли-продажи товаров». Сборник докладов. МКАС при ТПП України. 2016. С. 97–105.

14. Лобовик Б.С. До питання про застосування ненаціонального права міжнародним комерційним арбітражем. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 383–386. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkup_2011_4_94.pdf

15. Cordero-Moss G. Revision of the UNCITRAL Arbitration Rules: Further Steps. Stockholm International Arbitration Law Review. 2010. Vol. 13. Issue 3. P. 96–99.

16. Benedettelli M. Applying the UNIDROIT Principles in International Arbitration: An Exercise in Conflicts. Journal of International Arbitration. 2016. Volume 33. Issue 6. P. 653–686.

УДК 340.115.6:340.141(+321.18: 32.019.51:295.1)
DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2181>

В. Мельник,

кандидат політичних наук, юрист,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
асистент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
викладач кафедри філософії та суспільних наук
Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ «ДЕ-ЮРЕ»
ТА «ДЕ-ФАКТО» В КОНТЕКСТІ ПІЗНЬОАНТИЧНОЇ
І РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ
МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ**

Гене́за української державності прямо пов'язана з історією кожного державного утворення, що розташовувалось на теренах сучасної України в будь-який період історичного розвитку [1; 2]. При цьому ми не повинні орієнтуватись ані на хронологічні, ані на періодизаційні розбіжності в історіографічних, політологічних і правничих студіях. Інакше заплутаємось і не зможемо досягти істини – осмислити «залізні факти».

Розуміючи, що «факт – річ уперта» [3, с. 144], мусимо зважати не на інтерпретації фактів, а на ядро кожної події. Відповідно, для того, щоб дати власне авторське пояснення, звернемося до тріступінчастої методики обробки історичного матеріалу.

Перший ступінь. Виклад «локальної подієвої історії» – визначення та суворо фіксація всіх ключових і загально визнаних науковим співтовариством дат, фактів і їхніх часових відповідників. Такі дати, факти, відповідники мають «локалізуватись» виключно на українських теренах.

Другий ступінь. Виклад «міжнародної подієвої історії» – фіксація подій політичної та юридичної історії на глобальному рівні. Йдеться про осмислення системи міжнародних відносин, розуміння загальноприйнятих фактів міжнародної політики,

уявлення про специфіку регіональних блоків і причин виникнення серйозних міждержавних, міжетнічних, міжкультурних конфліктів.

Третій ступінь. Виклад «інтерпретаційної історії» – вписування фактів з історії теренів сучасної України в мережу загально визнаних подій тогочасної глобальної історії [цікава спроба: 4]. *Суб'єктивно вписуючи одні події (менш значущі) в контекст інших (більш значущих), ми отримуємо «інтерпретацію»* [5, с. 3–7]. (Академічний тлумачний словник української мови пояснює цей термін так: «Інтерпретація – розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення» [6, с. 39]).

Історія українського права – це справжній мікрокосм деталей і речей, дослідити котрі ґрунтовно, без міжта інтердисциплінарного аналізу, дуже складно. Тому ми спробуємо обґрунтувати необхідність застосування тріступінчастої методики обробки історико-правового матеріалу так, щоб створити загальне враження у нефахового читача і, на додачу, закласти в свідомості читача фахового знання про фактичний бік проблеми.

Потрібно пам'ятати: історія українських теренів V–X століть невід'ємна від генези навколишніх

цивілізаційних, культурних та етнічних спільностей. Поняття «генеза української державності» має узгоджуватись із визначеннями «генези білоруської державності», «генези польської державності», «генези румунської державності», «генези угорської державності», «генези білоруської державності» [7, с. 65–70]. Не слід оминати тюркські, германські, угро-фінські та іранські політичні утворення, котрі традиційно існували в межах сучасної України. Треба віддавати данину пам'яті всім політичним інституціям, які принесли високий рівень духовної і матеріальної культури до світогляду наших предків.

Історико-правове дослідження якісно відрізняється від усіх інших форматів викладу історичних подій, оскільки воно чітко розмежовує дві реальності:

1) юридичний стан справ (поняття «де-юре»);

2) фактичний стан справ (поняття «де-факто»).

Спробуємо інтерпретувати вищезначене.

Поняття «де-юре». Згаданий вище юридичний стан справ може бути витлумачений через етико-нормативну антиномію сімейних правовідносин. Скажімо, люди можуть поважати одне одного, а можуть і зневажати одне одного. Люди здатні ставитись зі щирою любов'ю один до одного так само, як здатні організувати спільний побут на засадах щирої ненависті. Однак, незважаючи на зміст та форму комунікації (чи її відсутності), в будь-якому випадку, люди, що згідно сімейного законодавства знаходяться в сімейних чи родинних стосунках, характеризуються юриспруденцією як близькі та пов'язані особи. Юриспруденцію не хвилюють почуття, відчуття та взаємні оцінки згаданих категорій людей.

Поняття «де-факто». Навпаки, фактичний стан справ завжди маніфестує в площині реального життя. Він

дозволяє називати речі своїми іменами: толерування та повагу – толеруванням і повагою; недовіру й ненависть – недовірою та ненавистю.

Юридичний підхід, на противагу фактичному, не дозволяє визнавати війною той конфлікт, що не інституціоналізувався в політико-правовому просторі через оголошення чи декларування стану «війни». Однак фактичний підхід дозволяє називати «війною» навіть побутове протистояння між сусідами чи різними сільськими громадами. При цьому, як бачимо, в умовах оцінки людиною фактичної сторони справи, цілком можлива психологічна аберація¹ – закономірне спотворення об'єктивної істини, викликане побутовими звичаями, традиціями, інтелектуальною нездатністю корелювати суб'єкт-об'єктні відносини в навколишньому середовищі [8]. Таке спотворення (аберація) здатне виникати як унаслідок свідомого перекручення реальності, так і внаслідок несвідомого самообману (найчастіша детермінанта психологічної аберації). Ось чому фактичний підхід (апріорі абераційний) дозволяє називати «війною» як міжособистісні неприязні стосунки, так і міждержавний збройний конфлікт. Дарма, що в обох випадках може йтися про невідповідні (нормативно) юриспруденцією явища.

Політика, як діяльність, спрямована на набуття, утримання та використання влади з певною конкретною метою, завжди підпорядкована сукупності різноманітних психологічних аберацій. Менш важливі явища часом вважаються політичними аналітиками істотнішими, впливовішими за більш важливі. Однак саме *процес історії* ставить все на свої місця. Рано чи пізно він відкине чуттєві аберації сьогодення на користь безпристрасних оцінок минувшини далеким майбут-

¹ Прохання не плутати з поняттям «психічної аберації», котре використовується не психологами, а психіатрами для визначення відхилення від норм у розумовій діяльності людини.

нім. Доки ж процес історії фізично не встиг надати оцінку тим або іншим засобам і формам політики, владно-управлінські відносини постійно примушують людей користуватись бажаним, а не реалістичним критерієм оцінки дійсності [9, с. 1–21]².

Прийняття бажаного за дійсне – це завжди аберація. Сфера ідеологічної боротьби, заснована на такому прийнятті, перманентно перебуває в зоні дії тих або інших аберацій, апостеріорі оперуючи бажаним, а не реальним. Ось чому намагання писати *«реалістичну політичну історію»* завжди викликають подив, посмішку й академічну втому [5]. Унаслідок різноманіття психологічних аберацій у сфері політики реалізм і політична діяльність насправді не можуть ототожнюватись. Констатація *«реальних»* соціально-економічних відносин міститься лише в юридичних документах – свідках істинного стану справ, коли йдеться про побутовий дискурс [10]³.

Разом із тим юридичні документи, зауважать критики, теж часто видають бажане за дійсне. Хіба *«Основний Закон»* (засновуючись на просвітницькій традиції, ми послуговуємось давньоримським терміном *«Конституція»*) тієї чи іншої держави не спрямований на документацію бажаного стану справ? Це ж справжній світ ідеальних тлумачень та навіть ідеалістичних міркувань! Зазвичай *«Основний Закон»* лише частково відображає реаль-

ний стан справ у суспільстві. Однак, важливо підкреслити: *на відміну від політики, юриспруденція, в тому числі й інструментами «Основного Закону», стверджує «як має бути»*. Юридична наука ототожнює себе з *«рухом до ідеалу»*. Тому ідеалістичне звернення у світ бажаних речей з боку юристів-доктринерів слід пробачати [11]⁴. Інакше варто оцінювати роботу політиків, які не мислять реальними та не користуються прикладним інструментарієм розв'язання нагальних соціально-економічних питань [про це: 12, с. 5–13]. Юристи можуть обходитись без мислення *«де-факто»*, тоді як політикам цей шлях заборонений процесом історії.

На нашу думку, особливе значення для юридичної справи завжди мали уявлення про потребу вноرمувати світобудову [11]. Юриспруденція ніколи не обходила окремими країнами та вузькими рамками територій. Власне, наслідком чисто юридичного ідеалізму виступають галузі міжнародного приватного права, міжнародного публічного права, морського права, космічного права тощо. Характерно та зрозуміло: у всіх державних політиках, на різних етапах історико-правничого розвитку та політичної інституціоналізації завжди виникали відмінні одне від одного уявлення про *«ідеальний міжнародний правопорядок»*. При цьому деякі державні утворення навіть вважали себе єдиними можливими керівниками такого міжнародного правопорядку. Залишаючи осторонь найбільш ідеальні прагнення своїх доктринерів про повноцінне *«світове панування»*, такі державні утворення вступали одне з одним у тісні дипломатичні контакти, постулюючи таким міжнародно-правовим інструментарієм взаємне визнання власної обраності та неповторності. Відтак *суб'єктами цивілізованого права*

² «Приймати бажане за дійсне», відповідно до наукової концепції американського психолога Джерома Брунера [9].

³ Навіть юридична несправедливість чи незаконний шлях прийняття і впровадження нормативно-правових актів будь-якого рівня констатують наявність неправового способу формалізації суспільних відносин, стверджують для сучасників та нащадків експліцитну корупціогенність соціально-економічного дискурсу державного життя. Вони виступають нехай сумним, але все ж предметом реальної статистики. Аналогічну думку можна висловити й щодо подробиць статистичних даних і фальсифікованої звітності. Ці документи дають яскравішу та цікавішу картину *«живого»* людського побуту певної території, аніж політичні гасла, програми партій, ідеологічні дискусії.

⁴ Навпаки, таке звернення до ідеального стану речей дає дослідникам змогу виокремлювати ті суспільні явища, що потребують поліпшення й удосконалення.

і цивілізованої дипломатії⁵ дані держави вважали лише одна одну [13].

Розкопуючи істину все глибше й глибше, в нагромадженні історичних фактів, нам вдалось відшукати декілька умовно «давніх» державних утворень, що юридично іменували себе не тільки лідерами системи міжнародних відносин, але й джерелами суверенітету [14, с. 63–108]. Тобто окремі держави, ще за часів античності, самоідентифікувались в якості надавачів суверенітету та його ліквідаторів. Цей факт, встановлений нами [14; 15], має стати основою для перегляду змісту поняття «міжнародна правосуб'єктність» [16, с. 134–137].

На межі нашої ери, в часи проповіді Ісуса Христа (перші три десятиліття I ст. н. е.), такими правосуб'єктними державами⁶ одна одну вважали [14; 17; 18]:

- 1) Римська імперія;
- 2) Царство Парфія (Іран);
- 3) Кушанське царство (Індія);
- 4) Хань Чао (Китай).

Протягом I–III ст. н. е. ці політичні утворення залишались військово та економічно наймогутнішими конгломератами племен і народів. Культуру етнополітичного ядра⁷ своїх держав правителі імперій використовували з метою цивілізаційної інтеграції та косметичної (незначної) уніфікації підпорядкованих народів, але, загалом, формували умови для кар'єрного зростання, освіти та збагачення представників будь-яких племен.

⁵ Антагоністами «цивілізованого права» й «цивілізованої дипломатії» завжди визнавалися «варварські право та дипломатія».

⁶ Ми пропонуємо ототожнювати «правосуб'єктні держави» із поняттям «держави-джерела», оскільки вважаємо, що дані утворення визнавали тільки себе здатними до «цивілізованого» суверенітету над «варварськими культурами». Слід враховувати, що латинське поняття «суверенітет» (зверхність, панування) народилося в постсередньовічну добу знайомий усім нам термін «суверенітет».

⁷ Або, краще, «ядер». Жодна імперія історично не була моноетнічною. Мабуть, в цьому апостеріоричному феномені поліетнічності імперій закладений найбільший цивілізаційний плюс та загальнокультурний внесок імперського політико-правового ладу.

«Вікно можливостей» і «соціальні ліфти», запропоновані в перших століттях нашої ери цими державами, зробили нерентабельним та культурно невиправданим військове протистояння імперському централізму з боку провінційних еліт [19]. Переважна більшість різноетнічних народів, інтегрованих вогнем, мечем та юридичними угодами в межі Римської, Перської, Китайської чи Індійської держав, не потребували повстань, сепаратизму та проявів всенародного гніву, оскільки центри експансіонізму виявлялись водночас сильними центрами тяжіння. Різноманітні народи отримували від імперій змогу гармонійного розвитку своєї власної духовної культури, етнічної релігії, мови та науки [19]. *Імперіалізація* локальних етнічних спільнот, «лісових» чи «гірських» культур, відкривала для їхніх носіїв небачені досі можливості особистого саморозвитку та колективного самовираження [19, с. 15]. Звісно, асиміляція залишалась основною проблемою етнокультурної еволюції підпорядкованих імперіям народів. Однак «зловісна» асиміляція ніколи не була принципом внутрішньої політики перелічених державних утворень. *Асимілюватись чи не асимілюватись* (засадниче питання в теорії та практиці ідентичності) – це особистий вибір етнофора⁸, нав'язаний, можливо, соціальними умовами розвитку, але не санкціонований юридично державною політикою імперії. Припинення існування цілих окремих народів унаслідок військового втручання – інша річ. Таке ставалося неодноразово. Геноциди часто виявлялись інструментами юридично санкціонованих імперських політик. Однак, маючи під рукою такий військовий інструмент як геноцид, вдаватись до лінгвоциду чи етноциду виглядало для могутніх Риму, Ірану,

⁸ Етнофор – носій етнічної ідентичності в етнологічній термінології.

Індії та Китаю якимось дріб'язково й неповажно.

Отже із юридичної точки зору імперії завжди були однозначним благом для підкорених народів, тоді як із політичної точки зору на це питання ніколи не існувало однаково правильної відповіді⁹. Так, *для вірменського народу* доби пізньої античності великим політичним благом видавалось долучення до Римської імперії та звільнення від перського панування [20]. А ось *для племен даків* на теренах сучасної Румунії долучення до складу Римської імперії в той же час виглядало цілковитим самоприниженням. Римлянам довелося знищити величезну кількість даків і всіляко асимільовувати їхню культуру, хоча кінцевою метою римської експансії виступали насамперед дакійські запаси золота та солі. Римляни були буквально вимушені процесом історії нищити все дакійське, досягнувши врешті цілковитого успіху. Римська ідентичність в давньодакійських землях пережила тисячоліття й сьогодні ми маємо країну-сусідку, що гонорово називає себе «Румунією» («Романією», дослівний переклад – «Римська країна») [21].

Античні перси теж нищили вірменів, їхню давню монофізитську культуру. І точно так само, як і римляни, іранці прагнули приєднати терени Вірменії, з огляду на її ресурси і стратегічне розміщення [20; 22]. *Вочевидь, суспільна свідомість вірменів чітко розрізняла перський підвищений інтерес та римський стриманий інтерес до своєї землі. Можемо*

⁹ Ось для читачів і пояснення тези про апріоричну неточність притаманного політичному аналізу поняття «де-факто». Це «де-факто» в кожному конкретному історичному випадку могло визначатись принципово різними детермінантами і, так само, в кожному конкретному випадку мати принципово різні наслідки. Підхід юриспруденції, на відміну від підходу політології, найкраще здатен надавати точну відповідь, хоч і послуговується переважно ідеалом («як усе має бути»). Підхід політології, хоч і керується реалізмом, спрямовуючись на плюралізацію тлумачення кожного наявного факту, не здатен надавати точних і недискусійних відповідей.

навіть наголосити: велика зацікавленість експансіоністів у завойовуваних теренах завжди викликала протилежний їхнім планам результат і серйозний опір місцевого населення. Мала зацікавленість експансіоністів у певній території, навпаки, призводила до прагнення локальних еліт інкорпоруватись в адміністративні межі сусідньої імперії, вбудуватись в економічний «ланцюг живлення» потужної сусідньої державності. *Така психологічна закономірність виявилась нормою античних міжнародних відносин, вона серйозно вплинула на становлення римсько-візантійської, перської, китайської, індійської доктрин міжнародної правосуб'єктності.*

Отже, ми можемо, ба навіть мусимо, прийняти охарактеризовану психологічну закономірність частиною фактичного стану справ (підхід «де-факто») у процесі історії імперій доби пізньої античності. Але, чи здатні ми підкріпити цей фактичний стан справ («де-факто»), уможливлено нами проголошений, конкретними юридичними документами («де-юре»? Важливе дослідницьке питання примушує не лише замислитись над методами і шляхами пошуку підтверджуючого нормативно-правового матеріалу. Врешті-решт, воно ставить перед науковою спільнотою проблему кореляції реального («політичного», «фактичного») та ідеального («юридичного», «формального») [23]. Оскільки цей висновок впливає із величезного масиву проаналізованих та зіставлених фактів військово-політичної історії Риму, Персії, Індії і Китаю, то й постає питання *про доцільність оперування суто емпіричним матеріалом (добутим через спостереження над процесом історії) в історико-юридичних студіях.* Ось де нам на допомогу приходить триступінчаста методика обробки історико-правового матеріалу: а) локальні події; б) міжнародні події; в) інтерпретація подій.

Так чи інакше, але на кількох простих прикладах ми переконались: історія (рівнозначно й юридична історія) – цілком інтерпретаційна наука. Вона оперує оцінками й твердженнями, що базуються на логічних і загальнофілософських методах та критеріях відбору й аналізу фактів. Юридична історія при цьому оперує категоріями «бажаного» та «ідеального». Політична ж історія користується категоріями «реального» та «матеріального». Обидва наукові напрямки претендують на встановлення істинності історичних фактів, але сам концепт «істина» свідомо чи несвідомо інтерпретують по-різному. Крім того, давайте не забувати, що існують інші дисципліни – соціальна історія, культурна історія, матеріальна історія, психологічна історія, історія повсякдення, публічна історія, історія ідей, історична антропологія, цивілізаційна історія тощо. Скільки сфер суспільної життєдіяльності є – стільки історій пропонує нам фантазія вченого співтовариства.

Стверджуючи інтерпретаційну сутність юридичної історії, нам нічого не заважає, з огляду на достатню нормативно-правову базу, підвести фундамент під теорію східноримського (візантійського) походження юридичної форми Київського князівства¹⁰.

Спробуємо скористатись згаданою триступінчастою методикою обробки історичного матеріалу. Інтерпретуючи відому сітку локальних і міжнародних подій, приходимо до цікавих висновків.

1. Усі вчені більшою чи меншою мірою усвідомлюють: зародження Київського князівства (воно ж є історіографічною Київською Руссю) стало відповіддю східнослов'янських племен на три політичні виклики тогочасної системи міжнародних відносин: візантійський (східноримський) сюзеренітет, германський експансі-

нізм, арабський торговельний розквіт [1; 24; 25].

2. Разом із тим, якщо ми подивимось вглиб історичних подій, то зрозуміємо: найдавнішим інституційним проникненням на сучасні українські території відзначалась саме Римська імперія [26]. Вона здавна використовувала залежні греко-римські колонії Північного Причорномор'я, а також вплив у «золото-соляній смузі» Карпатських хребтів. Саме в цих регіонах йшли дипломатичні перемовини з сарматами, аланами, готами, гунами, аварами і тюрками [1; 25]. Римська імперія, внаслідок кількох правових трансформацій IV–V століть, де-юре перетворилась в Східну Римську імперію, котра сучасній історичній літературі відома як «Візантія» [27, с. 60–66]¹¹.

3. Союзи візантійців з тюркськими кочівниками, зумовлені спільним протистоянням Персії та, пізніше, Ісламському Халіфату, примусили офіційний Константинополь («Новий Рим») уважно спостерігати за подіями в усіх куточках Причорномор'я. Ці союзи частіше спрямовувались проти життєвих інтересів східнослов'янських племен, але, що важливіше, стимулювали слов'янські племена до повільної інституціоналізації та поступової участі в політичних процесах глобального значення [1; 10; 17; 24; 25].

¹¹ У публічному просторі Візантія послуговувалась латиною і аж до 29 травня 1453 року іменувалась «Східною частиною Римської імперії» (скорочено – «Східна Римська імперія»), маючи на меті об'єднання всіх втрачених провінцій колишньої Римської імперії. При цьому, по-грецьки візантійці називали себе «ромеями» («римлянами»), а свою державу «Романією» («Римською країною»). Слово «Візантія» є спотворенням першопочаткової назви давньогрецького поліса, що існував на місці майбутнього Константинополя ще з VII ст. до н. е. *11 травня 330 р. «Візантій» був перейменований імператором Константином на «Новий Рим», що залишалося, нарівні з поняттям «Константинополь», офіційною назвою міста аж до 1930 року!* Термін «Візантія» в 1557 р. використав німецький хроніст Ієронім Вольф для приниження значення Східної Римської імперії, на протипагу підвладним династії Габсбургів германомовним теренам, що називали себе «Священна Римська імперія германської нації».

¹⁰ Така гіпотеза аж ніяк не анулює справдливих тверджень прихильників норманської теорії походження Давньої Русі.

4. Врешті-решт, непослідовна політика тюркомовного Хозарського каганату спрямувала східних римлян на виокремлення найбільш дієздатних слов'янських вождів та співпрацю з ними [28]. Київ став центром спротиву Хозарії, в чому на той час могла бути зацікавлена тільки Східна Римська імперія (Візантія). Договір 874 р. між східноримським імператором Василем I Македонянином (866–886) та київським князем Аскольдом (858-882) чітко вноормував форму врядування Київського князівства як «архонтства», санкціонованого константинопольським сюзеренітетом [24].

Відтак, послуговуючись чотирма пунктами суб'єктивної інтерпретації локальних і міжнародних подій, отримуємо право, щонайменше з позицій юридичної історії, висловити твердження про справедливість існування ще однієї «правничої теорії походження Русі» та, відповідно, генези української державності – візантійської.

Стаття присвячена важливому питанню історії та теорії держави і права – співвідношенню понять «де-юре» та «де-факто». Особливості методологічної кореляції демонструються на історичних прикладах імперій періодів пізньої античності та раннього середньовіччя. Філософсько-правовий дискурс кореляції «де-юре» та «де-факто» криється в фундаментальній суперечці двох підходів – чисто юридичного та чисто політологічного (політичного). Перший базується на визначенні ідеального стану справ, тоді як другий відображає реальність з усіма її відхиленнями від ідеального теоретизування. Відтак головна відмінність історико-юридичного тлумачення державної історії, на відміну від тлумачення політологічного, полягає в наявності норм та формальностей, що жодним чином не можуть бути піддані

законодавчому сумніву (водночас, вони сумнівні з позицій буденної життєвої практики). Для прикладу, феномен «імперської» влади полягає у її «вселенському», «світловому» масштабі. Цей юридичний «факт» не піддавався жодним сумнівам ані в нормативно-правовій базі, ані в дипломатичних практиках означеної доби. Лише «імперії» могли вважатися «джерелом державності»; імператори роздавали титули та достоїнства «царів», «каганів», «королів», «князів», «герцогів», «графів» тощо. Не дарма термін «суверенітет» походить від латинського поняття «сюзеренітет». З огляду на юридичний «факт» імперської наддержавності (імперії сприймалися та уявлялися як сукупності-співдружності держав, «царства царств») тільки взаємне визнання імперіями одна одної могло бути інституціональною базою для творення системи міжнародного права. Ця система, відповідно, розвивалась на основі інституту міжнародної правосуб'єктності, де взаємним визнанням суб'єктності послуговувались виключно імперії зі «вселенськими амбіціями». Наше визначення стосується насамперед Східної Римської імперії (Візантії), Перського царства (Ірану), Кушанського царства (Індії) та пізньоантичної Хань Чао (Китайської імперії). Окремо, перебуваючи в контексті історії міжнародної правосуб'єктності, стаття покликана ознайомити читачів із триступінчастою методикою обробки історичних фактів (локальні події, міжнародні події, суб'єктивна інтерпретація). Відтак генеза української державності (київсько-руської) подається та вписується в контекст оповідання як локальний аспект міжнародної історії, що може по-різному інтерпретуватися істориками, політологами та юристами. Теорія візантійського походження юри-

дичних форм Київського князівства має на меті підтвердження невідповідності політичного (політологічного) та юридичного (історико-правового) розуміння феномену генези державних утворень.

Ключові слова: державність, юридична історія, політична історія, де-юре, де-факто, ідеалізм, реалізм, імперські студії (імперіологія), міжнародна правосуб'єктність, Східна Римська імперія (Візантія), пізня античність, ранне середньовіччя, генеза держави.

Melnyk V. METHODOLOGICAL APPROACHES “DE JURE” & “DE FACTO” IN THE CONTEXT OF LATE ANTIQUE AND EARLY MEDIEVAL HISTORY OF INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY

The article is devoted to the relationship between the concepts of “de jure” and “de facto”. Peculiarities of methodological correlation were demonstrated on the historical examples of Empires (periods of late antiquity and early Middle Ages). The Legal Philosophy discourse of the correlation between “de jure” and “de facto” lies in the fundamental dispute between two approaches – legal and political. The first is based on determining the ideal state of affairs, while the second reflects reality with all its deviations from the ideal theorizing. Thus, the main difference between legal interpretation of state history, in contrast to the interpretation of political science, is the existence of norms and formalities that can in no way be subject to legislative doubt (at the same time, these norms are questionable from the standpoint of everyday life). For example, the phenomenon of “empire” power lies in its “universal”, “worldwide” scale. This legal “fact” wasn’t questioned either in the legal framework or in the diplomatic practices of the time. Only “empires” could be considered as a “source of statehood”; only emperors

distributed the titles and virtues of “kings”, “khagans”, “princes”, “dukes”, “counts” etc. No wonder the term “sovereignty” comes from the Latin concept of “suzerainty”. Given the legal “fact” of imperial superpower (empires were perceived and imagined as Commonwealth of States, “kingdoms of kingdoms”), only mutual recognition of empires by each other could become the institutional basis for the creation of the international law system. This system developed on the basis of the institutio of international legal personality, where the mutual recognition of subjectivity used exclusively by empires with “universal ambitions”. Our definition applies primarily to the Eastern Roman Empire (Byzantium), the Persian Empire (Iran), the Kushan Empire (India) and the late antique Han ch’ao (Chinese Empire). Separately, being in the context of the history of international legal personality, the article is designed to acquaint readers with a three-step method of historical facts processing (local events level + international events level + subjective interpretation level). Thus, the genesis of Ukrainian statehood (Kyivan Rus’) presented and fits into the context of this article as a local aspect of international history, which can be interpreted differently by historians, political scientists and lawyers. The theory of the Byzantine origin of the legal forms of the Kyivan Rus’ aims to confirm the discrepancy of the political (political science point of view) and legal (history of law point of view) understanding of the phenomenon of the genesis of state formations.

Key words: statehood, legal history, political history, de jure, de facto, idealism, realism, empire studies (imperiology), international legal personality, Eastern Roman Empire (Byzantium), Late Antiquity, Early Middle Ages, genesis of the state.

Література

1. Махочій Павло-Роберт. Ілюстрована історія України. Переклав з англійської С. Біленький. Київ : Критика, 2012. 448 с.

2. Дашкевич Я.Р. Постаті: Нариси про дічів історії, політики, культури. 3-тє вид., доповн. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2016. 924 с.

3. Шульга А.М. Правовий менталітет як складова правосвідомості та об'єкт пізнання. Форум права. 2018. № 4. С. 141–148.

4. Горелов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України. (Нариси). Київ : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. 632 с.

5. Мельник В.М. У полоні інтерпретацій. Політична антропологія між Сходом і Заходом. Монографія. Вінниця : Нова книга, 2020. 280 с.

6. Інтерпретація. Словник української мови: в 11 томах. Том 4. Київ : Наукова думка, 1973. С. 39.

7. Арель Домінік. Науковець, історик і громадський діяч: внесок Павла-Роберта Магочія в наше розуміння Центральної Європи та України. Матеріали симпозиуму: Науковець, історик і громадський діяч: внесок Павла-Роберта Магочія в наше розуміння України та Центральної Європи. Ужгород : Видавництво Валерія Падяка, 2013. С. 65–70.

8. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва : Айрис-пресс, 2012. 560 с.

9. Bruner J. S. The Narrative Construction of Reality. Critical Inquiry. 1991. Vol. 18. Issue 1. Pp. 1–21.

10. Чубатий М.Д. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права. (Записки за викладами на Тайному Українському Університеті у Львові в рр. 1920–1923. Ч. I.). Мюнхен : Український вільний університет, 1947. 89 с.

11. Шевченко О.О. Звичаєве право України IX–XIX століть. Київ, 2014. 200 с.

12. Цвих В.Ф. Становлення та проблеми розвитку політичної науки України. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Питання політології. 2006. Вип. 825. С. 5–13.

13. Морис Ян. Чому Захід панує – напер. Оповіді з історії та що з них впливає щодо майбутнього. Київ : КЛІО, 2018. 784 с.

14. Мельник В.М. Смена эпох: очерк формирования римско-византийской доктрины международного права (III–VI века). *Аннали юридичної історії*. Том 2. Номер 1-2. Січень-червень 2018. Випуск «Історія

та географія середньовічного права». С. 63–108.

15. Мельник В.М. Византия, германцы и славяне у истоков международной правосубъектности государств: римское юридическое наследие и проблема исторического неравенства возможностей. *Аннали юридичної історії*. Том 1. Номер 2. Квітень-липень 2017. Випуск «Городяни і громадяни: історія та антропологія територіальних громад». С. 59–92.

16. Маргиев В.И. Понятие международной правосубъектности. *Вестник Адыгейского государственного университета*. 2005. Вып. 4. С. 134–137.

17. Люттвак Э.Н. Стратегия Византийской империи. Москва, 2016. 664 с.

18. Медведев И.П. Правовая культура Византийской империи. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 575 с.

19. Оболенский Д. Византийское Содружество Наций. Шесть византийских портретов. Москва : Янус-К, 1998. 656 с.

20. Дмитриев В.А. Борьба Римской (Византийской) империи и Сасанидского Ирана за преобладание в Передней Азии (III–VII вв.). Псков : ПГПУ, 2008. 148 с.

21. Кирчанов М.В. Воображая Румынию пространственно и телесно: «национальный локус» и «национальное тело» как изобретаемые традиции раннемодерной румынской идентичности второй половины XIX века. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2016. Вып. 2. С. 169–192.

22. Фирдоуси. Шахнаме. Т. VI. (От начала царствования Йездгерда, сына Бахрама Гура до конца книги). Пер. с фарси Ц. Б. Бану-Лахути и В. Г. Берзнева, коммент. Л. Лахути. Москва, 1989. 655 с.

23. Гегель Г.-В.-Ф. Философия права. Москва : Мысль, 1990. 526 с.

24. Брайчевський М.Ю. Вибране. Том 1. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. *Історична думка в Київській Русі*. Київ : Видавництво Олени Теліги, 2009. 720 с.

25. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 томах, 12 книгах. Том 1. До початку XI віка / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1991. LXXVI+|8|+648 с.

26. Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. Київ : Видавництво АН УРСР, 1959. 254 с.

27. Мельник В.М. Римская империя в V веке. Крушение или перерождение? *Наука и техника*. Июль, 2019. № 7(158). С. 60–66.

28. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. Москва : Айрис-пресс, 2009. 736 с.

І. Криховецький,

кандидат економічних наук,

докторант

Університету Короля Данила

ВПЛИВ СЕЙМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЕВОЛЮЦІЮ УКРАЇНСЬКИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕЧІЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Постановка проблеми. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. стали часом активізації українського національного руху. Тенденційно як у Наддніпрянщині, що входила до складу імперії Романових, так і на західноукраїнських землях, які були частиною Австрійської імперії, відбувається національно-культурне піднесення, в рамках якого активізується і суспільно-політичне життя, формуються концепції національного державотворення. З огляду на ліберальний характер австрійської імперської влади конституційні перетворення і гарантування широких прав і свобод усім народам імперії, у Галичині процеси політизації національного руху відбувалися найшвидше. Активізації суспільно-політичного життя не був перешкодою навіть слабкий соціально-економічний розвиток Галичини, а також те, що керівний провід в національному русі займало духовенство.

Активізація політичного життя в Галичині відбулася під час загальноєвропейської революції «Весни народів» 1848–1849 рр., коли місцеві українці в травні 1848 р. створили власну політичну організацію Головну Руську Раду, політична програма дій якої передбачала поділ Галичини за національною ознакою та надання українській східній частині широких національно-політичних і культурних прав.

Відомий громадський діяч середини ХІХ ст. В. Подолинський, характерні-

зуючи події 1848–1849 рр., вказував, що в середові українців чітко виокремилося чотири суспільно-політичні течії: австрофільська, русофільська, полонофільська та українофільська [10]. Назва кожної із цих течій демонструє її ідеологічну спрямованість. Однак найбільш сталими виявилися русофільська та українофільська течії, які згодом трансформувалися у русофільську та народовську відповідно.

При цьому слід звернути увагу й на те, що поділ, запропонований В. Подолинським був умовним, адже український національний рух 1848–1849 рр. був цілісним, а в його середовищі були популярними згадані течії. Єдиним український національний рух залишався і до початку 1860-х рр., часу створення крайових сеймів. Саме нормотворча діяльність Галицького сейму спричинилася до чіткої структуризації національного руху, виявлення політичних розбіжностей між його представниками.

Загалом для досліджуваного нами періоду – другої половини ХІХ – початку ХХ ст. для галичан була властивою наявність трьох політичних течій – русофільської (москвофільської), народовської та радикальної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення українського суспільно-політичного руху Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. здійснюється майже винятково істориками. Натомість серед

правників домінує підхід, коли практична діяльність і політичні програми русофілів, народовців чи радикалів розглядаються крізь призму аналізу політичного становища Галичини у складі імперії Габсбургів. Загалом впродовж останніх десятиліть світ побачили багато праць, які розкривають процес формування, організаційного і навіть партійного оформлення основних суспільно-політичних течій Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці О. Аркуші, М. Драгоманова, Л. Ілина, В. Лавринюка, К. Левицького, Ю. Михальського, М. Мудрого, В. Подолінського, О. Салтовського, Т. Слотюка, І. Франка, І. Черновола та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення впливу сеймової діяльності на еволюцію основних суспільно-політичних течій галицьких українців другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок роботи Галицького сейму став новим етапом у розвитку національного руху галицьких українців. Сеймова діяльність чітко продемонструвала відмінності між представниками різних поколінь галицького політикуму. Русофіли та народовці, хоч і змушені були діяти консолідовано на передодні та під час виборів до сейму, в процесі нормотворчої діяльності були абсолютно різними за політичним спрямуванням суспільно-політичними течіями.

Загривання русофілів з ідеями панславізму призвели до того, що Російська імперія звернула на них увагу і надавала їм певну допомогу. Для підтримки русофілів імперія Романових вдавалася і до різного роду зловживань і просування в політичний простір Австрії вигідних їй політиків. Прикладом може стати відомий галицький русофіл М. Антоневич, який був племінником Я. Голо-

вацького та підтримував стосунки з відомим російським пропагандистом М. Раєвським. Упродовж 1870-х – 1880-х рр. М. Антоневич зарекомендував себе активним політичним діячем, постійно обирався до Галицького сейму та був одним із найініціативніших послів. М. Антоневич був одним із найбільших противників угодовської кампанії «нової ери», яка реалізовувалася за ініціативи народовців у 1890–1892 рр. [14, с. 187].

Така ситуація призвела до того, що польський політикум Галичини почав підтримувати народовців як єдину силу, що могла сформувати альтернативу русофілам. Підтримка поляками народовців була закономірною з огляд на бажання перших налагодити політичний компроміс. Формально ідеологом галицького народовства можна вважати ідейного лідера «Руської трійці» М. Шашкевича. Оцінюючи його вплив на політичну свідомість галичан другої половини XIX ст., К. Левицький писав, що М. Шашкевич «кинув між нас світло національної свідомості і пробудив почуття одноцілості всього українського народу» [6, с. 7–9]. Згідно із твердженням К. Левицького, початком формування народовської течії, так само як і русофільської, є 1848 р. Характеризуючи ідеологічний вплив згаданого М. Шашкевича, він писав, що «його заповіт підняти народовці з 1848 року, кладучи перші основи до національної будівлі» [6, с. 7–9]. Відповідно, народовці, так само як і русофіли, декларуючи єдність українського народу, бачили його розвиток виключно під скіпетром імперії Габсбургів. Такий лібералізм до імперської влади сприяв у закономірній підтримці цієї суспільно-політичної течії з боку Відня, хоча явної допомоги, як це мало місце з русофілами та Російською імперією, не було.

Характерно, що на момент свого створення, та ідеологічного оформлення ані русофіли, ані народовці у 1860–1880-х рр. не були готові до

самостійної політичної діяльності. Перші розуміли ініціативи поляків із підтримки народовців як бажання «розсварити русинів», а другі у порозумінні бачили можливість легально і з правової точки зору відстояти власні національно-культурні інтереси.

Протистояння з поляками, а також перші сеймові каденції продемонстрували, що тільки єдність русофілів і народовців може гарантувати їм успіх у стінах сейму. Не зовсім вдалі вибори 1867 р. у порівнянні з виборами 1861 р. змусили галицьких українців до пошуків нових форм організаційного оформлення. Ініціатором створення політичного товариства галичан став Ю. Лаврівський, чия угодовська акція 1869–1870 рр. зазнала невдачі. З метою недопущення розколу українства він запропонував створити політичний орган «Руську Раду» [5, с. 32]. Українське суспільство вітало створення подібної організації, про що свідчать публікації з газети «Слово, яка писала, що «час пасивності закінчився і пора активно діяти» [8, с. 1]. Цікаво, що після усіх організаційних заходів члени «Руської Ради» надіслали ноту звернення до імператора, в якій вказували на правонаступність з Головною Руською Радою 1848 р. [4, с. 9].

Характерно, що, незважаючи на асоціацію «Руської Ради», як органу русофілів, до її складу на момент створення входили і народовці. Окремі дослідники, зокрема Л. Ілин, наводять аргументи, що народовці на чолі з Ю. Лаврівським (близько 25 осіб) намагалися сформувати в межах «Руської Ради» окремий клуб [4, с. 9]. Аргументом на користь такої думки дослідник визначає неспроможність обрання голови товариства у червні 1870 р. [4, с. 10]. Тільки 7 вересня 1870 р. русофіли зуміли зібрати більшість і провели перші установчі збори «Руської Ради», під час яких сімох народовців було виключено з товариства, а Ю. Лаврівський заявив про вихід з «Руської Ради». Так русофіли

з змогли отримати зверхність не тільки в українському національному русі Галичини, а й керівництво в першій політичній організації – «Руській Раді».

Створення «Руської Ради» в тогочасному галицькому суспільстві та місцевій періодиці асоціювалося зі створенням політичної партії. Так, русофільська газета «Слово» поділилася публікацією німецькомовної газети «Zukunft», у якій йшлося, що польська адміністрація Галичини занепокоєна створенням українцями першої політичної партії [9, с. 1]. Однозначно, що «Руська Рада» не була політичною партією класичного типу, адже не мала чіткої політичної програми. Це швидше був «політичний клуб за інтересами», приналежність до якого чітко ідентифікувала галичанина, як прихильник ідей русофільства.

Упродовж 70- рр. XIX ст. «Руська Рада» забезпечила фактичне домінування русофілів в українському національному русі Галичини. Зосередивши свою увагу на нормотворчій діяльності в стінах сейму, русофіли у своїй ідеологічній риторичі віддалилися від Росії та зосередили увагу на політичному протистоянні з поляками і одночасному декларуванні ліберального ставлення до імперської влади. На межі 1870–1880-х рр. відбувається налагодження співпраці між русофілами та народовцями, пошук спільних ідеологем та засобів до підвищення впливу «Руської Ради». Однак ані вступ молодих народовців у 1879 р. до «Руської Ради» [2, с. 242], ані інші заходи не допомогли вирішити політичну кризу, що сформувалася. Наявність політичного конфлікту з поляками не дозволяла двом українським політичним течіям витворити спільну програму дій.

Переломним моментом в еволюції українського національного руху Галичини став судовий процес 1882 р. над О. Грабар [12, с. 317]. З одного боку, ці події продемонстрували те, що русофіли втрачають підтримку

серед галичан, а поляки та австрійці готові оперативно протидіяти про-російським політичним крокам. При цьому народовці не відмовилися від ідеї подальшої співпраці з русофілами, і впродовж 1880-х рр. тривали активні перемовини стосовно консолідації українського суспільно-політичного руху Галичини. Однак авторитет русофілів був перешкодою на шляху цієї консолідації. Підтвердженням цього можуть слугувати результати виборів до Галицького сейму в 1883 р., коли українці змогли отримати тільки 9 мандатів, з яких 5 були представники народовців [2, с. 242; 14; 15]. Це була найменша кількість мандатів, яку отримували українці за весь час існування сейму. Представництво у 9 осіб не дозволяло навіть самостійно формувати петиції та звернення, оскільки для цього потрібно було 15 підписів. У таких умовах русофіли навіть заявили про відмову від сеймової діяльності.

За цих обставин успіх українського сеймового представництва у 1883–1889 рр., керівником якого був Ю. Романчук, був неможливим. Однак позитивним виявилось бажання народовців йти на компроміс з польськими депутатами. Як наслідок вдалося досягнути відкриття паралельних класів з українською мовою викладання у Перемишльській гімназії, що стало свідченням спроможності народовців самостійно вести політичний провід українців. Це стало початком до активізації народовської течії, яка одночасно обрала для себе ненасильницький варіант внутрішньої боротьби з русофілами, що, на нашу думку, було виправдано з огляду на польську сеймову більшість.

Останні десятиліття ХХ ст. стали часом посилення впливу народовців на національний провід. За словами М. Мудрого та О. Аркуші, для того часу була характерною зміна система австро-польсько-українських відносин, які в українському русі відображалися через трансформацію

правових поглядів греко-католицької церкви, яка остаточно відмовилася від ідей русофільства та підтримала на парламентських виборах 1885 р. народовців [2, с. 243–244]. Останні остаточно відмовилися від співпраці з русофілами. Оскільки це було своєрідним гальмом для їх внутрішньої еволюції [2, с. 245]. Однак на практиці створити дві окремі політичні організації, які б змогли самостійно і успішно провести вибори було, неможливо, хоча в 1885 р. народовці заснували «Народну раду». Власне Галицький сейм був чинником, який сприяв консолідації русофілів та народовців. Так відбулося під час виборів 1889 р., хоча ідеологічно народовці все ж мали більший вплив. Свідченням цього є те, що керівником української сеймової фракції став лідер народовців Ю. Романчук, а заступником – русофіл М. Антонович [1, с. 75].

Саме початок роботи нової сеймової каденції 1890 р. можна вважати початком нового етапу в процесі структуризації національно-політичних сил українців Галичини. Політика «нової ери», яку активно підтримували народовці, і зокрема Ю. Романчук, призвела до остаточного розмежування з русофілами. Подальші факти співпраці мали місце тільки під час сеймових виборів чи роботи сейму, що було спробою протистояти чимраз зростаючій колонізації.

На початку 1870-х рр. паралельно з русофільською та народовською суспільно-політичними течіями починає розвиватися нова – радикальна. Останні, орієнтуючись на соціальну складову, у своїх політичних програмах відмовлялися від компромісних та половинчастих рішень. Основним ідеологом радикалів виступав М. Драгоманова, погляди якого активно поширювалися на сторінках газети «Друг» [11, с. 203]. В одному з листів М. Драгоманова в редакцію згаданої газети говорилось: «На мою думку, краще не сперечатися, а зайнятися спільною роботою в безспірному

напрямі: просвітою народу, його мовою, зближенням вищих верств з народом, між іншим і при допомозі літератури про народ і народною мовою» [3, с. 399]. Вплив ідей М. Драгоманова на галичан важко переоцінити. Їх безпосереднім наслідком був розкол в середовищу української інтелігенції, молодше покоління якої радикалізувалось і відмежувалося не лише від русофілів, як того закликав М. Драгоманов, а й від народовців, яким бракувало рішучості у досягненні власних політичних планів. Вплив ідей М. Драгоманова влучно охарактеризував І. Франко, який і сам під цим впливом зацікавився політичної діяльністю і був одним із творців радикальної течії. Він писав: «Статті й листи Драгоманова – то були мов удари батога» [13, с. 350]. Ми також погоджуємося з тим, що ідеї М. Драгоманова, які йому не вдалося реалізувати в Наддніпрянщині, знайшли сприятливий «грунт» у Галичині. Показово, що австрійська влада оперативно відреагувала на галицьких радикалів, наслідком чого стали численні арешти студентської молоді. За згадку в листуванні М. Драгоманова і М. Котурницького про І. Франка останнього було арештовано і інкриміновано участь в таємних організаціях та «розповсюдження соціалістичних ідей» [11, с. 205].

Слід відзначити і той факт, що радикальна течія Галичини дуже швидко еволюціонувала. Після створення 1890 р. Русько-Української Радикальної Партії І. Франко та М. Павлик, які були її організаторами, вже не вважалися представниками радикального руху. Із переписки М. Павлика та Д. Драгоманова відомо, що вони навіть намагалися применшити революційний запал молодшого покоління радикалів. Він писав, що їм вдалося добитися, щоб молоді «трохи попустили з глупого марксизму» [11, с. 205]. Це було наслідком того, що до створення цієї партії спричинилися і народовці, які зазнали вну-

трішнього розколу та еволюції. Засновники народовської течії обрали для своєї діяльності помірковані підходи, натомість молодше покоління радикалізувалося під впливом ідей М. Драгоманова і формувало нову радикальну течію.

З іншого боку, вплив радикалів на широкі верстви суспільства був не значним. Свідченням цього може стати відсутність послів у Галицькому сеймі, хоча, з іншого боку, самі радикали були противниками методів мирної законотворчості, що могла вплинути на політичну ситуацію в краї зокрема та імперії загалом. На нашу думку, основним здобутком галицьких радикалів було формування власних політичних сил та витворення концепції соборності українських земель. Окрім того, позиція радикалів показала народовцям на необхідності остаточного розриву з русофілами, які на початку ХХ ст. почали відкрито агітувати за колаборацію з Російською імперією.

Остаточна трансформація суспільно-політичних течій галицьких українців відбулася в перші десятиліття ХХ ст. і стала для галицьких русофілів часом занепаду. Молоде покоління відмовлялося від ідеї національної єдності з Росією, вказуючи на мовні та культурні зв'язки. Так, виступаючи у сеймі 1908 р., М. Король заявив, що «почуває себе малорусином, а не росіянином» [2, с. 253]. Така позиція була закономірною і виправданою для усіх політиків, які й надалі мали бажання брати участь у громадсько-політичному житті. Уряд Австро-Угорщини почав всіляко перешкоджати поширенню проросійської пропаганди, а тому галицькі русофіли стали об'єктом посиленої уваги з боку силових структур. Тому молоді покоління змінювало свої погляди і переорієнтовувалося на відстоювання ідеї єдності з Наддніпрянщиною.

У 1907 р. русофіли остаточно себе скомпрометували. Один із галицьких послів імперського парламенту, що

дотримувався русофільських поглядів, виступив російською мовою. Це викликало обурення як із боку народоців, так і решти депутатів і офіційної влади, оскільки російська не належала до крайових мов у Австрії. Після цього русофіли вийшли з української парламентської фракції «Український клуб» та остаточно відірвалися від української національно-визвольної боротьби [7, с. 12].

Висновки. Таким чином, створення та діяльність Галицького сейму мали вагомий вплив на український суспільно-політичний рух. По-перше, відбулася його чітка структуризація і виокремлення ідеологічних засад русофільства та народовства. По-друге, протистояння з польською сеймовою більшістю в стінах сейму змушувало українців, незважаючи на ідеологічні відмінності, проводити спільну політику. Такий компроміс спостерігався до початку 1890-х рр., коли русофіли не скомпрометували себе остаточно співпрацею з імперією Романових. Натомість народовці на чолі з Ю. Романчуком і декларуванням угодовських тенденцій з поляками та австрійцями змогли очолити національний провід. Одночасно саме під впливом сеймової діяльності відбувся процес політизації національного руху, а перша партія була заснована представниками нової радикальної течії та народовцями у 1890 р.

У статті визначається ступінь впливу Галицького крайового сейму на процес еволюції основних ідеологем представників русофільської та народовської течій, а також встановлюються засадничі принципи організації радикального руху, його партійного оформлення. Характерно, що на момент свого створення та ідеологічного оформлення ані русофіли, ані народовці у 1860–1880-х рр. не були готові до самостійної політичної діяльності. Перші розуміли ініціативи поляків із підтримки народоців, такі як

бажання «розсварити русинів», а другі в порозумінні бачили можливість легально і з правової точки зору відстояти власні національно-культурні інтереси. Створення та діяльність Галицького сейму мали вагомий вплив на український суспільно-політичний рух. По-перше, відбулася його чітка структуризація і виокремлення ідеологічних засад русофільства та народовства. По-друге, протистояння з польською сеймовою більшістю в стінах сейму змушувало українців, незважаючи на ідеологічні відмінності, проводити спільну політику. Такий компроміс спостерігався до початку 1890-х рр., коли русофіли не скомпрометували себе остаточно співпрацею з імперією Романових. Натомість народовці на чолі з Ю. Романчуком і декларуванням угодовських тенденцій із поляками та австрійцями змогли очолити національний провід. Одночасно саме під впливом сеймової діяльності відбувся процес політизації національного руху, а перша партія була заснована представниками нової радикальної течії та народовцями у 1890 р. Загравання русофілів із ідеями панславізму призвели до того, що Російська імперія звернула на них увагу і надавала їм певну допомогу. Для підтримки русофілів імперія Романових вдавалася і до різного роду зловживань, і просування в політичний простір Австрії вигідних їй політиків. Польський політикум Галичини почав підтримувати народоців як єдину силу, що могла сформувати альтернативу русофілам. Підтримка поляками народоців була закономірною з огляду на бажання перших налагодити політичний компроміс.

Ключові слова: Галичина, суспільно-політичний рух, галицький сейм, сеймова діяльність, народовці, русофіли, радикали.

Krykhovetskyi I. THE INFLUENCE OF SEYM ACTIVITY ON THE EVOLUTION OF UKRAINIAN SOCIO-POLITICAL CURRENTS OF THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

The article determines the degree of influence of the Galician Regional Sejm on the process of evolution of the main ideologues of the Russophile and popular currents, as well as establishes the basic principles of organization of the radical movement, its party design. It is noteworthy that at the time of its creation and ideological design, neither Russophiles nor populists in the 1860s and 1880s were ready for independent political activity. The former understood the initiatives of the Poles to support the populists as a desire to «quarrel with the Ruthenians» and the latter saw in the agreement an opportunity to legally and legally defend their own national and cultural interests. The creation and activity of the Galician Sejm had a significant impact on the Ukrainian socio-political movement. First, there was a clear structuring and separation of ideological foundations of Russophilia and populism. Secondly, the confrontation with the Polish Sejm majority within the walls of the Sejm forced Ukrainians to pursue a common policy, despite ideological differences. Such a compromise was observed until the early 1890s, when the Russophiles did not completely compromise themselves by cooperating with the Romanov Empire. Instead, the Narodniks, led by Yu. Romanchuk, were able to lead the national leadership by declaring agreement tendencies with the Poles and Austrians. At the same time, it was under the influence of the Sejm that the process of politicization of the national movement took place, and the first party was founded by representatives of the new radical current and the populists in 1890. The flirtation of Russophiles with

the ideas of Pan Slavism led to the fact that the Russian Empire paid attention to them and provided them with some assistance. To support the Russophiles, the Romanov empire resorted to various abuses and promotions in the political space of Austria, politicians who benefited from it. Polish politicians in Galicia began to support the Narodniks as the only force that could form an alternative to the Russophiles. Polish support for the Narodniks was natural given the desire of the former to reach a political compromise.

Key words: Galicia, socio-political movement, Galician Sejm, Sejm activity, populists, Russophiles, radicals.

Література

1. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів : [б.в.], 1996. 173 с.
2. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34 / Відп. ред. М. Крикун. Львів, 1999. С. 231–268.
3. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. Київ, 1991. С. 461–558.
4. Ілин Л.М. Правові та організаційні засади діяльності української сеймової фракції «Руський клуб». Приватне та публічне право. 2017. № 3. С. 8–11.
5. Лавринюк В. Революція 1848 року, її результати та значення. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Вип. VII. Серія: Історія: Збірник наук. праць. / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. Тернопіль, 1998. С. 27–35.
6. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців: 1848–1918: В 2 ч. Львів, 1926–1927. Ч. 1. 736 с.
7. Михальський Ю.В., Сова А.О. Москвофіли та український національний рух у Галичині в кінці XIX – на початку XX століття: погляд крізь призму сучасності. Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. Львів, 2010. Вип. 9. С. 10–14.

8. Наши дила. Руская Рада. Слово. 1870. 22 априля (4 мая), Ч. 31. С. 1.

9. Партіи на Галицкой Руси. Слово. 1870. 3 (15) іюня, Ч. 43. С. 1.

10. Подолинський В. Слово перестороги. Львів. URL : <http://litopys.org.ua/perestor/sloworus.htm>.

11. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). Київ : Вид. ПАРА-ПАН, 2002. 396 с.

12. Слотюк Т. Публіцистичний дискурс москвофільства як суспільного явища в контексті української історії та

преси. Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика. 2014. Вип. 39(1). С. 317–329.

13. Франко І. Україна Молода. Вибір із творів. Нью-Йорк, 1956. С. 338–389.

14. Чорнопол І. Забутий учитель І. Франка. Микола Антонович – професор і посол на Сейм. Перемишль і черемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. Перемишль-Львів, 2001. С. 185–192.

15. Чорнопол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. Львів, 2000. 270 с.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2183>

М. Бліхар,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСУ

Правові засоби захисту публічних інтересів за допомогою адміністративного судочинства зумовлені вже самим змістом адміністративного та адміністративно-процесуального права, оскільки публічний інтерес покладено в основу системи адміністративного права, яке було сформоване з огляду на потребу правового унормування публічних інтересів.

Особливості адміністративно-правового захисту публічного інтересу вивчено через співвідношення «публічного» і «приватного» та визначено вплив адміністративно-правового механізму на правильну ідентифікацію публічного інтересу, обґрунтовано значення дієвих правових механізмів захисту публічного інтересу у правовій системі.

Суть, зміст, види та форми публічного інтересу у системі адміністративного права досліджено у працях багатьох учених-правознавців. Зокрема, можна виокремити наукові роботи провідних вітчизняних правознавців-адміністративістів: Т.О. Коломоець, Т.О. Мацелик, Р.С. Мельника, В.О. Рядінської, М.О. Стефанчука та ін. Поняття та зміст окремих способів адміністративно-правового захисту досліджено у працях О.М. Бандурки, З.С. Варналія, О.В. Волкович, В.В. Галунька, Я.В. Греци, М.В. Кова-

льової, Т.М. Кравцової, О.В. Кужель, В.І. Курила, В.К. Мамутової, В.Л. Мусяки, Є.В. Петрова, І.М. Риженко, О.П. Рябченко, Н.О. Саніахметової та ін. Проте цілісне бачення адміністративно-правового механізму забезпечення й захисту прав суб'єктів публічного інтересу досліджено не досить.

Проблема співвідношення інтересів сторін у категоріях «приватний – суспільний – публічний – державний» у суспільно-правових відносинах формувалася у праві досить давно. Ще в римському праві вирізняли публічний як загальний і більш широкий інтерес для суспільства та суто приватний, тобто пов'язаний з конкретною особою.

Поступово з формуванням приватного права сформувалося й публічне право як система правових норм, що покликані регламентувати суспільні відносини задля визначення основ соціально-правового управління державою, встановлення принципів функціонування держави, а згодом і правової держави, її органів та держслужбовців.

Сучасне право, основним призначенням якого вважається забезпечення природних прав і свобод людини та громадянина, визнає правовим будь-який адміністративно-пра-

бливої форми організації суспільства, яка спрямовує суспільно-правову реалізацію прав і свобод передусім на самозбереження спільноти. У цьому аспекті, як зазначає С.В. Савченко, в узагальненому вигляді публічний інтерес слугує забезпеченню цілісності і стійкого функціонування суспільства, має особливий порядок реалізації та імперативний характер, на його захисті стоять різні державно-владні інститути, а його реалізація завжди відбувається в інституційних формах [4, с. 522].

Очевидно, що саме держава та її владні органи, а також публічна адміністрація виступають основними суб'єктами забезпечення публічного інтересу і здійснюють це через свої владні функції в конкретній сфері щодо конкретного правовідношення, зокрема через органи законодавчої, виконавчої чи судової влади.

Діяльність державних органів управління підпорядковується суворому правовому стандарту, оформленому у відповідних правових актах. Такий правовий регламент діяльності державних органів покликаний забезпечити загальний нормальний добробут населення, права і свободи людей, суспільне життя і безпеку, успішну діяльність держави загалом.

Варто зауважити, що від початку 90-х років ХХ ст. у вітчизняній правовій науці розвиваються доктрини публічного права, теорія публічних та приватних інтересів різноманітних суб'єктів права. У межах розвитку концепції людиноцентризму, в основі якої – пріоритетність принципу верховенства права в публічно-правових відносинах у сучасній правовій державі, в теорії адміністративного права дедалі активніше відбувається перехід від поняття «державне управління» до поняття «публічне адміністрування».

Значний вплив мали сучасні європейські правові школи, зокрема німецька теорія адміністративного права. Тож важливо вивчати її правові інститути, такі як публічне

управління, адміністративні послуги, адміністративні процедури.

Сучасна правова наука у поняття публічного інтересу, як правило, об'єднує державні, суспільні та місцеві (територіальні) інтереси [5, с. 151–152]. У цьому аспекті важливо розуміти, що саме дотримання публічного інтересу є більш узагальненим і широким стосовно забезпечення інтересів усіх учасників суспільно-правових відносин. Так, поняття «публічний інтерес» є більш об'ємним, ніж «державний інтерес», хоча саме держава покликана забезпечувати захист та узгодження інтересів усіх членів суспільства. Саме це має забезпечувати публічне право, основою якого є категорія публічного інтересу.

Вивчення публічного інтересу вітчизняними правознавцями розширюється не тільки відмінностями, а й важливістю розгляду особливостей поєднання публічних та приватних інтересів і в приватному, і в публічному праві [6, с. 72]. Адже не завжди суспільний інтерес можна трактувати як публічний. Як вважає А.А. Нечай, публічні інтереси мають підтримуватися діяльністю держави (чи адміністративно-територіальних одиниць) в особі відповідних органів влади [7, с. 34–36].

Згідно з теорією права, інтерес визнається публічним, якщо він є спільним і його можна розглядати як узагальнення особистих, групових інтересів, без задоволення та реалізації яких неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси осіб, а з іншого – важко забезпечити стабільність, цілісність та суспільний розвиток організацій, соціальних груп, держави, нації та суспільства загалом. А отже, як зазначає Д.О. Білінський, під час дослідження публічного інтересу насамперед важливо враховувати, що об'єднаним аспектом для сукупності зацікавлених інтересів тут завжди будуть наявні зовні життєво важливі для всього суспільства потреби [8, с. 157–162].

Водночас, як зауважує О.М. Вінник, в Україні простежується розбалансування приватних і публічних інтересів на користь приватного, що свідчить про недооцінювання, а інколи й повне ігнорування публічного інтересу та важливості суспільного блага на противагу індивідуальному чи приватному інтересу. Як наслідок, маємо порушення економічних інтересів у суспільстві на користь збагачення окремих осіб, зростання економічної злочинності, порушення екологічної безпеки, зuboжіння більшої частини населення [10, с. 91]. На думку О.І. Чеписа, це стало можливим через неврахування важливості публічно-правових засад під час регулювання ринкових відносин, що відображено в якості прийнятих законодавчих та інших нормативно-правових актів, особливо на початку проведення економічних реформ [11, с. 261–265]. Часто це було зумовлене обґрунтуванням, що важливішим є пріоритет приватного інтересу як основного чинника існування ринкової економіки, а відповідно, шкідливістю державного управління і надмірного державного регулювання. Проте часто саме під таким запереченням «ховалося» намагання використати не повністю сформоване правове поле українського законодавства для власного збагачення.

Розглядаючи місце та значення публічного інтересу в системі інтересів як певних цінностей, треба виходити з того, що пріоритетне значення і важливість цього інтересу для суспільства визначає суб'єкт (носій) публічного інтересу, тобто суспільство як органічне ціле. І цим пояснюється роль органів державної влади в публічно-правовому регулюванні механізмів забезпечення й регулювання цих правовідносин. А застосування постулатів теорії інтересів дає змогу побачити та виокремити предметний і юридичний зміст державних, суспільних, групових та приватних

потреб, допомагає формувати основні ознаки адміністративного права щодо публічного процесу і характеризує публічно-правову сутність публічного інтересу.

Значущість праворегулятивної функції держави, яка не тільки скеровує реалізацію публічного інтересу особи та суспільства загалом у потрібному правовому напрямі, а й не дає окремим суперечностям перерости у соціальний конфлікт, захищає найбільш значущі і водночас найвразливіші інтереси суб'єкта публічного інтересу, забезпечуючи заодно баланс інтересів особистості, суспільства та самої держави, саме так проявляються функції держави.

Публічний інтерес – це інтерес соціальної спільноти, що визнається державою і забезпечується правом, а реалізація цього інтересу слугує гарантією існування та розвитку конкретної спільноти.

Як зауважує В.М. Кармаліта, найпоширенішим типом правового регулювання публічного інтересу зараз є такий, що поєднує публічно-правове і приватноправове регулювання суспільних відносин у різних співвідношеннях [2, с. 161]. Адміністративний кодекс у цьому аспекті є комплексним нормативно-правовим актом, у якому відображено правові норми приватноправового і публічно-правового характеру.

Р.А. Калюжний, розглядаючи соціальний механізм вітчизняного законодавства щодо формування та реалізації державного управління, акцентує увагу на спрямуванні сучасної адміністративної правової політики у цій сфері на забезпечення передусім публічних інтересів. Це, на його думку, сприятиме поліпшенню правового регулювання відносин державної влади (зокрема, виконавчої) та інтересів громадян, а також запобігатиме прийняттю непродуманих актів управління, що можуть порушувати права чи свободи громадян [12, с. 90].

На наш погляд, саме соціальна зумовленість будь-якого публічного інтересу та визначення публічних засобів у механізмі адміністративно-правового регулювання правових актів виражаються в необхідності логічної узгодженості приватних і публічних інтересів для ефективного функціонування суспільних регуляторів у різних сферах суспільної діяльності. Адже межі застосування механізму реалізації публічного інтересу і визначають масштаб та обсяг, у яких допустиме використання публічно-владних важелів впливу у сфері адміністративного права задля забезпечення інтересів публічного характеру через певний правовий акт [13, с. 170–174].

Водночас варто пам'ятати про важливість постійного врахування балансу між приватним і публічним у забезпеченні інтересів сторін суспільно-правової дії, оскільки, як наголошує С.В. Савченко, саме складність, а то й відсутність можливості встановити і визначити відповідний баланс між публічними та приватними інтересами у разі здійснення правового регулювання суспільних відносин може спричинити гострі проблеми та конфлікти [4, с. 520].

Таким чином, публічний інтерес об'єктивно наявний у суспільстві, тобто передумовою для його існування є необхідність встановлення пріоритетності природних потреб суспільства. Його задоволення має велике значення для всього суспільства як сукупності (широкого кола) суб'єктів чи значного кола учасників суспільно-правових відносин, для яких він однаково цінний. Як правило, публічний інтерес визнається державою та закріплюється в нормах публічного права, насамперед у положеннях Конституції України. Публічна адміністрація та публічне управління є єдиним суб'єктом, який має правові компетенції щодо забезпечення публічного інтересу, що покладається на чинні адміністративно-правові акти.

Об'єктивний характер публічного інтересу зумовлює необхідність створення у правовій системі відповідного синергетичного механізму, тобто механізму їх узгодження стосовно всіх учасників цього соціально-правового конфлікту.

Соціально-правовий механізм формування та реалізації державного управління публічним інтересом може бути представлений низкою взаємопов'язаних суспільно-правових актів, що опосередковані державою чи публічним управлінням як суб'єктом управління: публічні потреби – публічні інтереси – публічна мета – рішення публічного управління чи адміністративно-правових установ у разі судового розгляду – дії на дотримання публічного інтересу або виправлення порушення публічного інтересу – результати реалізації публічного інтересу.

Розвиток вітчизняного законодавства, зокрема адміністративного, має спрямовуватися на врахування і забезпечення публічних інтересів, що в підсумку сприятиме поліпшенню правового регулювання відносин органів публічного управління і громадян/частини громадянського суспільства чи суспільства загалом, а також протидіяти прийняттю непродуманих актів публічного управління, які не повністю задовольняють інтереси суспільства.

У такому разі в контексті обговорення проблеми захисту публічного інтересу йдеться про охоронну функцію адміністративного права, оскільки сучасна теорія адміністративного акта забезпечує дотримання публічного інтересу через можливість судового оскарження будь-якого акта управління, якщо він перешкоджає реалізації прав і свобод фізичних чи юридичних осіб.

Можливість захисту публічного інтересу шляхом адміністративно-правового регулювання. Можна стверджувати, що правові акти публічного управління створюють підставу для формування системи адміністративної

юстиції – важливого правового засобу усунення помилок у сфері адміністративного правоутворення через врахування численних публічних інтересів. Тут ідеться про позитивну управлінську діяльність, яка спрямована на вирішення публічного інтересу через здійснення публічного управління з дотриманням прав та обов'язків усіх членів суспільства чи соціальних груп.

Стаття присвячена дослідженню значення узгодження державного, суспільного, приватного та індивідуального інтересів у різних сферах суспільного життя у контексті розвитку України як правової і демократичної держави. Обґрунтовано, що найчастіше стикування цих інтересів відбувається у формі конфліктного протистояння зацікавлених сторін, оскільки вони відстоюють взаємозаперечувальні інтереси в певних суспільних відносинах у площинах «публічний – приватний», «публічний – суспільний» чи «публічний – державний». Запропоновані способи правового розв'язання конфлікту, що обґрунтовують необхідність вирішення питання захисту публічного інтересу як способу задоволення інтересів, прав, дотримання обов'язків усіма зацікавленими сторонами та суспільством загалом. Отже, доведено, що питання співвідношення публічного і приватного інтересів у різних видах суспільних відносин постає особливо актуальним у час, коли правова система України перебудовується на максимальне узгоджене врахування інтересів усіх сторін цих відносин та їх відображення в історичному розвитку і процесі становлення правової системи демократичної держави. В межах правової практики наголошено на важливості правової організації захисту публічного інтересу всіх учасників суспільних відносин, зокрема й правовідносин, спонукає державу до необхідності врегулювання та адміністративно-право-

вого забезпечення цього важливого сегмента системи права в Україні. Значна частина правового врегулювання питань захисту публічного інтересу належить до сфери адміністративного права.

У контексті проведеного дослідження з'ясовано, що принципи верховенства права й визначення людини як найвищої соціальної цінності у суспільстві закріплені в Конституції України, визначення шляху розвитку України як соціальної держави стало підґрунтям для перегляду правових доктрин і механізмів захисту інтересів членів суспільства. У цьому розумінні публічний інтерес виступає як спосіб задоволення різних суспільних потреб: і публічних, і приватних, що сприяє виникненню, розвитку та еволюції суспільних відносин, важливих для всього суспільства. Сторони, що впливають на формування публічного інтересу, можуть мати різний правовий статус, тобто сукупність прав та обов'язків, що впливатиме на різні аспекти забезпечення функціонування та реалізації цього публічного інтересу. Врешті обґрунтовано тезу, відповідно до якої у зв'язку з нормативною невизначеністю категорії «публічний інтерес» в адміністративному праві немає дієвих механізмів його реалізації й захисту, що унеможлиблює здійснення функції участі громадськості в ухваленні управлінських рішень та контролі за їх виконанням.

Ключові слова: адміністративні правовідносини, публічний інтерес, публічне управління, публічна адміністрація, державне управління, виконавча влада.

Blikhar M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF PROTECTION OF PUBLIC INTEREST

The article is devoted to the study of the importance of coordination of state, public, private and individual

interests in various spheres of public life in the context of the development of Ukraine as a legal and democratic state. It is substantiated that most often the collision of these interests occurs in the form of conflict of interest of stakeholders, as they defend conflicting interests in certain social relations in the planes “public – private”, “public – public” or “public – state”. Proposed ways of legal resolution of the conflict, which justify the need to address the issue of protection of the public interest as a way to satisfy the interests, rights, responsibilities of all stakeholders and society as a whole. Thus, it is proved that the question of the ratio of public and private interests in different types of public relations is especially relevant at a time when the legal system of Ukraine is restructured to take into account the interests of all parties and their reflection in the historical development and legal system of a democratic state. Within the framework of legal practice, the importance of the legal organization of protection of the public interest of all participants in public relations, including legal relations, emphasizes the need for regulation and administrative and legal support of this important segment of the legal system in Ukraine. Much of the legal regulation of public interest belongs to the sphere of administrative law.

In the context of the study, it was found that the rule of law and the designation of man as the highest social value in society, enshrined in the Constitution of Ukraine, and defining the development of Ukraine as a welfare state became the basis for revising legal doctrines and mechanisms to protect the interests of society. In this sense, the public interest acts as a way to meet various social needs, both public and private, which contributes to the emergence, development and evolution of social relations important to society as a

whole. The parties influencing the formation of the public interest may have different legal status, i.e. a set of rights and obligations that will affect different aspects of ensuring the functioning and realization of this public interest. Finally, the thesis is that due to the regulatory uncertainty of the category “public interest” in administrative law there are no effective mechanisms for its implementation and protection, which makes it impossible to exercise public participation in management decisions and control their implementation.

Key words: administrative legal relations, public interest, public administration, public administration, public administration, executive power.

Література

1. Адміністративне право України : навчальний посібник. Т. 1: Загальне адміністративне право / В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Короєд та ін. ; за ред. В.В. Галунька. Київ : Ін-т публічного права, 2015. 180 с.
2. Кармаліта В.М. Приватний і публічний інтерес у системі податкових правовідносин : монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2019. 328 с.
3. Раїмов Р.І. Забезпечення публічного інтересу як принцип адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Адміністративне право та процес, фінансове право, інформаційне право. 2019. № 19. С. 115–122.
4. Савченко С.В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. Форум права. 2013. № 3. С. 520–528. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_87.
5. Гетманцев Д.О. Щодо забезпечення публічного інтересу для фінансового права. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 150–153.
6. Банчук О. Публічне і приватне право: історія українських вчень та сучасність. Київ : Конус-Ю, 2008. 184 с.
7. Нечай А.А. Актуальні питання фінансового права: правові основи публіч-

них накопичувальних фондів : монографія. Чернівці : Рута, 2004. 376 с.

8. Білінський Д. Публічний інтерес як вихідна засада структурування фінансової системи. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 157–162.

9. Бліхар М.М. *Public administration and management: modern scientific discussions* : колективна монографія. Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. 300 с.

10. Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів у господарських товариствах : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2004.

11. Чепис О.І. Значення приватних та публічних інтересів для формування цивільного права. Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. «Право». 2010. Вип. 13. С. 261–265.

12. Калюжний Р.А. Публічний інтерес у адміністративному праві. Національна академія внутрішніх справ України. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26547/1/>.

13. Кубко А.Є. Засоби реалізації публічних інтересів у цивільному праві України: деякі методологічні аспекти. Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 170–174. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2010_3/170.pdf.

К. Головка,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу економіко-правових досліджень
Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ»

Постановка проблеми. Нині у законодавстві України немає універсального визначення поняття «законодавство», «законодавство України». Окремі закони пропонують цей термін в одній зі своїх перших статей, але такі нормативні дефініції не можуть претендувати на універсальність. Наприклад, Закон України «Про громадянство України» у статті 4 «Законодавство Про громадянство України» передбачає, що:

«Питання громадянства України регулюються Конституцією України, цим Законом, міжнародними договорами України.

Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, застосовуються правила міжнародного договору» [1].

Поняття «міжнародні договори» для цього закону розкрито у статті 1 «Визначення термінів», яка починається з фрази: «У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні», після цього в одній з її частин встановлено таке: «міжнародний договір України – міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України» [1].

Отже, назва статті Закону, у якій розміщено характеристику аналізованого поняття стосовно громадянства України, а також дефініція поняття «міжнародний договір», свідчить про те, що автори тексту Закону «Про громадянство України» не претенду-

вали на те, щоб запропонувати універсальні нормативні визначення, а зосередились на тому, щоб тезаурус Закону «Про громадянство України» був зрозумілим.

Також слід підкреслити, що системне тлумачення наведених вище статей Закону «Про громадянство України» свідчить про те, що автори його тексту надали перевагу застосуванню поняття «законодавство» у вузькому розумінні.

Однак більшість актів адміністративного законодавства все ж не містять у своєму тезаурусі цього поняття. А тому його дослідження є важливим завданням науки адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті застосовуються напрацювання та висновки таких відомих фахівців з адміністративного права та з теорії держави і права, як О.В. Константий, В.К. Колпаків, Т.О. Коломонець, С.Г. Стеценко та інші. Автор також аналізує практику Конституційного Суду України з цього питання.

Мета статті – рекомендувати підхід до визначення поняття «адміністративне законодавство України».

Виклад основного матеріалу. З погляду аргументації доцільності застосування поняття «законодавство» у вузькому розумінні становить неабиякий інтерес. Окрема думка судді Конституційного Суду України М.Д. Савенка у справі за конституційним зверненням Київської міської

ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») звучить так:

«Якщо виходити з лексичного значення терміна «законодавство», його граматичної ознаки «збірність», то можна зробити висновок, що це закони (сукупність законів), які дав, тобто прийняв, відповідний повноважний орган.

Конституція України закріпила принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову і визначила функції кожної гілки влади.

Єдиним органом, до повноважень якого віднесено прийняття законів, є Верховна Рада України. Отже, під терміном «законодавство» необхідно розуміти сукупність законів, прийнятих Верховною Радою України. Таке розуміння терміна не тільки буде точним, але й допоможе уникнути непорозумінь, які виникають у його застосуванні, а також у разі визначення повноважень відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування тощо у сфері нормативно-правового регулювання». Далі він резюмує: «Вважаю, що під терміном «законодавство» необхідно розуміти сукупність законів, прийнятих Верховною Радою України» [2].

Також у цитованій Окремій думці привертає увагу те, що М.Д. Савенко у першому ж її пункті підкреслює необхідність та нагальність офіційного тлумачення поняття «законодавство» загалом, а не тільки в межах окремого інституту трудового права. Однак варто нагадати, що Конституційний Суд України не мав права виходити за межі питання, з яким до нього звернулись. Цікавим також є узагальнення М.Д. Савенка щодо того, що найчастіше поняття «законодавство» застосовується не у вузькому розумінні, яке він вважає більш коректним, а у широкому розумінні. Власне, саме з цього М.Д. Савенко й починає

свою Окрему думку: «Як встановлено Конституційним Судом України, термін «законодавство» досить широко використовується в правовій системі у значенні сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права» [2].

Приклад застосування поняття «законодавство» у широкому розумінні можна знайти у практиці правозастосовних органів. Так, Конституційний Суд України у 1998 році розглядав сутність та зміст поняття «законодавство», однак не загалом, а лише у контексті певної сфери правового регулювання. Відповідно до описової частини Рішення у справі про тлумачення терміна «законодавство» «підставою для розгляду справи <...> є наявність неоднозначного розуміння у разі застосування окремими органами державної влади, а також підприємствами, установами та організаціями положення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України, за яким сфера застосування контракту визначається законодавством» [3]. Отже, і це Рішення стосується лише одного з інститутів – трудового права, але не може не становити дослідницького інтересу.

У резолютивній частині рішення у цій справі єдиний орган конституційної юрисдикції України резюмував:

– «термін «законодавство», що вживається у частині третій статті 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України» [3].

Знов-таки жодні положення наведеного вище Рішення Конституційного Суду України не свідчать про те, що єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні прагнув надати універсальну дефініцію поняттю «законодавство». Натомість очевидно, що Суд зосередив свою увагу лише на питанні щодо контрактів як особливої форми трудового договору, яке поставили суб'єкти звернення.

З урахуванням вищенаведеного слід запропонувати поняття «адміністративне законодавство України», яке може бути застосоване у процесі дослідження стану та перспектив його систематизації. Слід сформулювати його, виходячи зі змісту, який вкладатиметься у це поняття. Цей зміст полягає у переліку видів нормативно-правових актів, які у системі становитимуть поняття «адміністративне законодавство України» (як влучно зауважила О.І. Соболевська, «системність законодавства – це, перш за все, відображення його якісного стану, побудованого об'єктивно, на основі наукової методології і принципів, як структура певних елементів нормативного правового регулювання в їх логічному взаємозв'язку, співвідпорядкованості, впорядкованості, відповідно до закономірностей розвитку права і потреб життєдіяльності суспільства, держави» [4, с. 177].

По-перше, до системи документів, що у сукупності становлять адміністративне законодавство України, слід включити Конституцію України та закони України, адже будь-який вчений, формулюючи дефініцію поняття «законодавство», не оминає їх своєю увагою.

Щодо Конституції України 1996 р. В.Л. Федоренко влучно зазначив, що вона «належить до кодифікованих конституційних актів. Вона існує у вигляді єдиного нормативно-правового акта, що складається із трьох основних частин: преамбули, основної частини, прикінцевих і перехідних положень» [5, с. 189].

Загалом же в літературі поширеним є поняття «джерела адміністративного права», під яким розуміють «зовнішні форми встановлення і виразу загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління, акти правотворчості державних органів (законодавчих, виконавчих, судових, господарського управління), місцевих рад та їх виконкомів, а іноді громадських організацій (коли вони виконують функції виконавчої влади)» [6, с. 23]. Можна погодитись чи не погодитись з таким визначенням поняття «адміністративне законодавство», але варто констатувати, що тут воно застосовується у надзвичайно широкому розумінні.

Так само у надзвичайно широкому розумінні вбачають за доцільне аналізувати поняття «адміністративне законодавство» і Т.О. Коломоєць та В.К. Колпаков. Вони вважають за доцільне доповнити систему нормативно-правових актів «актами судових установ, тобто рішень, постанов, рідше – ухвал суду» [7, с. 166].

Ще один приклад застосування поняття «адміністративне законодавство» у найширшому розумінні. На думку авторів одного з найсучасніших підручників з адміністративного права України, «систему джерел адміністративного права формують:

- 1) законодавчі акти (Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти);
- 2) міжнародні джерела адміністративного права (міжнародні договори, юридичні акти Європейського Союзу, а також так зване «м'яке право»);
- 3) рішення судових органів, зокрема Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, Верховного Суду України;
- 4) неформалізовані квазіджерела (безпосередньо до неформалізованих джерел адміністративного права належать звичаї, традиції, норми моралі та правова доктрина» [8, с. 68].

Прикладом застосування аналогічного цьому поняття («джерела адміністративного права») у широкому розумінні (а не у надзвичайно широкому) може бути цитата з однієї з праць відомого фахівця з адміністративного права С.Г. Стеценка. Він розмірковував, що «до системи джерел адміністративного права, тобто адміністративно-правового законодавства, належать закони, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України» [9, с. 38].

Ще одним прикладом, який ілюструє аналогічний підхід, є думка, висловлена авторами Словника базової термінології з адміністративного права: «Під адміністративним законодавством прийнято розуміти сукупність нормативно-правових актів, зведених у єдину систему, де знаходять своє зовнішнє вираження найбільш значущі норми адміністративного права» [10, с. 10].

Приклади застосування поняття «законодавство» у вузькому розумінні в юридичній літературі є поодинокими (дивись, наприклад, [11–12]).

Висновки. У вузькому розумінні поняття «законодавство» застосовується лише до законів України, але поки що у сучасній українській юридичній літературі подібні приклади майже відсутні.

Для сучасних адміністративно-правових досліджень навряд чи правильним буде застосовувати поняття «законодавство» у вузькому значенні та обмежитись лише класифікацією законів України, які регламентують суспільні відносини, що становлять предмет адміністративного права. Рекомендовано приділити увагу також нормативно-правовим актам органів та посадових осіб місцевого самоврядування та іншим документам. Застосування поняття «законодавство» у широкому розумінні, тобто не тільки як сукупності законів України, ставить питання визначення кола тих нормативно-правових актів,

які будуть охоплюватись цим поняттям. У цьому полягають перспективи подальших досліджень.

Мета статті – рекомендувати підхід до визначення поняття «адміністративне законодавство України».

Автор починає з того, що приклад застосування поняття «законодавство» у широкому розумінні можна знайти у практиці правозастосовних органів. Так, Конституційний Суд України у 1998 році розглядав сутність та зміст поняття «законодавство», однак не загалом, а лише у контексті певної сфери правового регулювання. Відповідно до описової частини Рішення у справі про тлумачення терміна «законодавство» у статті проаналізовано положення цього рішення та резюмовано, що ніякі його положення не свідчать про те, що єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні прагнув надати універсальну дефініцію поняттю «законодавство». Натомість очевидно, що Суд зосередив свою увагу лише на питанні щодо контрактів як особливої форми трудового договору, яке поставили суб'єкти звернення.

Констатовано, що до системи документів, які у сукупності становлять адміністративне законодавство України, слід включити Конституцію України та закони України, адже будь-який учений, формулюючи дефініцію поняття «законодавство», не оминає їх своєю увагою.

Виходячи з цього, склалося поняття «законодавство» у вузькому розумінні, яке застосовується лише до законів України, але поки що у сучасній українській юридичній літературі подібні приклади майже відсутні.

Для сучасних адміністративно-правових досліджень навряд чи правильним буде застосовувати

поняття «законодавство» у вузькому значенні та обмежитись лише класифікацією законів України, які регламентують суспільні відносини, що становлять предмет адміністративного права. Рекомендовано приділити увагу також нормативно-правовим актам органів та посадових осіб місцевого самоврядування та іншим документам. Застосування поняття «законодавство» у широкому розумінні, тобто не тільки як сукупності законів України, ставить питання визначення кола тих нормативно-правових актів, які будуть охоплюватись цим поняттям. У цьому полягають перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: адміністративне законодавство, адміністративне право, систематизація законодавства, систематизація права, законодавство.

Holovko K. ON THE ISSUE OF DEFINITION OF THE CONCEPT "ADMINISTRATIVE LEGISLATION OF UKRAINE"

The purpose of the article is to recommend an approach to the definition of "administrative legislation of Ukraine".

The author begins with the fact that an example of the application of the concept of "legislation" in a broad sense can be found in the practice of law enforcement agencies. Thus, in 1998 the Constitutional Court of Ukraine considered the essence and content of the concept of "legislation", but not in general, but only in the context of a certain area of legal regulation. According to the descriptive part of the Decision on the interpretation of the term "legislation" the article analyzes the provisions of this decision and summarizes that none of its provisions indicate that the only body of constitutional jurisdiction in Ukraine sought to provide a universal definition of the term "legislation". Instead, it is clear

that the Court focused only on the issue of contracts as a special form of employment contract raised by the applicants.

It is stated that the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine should be included in the system of documents that together make up the administrative legislation of Ukraine, because any scientist, formulating the definition of "legislation", does not ignore them.

Based on this, the concept of "legislation" in the narrow sense, which applies only to the laws of Ukraine, but so far in the modern Ukrainian legal literature, such examples are almost absent.

For modern administrative and legal research, it is hardly correct to apply the concept of "legislation" in the narrow sense and limit itself to the classification of laws of Ukraine that regulate public relations, which are the subject of administrative law. It is recommended to pay attention also to normative legal acts of bodies and officials of local self-government and other documents. The application of the concept of "legislation" in a broad sense, i.e. not only as a set of laws of Ukraine, raises the question of defining the range of regulations that will be covered by this concept. This is the prospect of further research.

Key words: administrative legislation, administrative law, systematization of legislation, systematization of law, legislation.

Література

1. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65.
2. Окрема думка судді Конституційного Суду України Савенка М.Д. у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»). URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/391>.

3. Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 9 липня 1998 р. у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»). Офіційний вісник України. 1998. № 32. Ст. 1209.

4. Соболевская А.И. Систематизация законодательства в современной России: теоретико-правовой аспект : дисс. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2008. 200 с.

5. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти. Київ : Ліра - К, 2009. 580 с.

6. Константи́й О.В. Джерела адміністративного права України : монографія. Київ : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2005. 345 с.

7. Колпаков В.К., Коломоєць Т.О. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України». Київ : «Ін Юре», 2014. 240 с.

8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.В. Галуцько, П.В. Діхтєвський, О.В. Кузьменко, С.Г. Стеценко та ін. Херсон : «ОЛДІ-ПЛЮС», 2018. 446 с.

9. Стеценко С.Г. Адміністративне право України. Київ : Атіка, 2007. 624 с.

10. Словник базової термінології з адміністративного права : навчальний посібник / за заг. ред. Т. Коломоєць. Київ : Істина, 2010. 234 с.

11. Mishyna N. Ukrainian Municipal Reform: Constitutional Basis. Конституційно-правові академічні студії. 2020. № 3. С. 85–91.

12. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення у контексті теорій про природу місцевого самоврядування. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2021. № 1. С. 26–30.

Л. Діденко,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

СУБ'ЄКТИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Цивільні процесуальні правовідносини є явищем суспільним, тобто виникають та існують у безперервному зв'язку із суспільством у разі необхідності захисту чи охорони прав та інтересів одних членів суспільства від впливу інших.

На думку Ю.С. Червоного, цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають між судом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу у зв'язку з їхньою діяльністю із забезпечення правосуддя у цивільних справах, у справах наказного та окремого провадження [9, с. 63]. Аналізуючи таку позицію, звернемо увагу на її такі особливості: 1) цивільні процесуальні правовідносини визначено як суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права; 2) дослідником встановлено в дефініції суб'єктний склад цивільно-процесуальних відносин, який, відзначимо, відповідає раніше встановленій нами в цій роботі структурі – суд, особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу; 3) мета цивільно-процесуальних відносин визначена у формі забезпечення правосуддя; 4) окрім того, автором перераховано види проваджень, характерних для цивільного процесу. Загалом, відзначимо, що такий підхід є доречним, і рівень розкриття сутності цивільно-процесуальних правовідносин визначимо як високий.

Натепер можна виділити багато науковців, чії наукові теорії стосовно суб'єкта правовідносин мають велике значення для правової доктрини нашої держави. Серед них виділимо таких як: О.М. Бандурка, І.О. Безлюдько, С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, О.С. Захарова, О.М. Єфімов, Т.М. Кілічава, В.В. Комаров, М.П. Курило, А.Л. Паскар, Ю.Ю. Рябченко, О.Ф. Скакун, В.В. Сухонос, В.І. Тertiшников, С.Я. Фурса, В.Д. Чернадчук, С.І. Чернооченко, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан, В.С. Щербина, М.М. Ясинко тощо.

Коло суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є надзвичайно широким, адже ними можуть бути будь-які учасники судочинства в конкретній цивільній справі, яка виникає у разі необхідності захисту або охорони прав чи інтересів одних членів суспільства від впливу інших, а також спеціальний суб'єкт таких правовідносин – суд, на який покладено функції такого захисту чи охорони прав та інтересів осіб. При цьому успішність виконання судом завдань цивільного судочинства зумовлюється належним встановленням кола учасників цивільного процесу та їх процесуального становища, адже правовий статус кожного із них у правових відносинах відрізняється.

Питання суб'єкта як елемента правових відносин, у тому числі й цивільних процесуальних, не викликає значних суперечок серед вітчизняних науковців, адже воно нині є належ-

цивільного процесуального законодавства наділяються суб'єктивними цивільними процесуальними правами та обов'язками, у разі порушення яких притягуються до передбаченої законом відповідальності, беруть участь у розгляді і вирішенні цивільних справ з метою захисту порушених або оспорюваних, невизнаних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [6, с. 334]. Відзначаємо саме цю позицію із таких причин: 1) визначається, що суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин можуть бути і фізичні особи, і органи; 2) встановлено, що цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів мають суб'єктивний характер, тобто кожному суб'єкту належить конкретно визначений специфічний обсяг прав та обов'язків; 3) визначено мету участі суб'єктів у розгляді і вирішенні цивільних справ, якою є захист невизнаних прав, свобод чи інтересів.

Тож зробимо висновок, що поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у вітчизняній науковій літературі тлумачиться просто та однотипно. Натепер у цьому питанні вітчизняні науковці загалом досягли згоди, і поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин прийнято розглядати у таких розрізах:

1) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є учасники процесуальних відносин, які виникають у суді з приводу розгляду і вирішення цивільних справ;

2) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є носії цивільних процесуальних прав та обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, цивільному судочинстві, до яких належать суд та учасники цивільного процесу, які своєю чергою поділяються на осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу;

3) суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин – це особи, які

здійснюють правосуддя у цивільних справах, особи, які беруть участь у справі, та особи, які не беруть участі у справі;

4) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є носії цивільних процесуальних прав та обов'язків, до яких встановлено особливі вимоги щодо цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності.

Виходячи із наведених концепцій визначення поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, загальними ознаками суб'єктів цивільно-процесуальних відносин є:

1) їх індивідуальний, колективний або державний характер;

2) активна роль у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, цивільному судочинстві;

3) специфічний характер цивільної процесуальної правосуб'єктності таких осіб.

Цивільні процесуальні правовідносини відзначаються певними особливостями (ознаками), які є характерними саме для цієї групи правовідносин. Для процесуальних правовідносин такою ознакою є особливий суб'єктний склад – суд і учасники процесу. Ця ознака відрізняє процесуальні правовідносини від будь-яких інших як матеріальних, так і процесуальних правовідносин.

Особливість цивільних процесуальних правовідносин проявляється в тому, що зв'язки процесуального характеру виникають не між учасниками судової справи, а між судом і учасником справи, причому з кожним індивідуально [4, с. 46].

В юридичній літературі набула поширення категорія «учасник» щодо судового процесу [8]. Зокрема, у гл. 4 ЦПК України подано поняття «учасники судового процесу». Порівнюючи поняття суб'єкта та учасника, О.В. Бачун у контексті вивчення проблеми правового статусу суб'єктів адміністративного судочинства, вказує на більш широкий характер категорії «суб'єкт» порівняно із кате-

горією «учасник». Так, до категорії «суб'єкт» він відносить, крім власне учасників (сторін, третіх осіб, їх представників тощо), також суд [6].

Справді, ЦПК України у ст. 42 чітко встановлює, що учасниками справи є сторони, треті особи (у справах позовного провадження), заявник та боржник (у наказному провадженні), в окремому провадженні учасниками є заявники, інші заінтересовані особи тощо (також у ст. 52 ЦПК України говориться про участь третіх осіб у судовому процесі, у ст. 58 ЦПК України – про участь представника у судовому процесі, ст. 65 ЦПК України – про інших учасників судового процесу). Таким чином, законодавець закріплює, що склад та перелік учасників судового процесу можуть бути різні залежно від виду судового провадження [1]. Але суд є основним і обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, оскільки незалежно від присутності інших учасників процесу суд є наявним завжди та саме на нього покладено виконання основного завдання цивільного судочинства – справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд цивільних справ [7].

В.М. Тертишник вказує, що учасники процесу – це особи: а) чия участь у справі передбачена процесуальним законодавством, при тому, що відсутні обставини, за яких закон виключає можливість їх участі у процесі; б) вони мають певні права та обов'язки (закон визначає порядок їхньої реалізації); в) діють у судочинстві відповідно до своїх обов'язків та прав у встановленому порядку; г) вступають у процесуальні правовідносини; г) несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших. Але ми не зовсім згодні з п. г) вказаної класифікації, тому що вважаємо, що категорія процесу є більш вузькою порівняно з процесуальними правовідносинами та входить до цієї категорії структурно.

Учасники цивільних процесуальних правовідносин набувають процесуальні права і обов'язки за наявності комплексу обставин, без яких вони не відбуваються [3, с. 50].

Правосуб'єктність суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, безпосередньо пов'язана із тим, що суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно, весь обсяг його прав та обов'язків є таким, який не притаманний жодному іншому суб'єкту цивільних процесуальних правовідносин. Загалом, обсяг та характер повноважень суду, як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, потребує окремого комплексного дослідження. Втім, виходячи із положень чинного законодавства, визначимо особливості правового статусу суб'єктів, які здійснюють правосуддя у цивільних справах таким чином:

- 1) суд, вступаючи у цивільні процесуальні правовідносини, зобов'язаний зберігати безсторонність та об'єктивність;
- 2) у разі, якщо є сумніви у безсторонності та об'єктивності суду, в чинному цивільному процесуальному законодавстві передбачено інститут відводу (самовідводу) суддів;
- 3) відповідна судова інстанція може бути суб'єктом виключно тих правовідносин, які відповідають підсудності та інстанційній юрисдикції;
- 4) основним призначенням суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин є реалізація його виключної компетенції у разі здійснення правосуддя у цивільних справах;
- 5) не допускається делегування прав, обов'язків та функцій судів іншим групам суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а також привласнення цих прав, обов'язків та функцій іншими суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин;
- 6) ЦПК України визначено, що у цивільних процесуальних право-

відносинах від імені суду виступає суддя, який одноособово розглядає цивільну справу або у складі колегії суддів [1].

Іншими учасниками судового процесу є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. На відміну від суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, а також інших учасників судового процесу, учасники справи наділені юридичною заінтересованістю. Тож їхній правовий статус у розгляді та вирішенні цивільної справи визначається саме її наявністю.

У статті 2 ЦК України визначено, що учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи, у тому числі держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Такі суб'єкти наділяються цивільною процесуальною правоздатністю з моменту народження (виникнення, утворення, заснування тощо) та втрачають її у зв'язку зі смертю (ліквідацією, реорганізацією тощо). Таким чином, особливостями цивільних процесуальних прав і обов'язків суб'єктів, які є учасниками справи, та суб'єктів, які є іншими учасниками судового процесу, є:

1) права та обов'язки варто поділити на загальні та спеціальні;

2) загальні права та обов'язки учасників цивільних процесуальних правовідносин є характерними для всіх без винятку суб'єктів, є учасниками справи та суб'єктів, які є іншими учасниками судового процесу;

3) спеціальні права та обов'язки учасників цивільних процесуальних правовідносин залежать від процесуального статусу суб'єкта у процесі.

Отже, дослідження поняття та ознак суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх правового статусу засвідчило їх специфічний характер, наявність теоретичних проблем,

а також комплексний та масштабний характер такого інституту.

Стосовно правового статусу суб'єктів цивільно-процесуальних відносин у процесі дослідження ми звернули увагу на те, що його по суті варто розглядати у двох аспектах: як загальний та спеціальний правовий статус суб'єктів цивільно-процесуальних відносин. Загальний характеризує участь усіх суб'єктів у цивільному процесі, відштовхуючись від особливостей цивільного судочинства. Спеціальний правовий статус суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин розкриває роль кожного суб'єкта у цивільних процесуальних правовідносинах.

У статті визначено, що цивільне процесуальне законодавство натепер чітко у змісті окремих статей виділяє суб'єктів цивільного процесу та вказує на їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки. Проте об'єктом комплексних досліджень у такому контексті у вітчизняній правовій науці переважно виступає суд і меншою мірою – інші суб'єкти цивільно-процесуальних відносин.

У статті підкреслено, що дослідження суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин усе ще не втрачає своєї актуальності, адже з огляду на масштабний елементний склад такого інституту, його складники нині отримали замало наукової уваги та аналізу. Тобто, незважаючи на встановлене загальноприйняте розуміння того, хто може бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, дослідження їх різновидів натепер перебувають на незадовільному рівні.

Зазначено, що зміст та сутність категорії суб'єктів у кожній окремій справі відрізняється, а отже, питання поняття та ознак суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, їх класифікації та правового статусу потребують повноцінного комплексного дослідження.

У статті обґрунтовано, що дослідження суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у вітчизняній науці здійснюються регулярно, втім більшість праць мають досить поверхневий характер і, як наслідок, питання, пов'язані з учасниками цивільного процесу, в основному розглядаються у контексті норм чинного Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV.

Визначено склад суб'єктів права і правовідносин, що дозволяє, зокрема, розмежувати суміжні галузі права, вирішити питання про сферу регулювання, про те, чи є суб'єктами процесуального права інші юрисдикційні органи, крім суду. Вивчення питання про суб'єктів цивільного процесуального права має теоретичне і практичне значення, оскільки значною мірою цивільно-процесуальний метод регулювання суспільних відносин характеризується правовим становищем суб'єктів, засобами впливу на їх поведінку, їх правами та обов'язками. Зазначено, що суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є суд, індивідуальні й колективні суб'єкти права, держава та її структурні одиниці, а також соціальні спільноти, яким належить активна роль у процесі цивільного судочинства, які виступають реалізаторами специфічних юридичних властивостей – суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень, що знаходять свою реалізацію у вступі у цивільне процесуальне правовідношення та використанні в них своєї правосуб'єктності.

Ключові слова: суд, склад, суб'єкт, громадяни, класифікація, учасники, повноваження, заінтересовані особи, юридична відповідальність, права та обов'язки, посадові особи, цивільні процесуальні правовідносини, цивільне процесуальне законодавство.

Didenko L. THE SUBJECT AS AN ELEMENT OF CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS

The article stipulates that the civil procedural legislation today clearly distinguishes the subjects of civil proceedings in the content of certain articles and indicates their subjective civil procedural rights and responsibilities. However, the object of complex research in this context in the domestic legal science is mainly the court, and to a lesser extent – other subjects of civil procedure.

It is emphasized that the study of the subject of civil procedural legal relations still does not lose its relevance, because given the large-scale elemental composition of this institution, its components have received little scientific attention and analysis. That is, despite the established common understanding of who may be the subject of civil procedural legal relations, research on their varieties is currently at an unsatisfactory level.

It is noted that the content and essence of the category of subjects in each case differs, and therefore the concept and characteristics of the subjects of civil procedural legal relations, their classification and legal status require a full comprehensive study.

The article substantiates that studies of subjects of civil procedural legal relations in domestic science are carried out regularly, but the vast majority of works are quite superficial, and as a consequence issues related to civil proceedings are mainly considered in the context of the current Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004 No. 1618-IV.

The composition of subjects of law and legal relations is determined, which allows, in particular, to distinguish related branches of law, to decide on the scope of regulation, on whether the subjects of procedural

law are other jurisdictions other than the court. The study of the subject of subjects of civil procedural law has theoretical and practical significance, as to a large extent the civil procedure method of regulating public relations is characterized by the legal status of subjects, means of influencing their behavior, their rights and responsibilities. It is noted that the subjects of civil procedural legal relations are the court, individual and collective subjects of law, the state and its structural units, as well as social communities, which have an active role in civil proceedings, and which act as implementers of specific legal properties – subjective legal rights and obligations, powers, which are realized in the entry into civil procedural legal relations and the use of their legal personality.

Key words: court, composition, subject, citizens, classification, participants, powers, interested persons, legal responsibility, rights and obligations, officials, civil procedural legal relations, civil procedural legislation.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. С. 492.
2. Андрушко А.В. Цивільний процес : навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угринівська та ін. ; за ред. Ю.В. Білоусова. Київ : Прецедент, 2005. 172 с.
3. Діденко Л.В. Особливості змісту цивільних процесуальних правовідносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 3. С. 49–51.
4. Єпанчинцев О.С. Поняття та склад суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 4. С. 45–48.
5. Цивільний процес України : підручник / В.О. Кучер та ін. ; ред. В.О. Кучер. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
6. Кілічава Т.М. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури. 2007. 352 с.
7. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 224 с.
8. Рябченко Ю.Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків, 2018.
9. Червоний Ю.С. Цивільний процес України : підручник / За ред. Червоного Ю.С. Київ : Істина, 2007. 392 с. (рішенням Вченої Ради ОНЮА та науково-методичної комісії МОН України посібнику надано гриф Міністерства освіти та науки України).
10. Штефан О.О. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 360 с.
11. Щеглов В.Н. Гражданское процессуальное правоотношение. Москва : Юрид. лит., 1966. 167 с.
12. Ясинок М.М. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2016. 890 с.

S. Mazurenko,

PhD in Law, Associated Professor,
Associated Professor at the Department of Intellectual Property Law
National University “Odesa Law Academy”

LEGAL PROTECTION OF GEOGRAPHICAL INDICATIONS

Formulation of the problem, relevance of the topic and research goal. Development of market relations, intensification of business activity, expansion of the sphere and volumes of material production, changes in the socio-economic structure of the state led to the introduction of market mechanisms in the economy of Ukraine, the manifestation of which was the intensification of competition between economic entities operating in one or related industries. Under the influence of these factors, the importance and role of the special identifying marks used by manufacturers to distinguish themselves and the results of their activity – means of individualizing the participants of the civil turnover, goods and services, grows. Due to changes in the economic sphere, there is a need to develop and implement adequate legal mechanisms for regulating relationships related to the use and reliable protection of business names, trademarks and geographical indications.

The following intellectual property rights are included in the means of individualization of the participants of the civil turnover, goods and services: commercial (trade name); trademark (trademark, sign for goods and services); geographical indication (indication of origin of goods). Therefore, the trademark, trade name and indication of origin of the goods form a separate group of intellectual property rights, which are tradition-

ally referred to as ‘means of individualization’ or ‘commercial (marketing) designation’. The use of these objects ensures the individualization, identification of the business entity and its products in market relations. These distinctive designations are a manifestation of individualization, which is broadly understood as empowering individuals with distinctive features that distinguish them from other persons with whom they participate in legal relationships.

The value of the means of individualization in the conditions of development of competitive relations, increasing the variety of organizational and legal forms of economic activity, expansion of international economic ties necessitates the proper legal regulation of subjective rights, which mediate the performance of these objects of their functions and ensure the satisfaction of the interests of its subjects.

Presentation of the main research material. Geographical indications are a means of individualizing goods. At the international level, a fairly extensive and effective system of legal protection of geographical indications has already been established and is operating. These issues are, in particular, governed by the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights signed by the World Trade Organization, the Paris Convention for the Protection of Industrial Property of 20 March 1883, the Madrid Agreement to Prevent False or False

Indications of the Origin of Goods, 18 The Lisbon Treaty for the Protection of Place Names and Their International Registration of 31 October 1958.

The use of origin sources is an important buyer tool for originating products of defined quality. Indications of origin of goods may be used for industrial and agricultural purposes to indicate the origin of goods and services. One use purpose is to facilitate trade through product information and should be accessible for use by all manufacturers in the area [1]. Due to its function of individualization, the geographical indication must distinguish from the mass of homogeneous goods the goods possessing special properties in comparison with those goods [2].

Traditional state support for agricultural producers in many advanced market economies has led to the creation and establishment of a modern system of protection and protection of appellations of origin. On the other hand, in countries with low levels of agricultural production, the protection of the appellation of origin is at least premature. In many countries, it is difficult to install products whose place of origin indicates their particular quality. If these products are intended primarily for domestic consumption and are not competitive in foreign markets in terms of both quality and price, the protection of the names of their places of origin is not relevant, looks far-fetched and unnecessary. Thus, the protection of the name of the place of origin of the goods is mainly in the interest of foreign producers of agricultural and other similar products. This is not surprising, since the entire modern system of intellectual property of transition economies was originally created under the dictation of Western experts to protect the interests of their countries [3].

Indication of origin of goods may be verbal, pictorial, appear as a national symbol, geographical map, etc. At the same time, the indication of the origin of goods should be distinguished

from the common designations of goods of a particular type, which are not related to the specific place of their production, even though they contain the names of geographical features (for example, Kiev cake, Crimean wine) [4].

In Ukraine, the issues of acquisition, exercise and protection of intellectual property rights to geographical indications are regulated by Chapter 45 of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Protection of the Rights to Indicate the Origin of Goods". Rules for drawing up, submission and examination of the application for registration of the qualified indication of origin of goods and / or the right to use the registered qualified indication of origin of goods, approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 598 of August 17, 2001, as amended.

In Ukraine today, dozens of indications of the origin of goods are registered as verbal or combined trademarks. Among them, in particular, the names of mineral waters 'Truskavetska', 'Naftusya', 'Mirgorodskaya', 'Morshynska', 'Narzan'. Some of them are even included in the relevant State Standards of Ukraine. Moreover, the trademarks of 'Naftusia' have already been registered several by the name of manufacturers that have nothing to do with Truskavets 'Naftusia'. The uncontrolled use of these designations results in the erosion, loss of reputation, trust in this unique national heritage. Geographical indications serve to protect intangible values such as market differentiation, reputation and quality standards. They are also carriers of the cultural identity of the nation and the region. In accordance with the provisions of the current legislation, the procedure for registration of geographical indications is defined [5]. The term 'geographical indication' is used in the TRIPS Agreement and EEC Regulation No 2081/92 of 14.07.92 'On the protection of geographical indications and names of places of origin of agricultural prod-

ucts and manufactured goods'; in addition, the term 'indication of origin or the name of the place of origin' (Paris Convention for the Protection of Industrial Property), the name of the place of origin (Lisbon Agreement on the protection of designations of origin and their international registration), Al origin (Madrid Agreement Concerning sanctions for false and incorrect designation of origin products).

Types of geographical indication are the name of the place of origin of goods and indication of origin of goods. The name of the place of origin of the goods is the geographical name of the country, region, district or locality used to designate the originating product, the quality and specific characteristics of which are solely or substantially determined by the geographical environment of the place of origin, which may consist of natural or human factors, or both.

The indication of the place of origin of the goods is as follows: is the name of the geographical feature; the relationship of this name to specific, distinguished goods from the mass of homogeneous goods with special, unique properties; the relationship of this name to the specific natural conditions of the geographical feature and / or to any specific human factors that are unique to that geographical feature only; the dependence of the specific properties of the product on the specified specific natural conditions and / or human factors.

Indication of the place of origin of the goods is an indication which can take any form and which is used to refer to goods which have only a special reputation, due to their place of origin [6].

The origin of a product is usually represented by the name of a country, geographic region, locality or object (including historical). For example, the designation 'Made in the USSR' or 'Made in China' indicate the country in which the goods are manufactured. Names can be used together with

the names of relevant geographical features. For example, products made in mountainous areas are often marked not only by names, but also by images of mountains and other objects. The packaging and the goods themselves are often labeled with an indication of their origin. In current law, the term 'indication of origin' covers the terms 'simple indication of origin' and 'qualified indication of origin', which in turn combines the terms 'origin of goods' and 'geographical indication of origin'.

A simple indication of the origin of a commodity is any verbal or pictorial (graphic) designation that directly or indirectly indicates the geographical origin of the commodity, the legal protection of which is granted on the basis of its use [7].

Qualified indication of origin of goods includes such concepts as 'name of place of origin' and 'geographical indication of origin'. Legal protection of the qualified place of origin of the goods is granted on the basis of registration of intellectual property rights to it, which is valid indefinitely from the date of its registration. The name of the place of origin of the goods is the name of the geographical place, which is used as a designation in the name of the product, which originates from the specified geographical place and has special properties, exclusively or mainly due to the natural conditions specific to that geographical place (specific climate, soil composition, terrain, altitude, composition, water temperature, etc.), or a combination of these natural conditions with a specific human factor.

Geographical Indication of the Origin of a Product is the name of a geographical place, used as a designation in the name of a product originating from that geographical place and having certain qualities, reputation or other characteristics, predominantly due to the natural conditions or human factor or combination of these natural features that are characteristic of that geograph-

ical place. conditions and the human factor.

The distinction between place of origin and geographical indication of origin is made by three criteria. First, the name of the place of origin of the goods will be only if the product has special properties, and the geographical indication – when the product has certain qualities, reputation or other characteristics. Secondly, the name of the place of origin is a requirement that the properties of the goods are solely or mainly due to nature and the human factor. That is, for the name of the place of origin, the dependence of the special characteristics of the goods on the natural conditions of the place of origin of the goods is obligatory: although the specific properties of the goods designated by this name may depend on the human factor characteristic of the place, but necessarily in combination with natural conditions. (i.e. using local raw materials, climatic conditions, minerals, etc.).

Geographical indication of origin in the same context uses the term ‘primary’, meaning less rigid communication. In this case, the particular characteristics, quality and reputation may depend on both natural and human factors, and may also be conditioned by the combination of natural conditions and professional experience, traditions and ethnographic features characteristic of the locality.

Thirdly, the production and processing of the goods indicated by the place of origin are carried out within the specified and geographical place, and for the geographical indication of origin it is sufficient that at least the main component of the goods designated by that name is produced or processed within the specified geographical place. Therefore, for the geographical indication of origin, raw materials can be imported from other regions and subjected to substantial processing sufficient to give the characteristics of the finished product [8].

Having analyzed the provisions of the current Law of Ukraine ‘On

Protection of the Rights to Indicate the Origin of Goods’ [9], we can conclude that the intellectual property right to a geographical indication is granted provided that: it is the name of the geographical place from which the product originates; it is used as the name of such a product or as an integral part of that name; there are objectively specific natural conditions and / or human factors in the geographical area designated by this name, which give the product special properties or certain qualities; the goods marked with this name have the appropriate properties or certain qualities, which are solely or mainly due to the natural conditions specific to a particular geographical location or the combination of these conditions with a human factor characteristic of that geographical place; the production (extraction) and processing of a product or its part designated by this name is carried out within the specified geographical place. In order to obtain the intellectual property right for a geographical indication, the person entitled to that right submits an application for registration of this right to the Civil Service, where an examination of the application is carried out, upon which the applicant is issued a certificate of registration of the intellectual property right for the geographical indication. As already mentioned, the intellectual property right to geographical indication arises from the date of its state registration [10].

As a rule, they are determined by the specific natural conditions of the geographical environment (Krasnodar Tea, Nizhyn Cucumbers, etc.) and (or) the professional experience and traditions of production of persons who produce goods and live in the area (for example, Khokhloma or Petryk painting, Tula gingerbread). Finally, the name of the place of origin of the goods becomes an independent object of legal protection only when the intellectual property right to it in the manner prescribed by law is reg-

istered with the Civil Service. In this capacity, the name of the place of origin of the goods is no different from other objects of intellectual property rights that are acquired by users only from the moment of their state registration.

The Law of Ukraine ‘On Protection of the Rights to Indicate the Origin of Goods’ does not provide legal protection to a qualified indication of the origin of the goods that: does not meet the conditions stipulated in Article 7 of the Law of Ukraine “On Protection of the Rights to Indicate the Origin of Goods”; contrary to public order, the principles of humanity and morality; is the specific name of the product; correctly indicates the geographical place of manufacture of the goods, but creates a consumer misconception that the goods are manufactured in another geographical place; is the name of a plant or animal species and is therefore liable to mislead consumers as to the true origin of the product; is identical or similar in that it can be confused with a mark for goods and services, the rights of which are recognized in Ukraine, if, given the reputation, reputation and duration of use of such mark, such legal protection may mislead consumers as to the identity of the goods.

The Law of Ukraine “On Protection of Rights to Indicate the Origin of Goods” does not provide legal protection for a qualified indication of the origin of a commodity associated with a geographical place in a foreign country, if the rights to that indication or other designation, which in its content correspond to the notion of qualified indication of origin of goods, are not protected in the appropriate foreign country.

In the legal literature distinguish the following types of cities names of goods. Depending on the circumstances that caused the specific properties of the product: formed under the influence of natural conditions; formed under the influence of human

factors; combined species: formed under the influence of natural and human factors. Depending on the area of distribution: national; international (international). Depending on the degree of control by the relevant state bodies for the presence of special properties and production of goods: ordinary, which is characterized by the formation of the natural specific properties of the goods, which are individualized only under the influence of the natural environment or similar factors; regulated, which is characterized by the preliminary regulation of specific properties of the goods, while controlling the final stage of production; controlled (guaranteed), which is inherent in the control at all stages of production of the product, which is individualized by them, which makes such names especially valuable [11].

The main functions of naming the place of origin (geographical indication) are as follows: distinctive character, which consists in the isolation of goods among the mass of homogeneous goods as having special quality, specific properties; qualitative or guarantee, which is to guarantee the special quality, specific properties of the goods and is a condition for providing geographical indication of legal protection; information, which is manifested in the true indication of the place of manufacture of the goods; protective, which is to protect against counterfeiting, since no one except the legal user has the right to use the geographical indication. One of the main differences between these means of individualisation is that, in respect of a trade mark, the right of use and the right of disposal may belong to one person, whereas in respect of geographical indication these rights may never belong to one person.

Geographical indication is often included as a trademark or security element. It may be registered as a trademark or part of it if the future trademark holder has the right to use the geographical indication. Exam-

ples are use as a trademark or part of a geographical indication that is perceived as fantastic for a particular product, use as a trademark or part of a little-known geographical area names with the addition or change of suffixes, prefixes and endings, use of the name of a known geographical area in adjective for a particular product, when such use of a geographical indication is a trademark security feature, use of the geographical indication I view as an adjective neohoronyvalnoho element of the mark [12].

The Law of Ukraine "On Protection of the Rights to Indicate the Origin of Goods" defines a range of intellectual property rights entities for a geographical indication, without specifying an exclusive list of intellectual property rights entities for a geographical indication, but only naming among them producers of goods and consumer associations.

According to Art. 9 of the Law of Ukraine 'On Protection of Rights to Indicate the Origin of Goods', the right to register a qualified indication of the origin of the goods are: a person or group of persons who produce the product in the declared geographical location, special features, certain qualities, reputation or other characteristics of which are associated with that geographical location; consumer associations; institutions directly relevant to the production or study of relevant products, processes or geographical locations.

The above entities have the right to apply to the State Service for registration of a qualified indication of origin of goods. Qualified designation of origin may also include other persons who wish to use a registered place of origin or a registered geographical indication of origin. The right to use the registered name of the place of origin of the goods or the registered geographical indication of the origin of the goods, provided that this right is registered, is made by manufacturers who, in the geograph-

ical place indicated in the Register, produce the goods, special properties, certain qualities or other characteristics of which correspond to those entered to the Register.

The right to use a geographical indication is not the exclusive right of the holder of the certificate attesting to that right. Indeed, according to Article 17, paragraph 2 of the Law of Ukraine "On Protection of the Right to Indicate the Origin of Goods", according to which the registration of the right to use a qualified indication of the origin of the goods does not restrict the rights of other persons to register their rights to use it [13]. An applicant for the registration of a qualified indication of the origin of a product may be any natural or legal person who intends to produce a product with characteristics specific to a given geographical feature or is already producing the specified product. A person who registers in his own name a qualified indication of the origin of the goods shall be entitled to use them if the goods manufactured by him meet the requirements set out in the application for registration.

Thus, the Law of Ukraine "On Protection of Rights to Indicate the Origin of Goods" defines the subjects of intellectual property rights for a geographical indication by linking the registration of the intellectual property right to the geographical indication and the right to use the geographical indication, the intellectual property right of which is already registered. Persons who are legally entitled to such rights are subject to geographical indication intellectual property rights. In order to obtain a certificate for the right to use a geographical indication, the manufacturer must submit an application to the State Service, which is executed accordingly [14]. The Civil Service within the specified time limits the examination of the application, which includes the examination of the conformity of the properties of the goods to the features established for goods for which

a geographical indication may be used. Based on the results of the examination, the applicant is issued with or is not issued a certificate of the right to use the geographical indication and the data on it enter the names of places of origin and geographical indications of origin of the goods and the rights to use the registered qualified indications of origin of goods in the State Register of Ukraine.

The holder of the certificate has the right to affix, along with a qualified indication of the origin of the goods, a warning mark to indicate that this indication is registered in Ukraine. The oval abbreviation (NMP) is used for the warning marking of the name of the place of origin of the goods. Instead, the marking may or may be accompanied by the text: 'Name of origin of the goods registered in Ukraine'. The oval abbreviation (GZP) is used for the warning marking of the geographical indication of the origin of the goods. Instead, the marking may or may be accompanied by the text: 'Geographical indication of origin of goods registered in Ukraine' [15].

Any holder of a right to use a geographical indication is entitled to counteract the illegal use of a geographical indication. Nothing prohibits manufacturers from a particular area from joining together to increase the effectiveness of their rights protection, but any manufacturer who has a certificate of use of a geographical indication has the full right not to participate in such association and use the geographical indication on his discretion (usually in compliance with legal requirements). The features of the right to use geographical indications determine the content of the obligations of the certificate holder to the right to use geographical indications, which are not borne by other subjects of intellectual property rights for this means of individualization of goods [16].

Conclusions. The obligations of the holder of the certificate to use

the geographical indication are laid down in Article 17, paragraph 7, and in Article 18 of the Law of Ukraine "On Protection of the Rights to Indicate the Origin of Goods", according to which the following are included. First, it is the duty to ensure that the quality, specific properties and characteristics of the product being manufactured are consistent with their description in the State Register. Second, there is an obligation not to prevent the specially authorized bodies from controlling the presence in the product of special features and other characteristics on the basis of which the geographical indication of the goods and / or the right to use them is registered. Third, the obligation to refrain from licensing geographical indications.

The validity of the intellectual property right to geographical indication is indefinite in accordance with Article 504 of the Civil Code of Ukraine. First of all, it should be noted that only one intellectual property right on a geographical indication can have a validity period – the right to use a geographical indication; other rights cannot, in fact, be limited in time. Therefore, it can be concluded that the provisions of Article 504 of the Civil Code of Ukraine relate only to the right to use a geographical indication. Pursuant to Article 15, paragraph 4, of the Law of Ukraine 'On Protection of the Right to Indicate the Origin of Goods', the certificate's validity for the right to use a geographical indication is established, not the term of the right to use the geographical indication itself. According to Article 15 of the Law, the term of the certificate may be extended for another 10 years on the basis of the statement of the holder of the certificate. The number of times the certificate was extended. It can be concluded that the right to use the geographical indication is indefinite provided that the certificate for the right to use the geographical indication is re-registered.

The use of means of individualization is essential for the pursuit of economic activity. In addition to the distinctive function, the means of individualization are intended to inform consumers about the quality and source of origin of goods, services, as well as to promote goods and services. Means of individualization are important components of an entity's business reputation, since the opinion of consumers, competitors and other persons about an entity is associated, first and foremost, with individual designations. The content of the term 'individualization means' is not limited to these three intellectual property objects and covers many other designations used for identification in the field of civil legal relationships.

The development of the global information network (Internet) has led to the expansion of the traditional list of individualized means of intellectual property by incorporating a new specific element, the domain name, into it. Vocabularies used to address information resources on the Internet and identify goods and services, their manufacturer or geographical location cause a high likelihood of conflicts between owners of domain names, trademarks, business names, and geographical indications.

Geographical indications are a means of individualizing goods. At the international level, a fairly extensive and effective system of legal protection of geographical indications has already developed and operates. The use of sources of origin of goods is an important tool for the buyer about the origin of products of a certain quality. Indications of origin of goods can be used for industrial and agricultural to indicate the source of origin of goods and services. One of the purposes of use is to facilitate trade through product information and should be available for use by all producers in the area. Due to its function of individualization, the geo-

graphical indication should distinguish from the mass of homogeneous goods goods that have in comparison with these goods, special properties.

Traditional state support for producers in many countries with developed market economies has led to the creation and formation of the entire modern system of protection and protection of appellations of origin. On the other hand, in countries with a low level of agricultural production, the protection of appellations of origin seems at least premature. In many countries, it is difficult to identify goods whose place of origin indicates their special quality. If these products are intended mainly for domestic consumption and are not competitive in foreign markets in terms of both quality and price characteristics, the protection of appellations of origin is not relevant, looks far-fetched and is redundant.

Indication of the origin of goods may have a verbal, pictorial form, act as a national symbol, map, and so on. At the same time, the indication of the origin of goods should be distinguished from the commonly used designations of goods of a certain type, not related to a specific place of manufacture, despite the fact that they contain the names of geographical features.

Key words: means of individualization, geographical indications, indications of origin of goods.

Мазуренко С. В. ПРАВОВА ОХОРОНА ГЕОГРАФІЧНИХ ЗАЗНАЧЕНЬ

Використання засобів індивідуалізації є надзвичайно важливим для здійснення економічної діяльності. На додаток до розрізняльної функції, засоби індивідуалізації покликані інформувати споживачів про якість та джерело походження товарів, послуг, а також просувати товари та послуги. Засоби індивідуалізації є важливими складовими ділової

репутації суб'єкта господарювання, оскільки думка споживачів, конкурентів та інших осіб щодо суб'єкта господарювання пов'язана, насамперед, з індивідуальними позначеннями. Зміст терміна «засоби індивідуалізації» не обмежується цими трьома об'єктами інтелектуальної власності і охоплює багато інших позначень, що використовуються для ідентифікації у сфері цивільних правовідносин.

Розвиток глобальної інформаційної мережі (Інтернет) призвів до розширення традиційного переліку індивідуалізованих засобів інтелектуальної власності. Пошукові системи, що використовуються для звернення до інформаційних ресурсів в Інтернеті та ідентифікації товарів та послуг, їх виробника або географічного зазначення, викликають високу ймовірність конфліктів між суб'єктами прав на доменні імена, торговельні марки, назви підприємств та географічні зазначення.

Географічні зазначення є засобами індивідуалізації товарів. На міжнародному рівні вже склалася і діє досить розгалужена і ефективна система правової охорони географічних зазначень. Використання джерел походження товару є важливим інструментом покупця про походження продуктів з визначеною якістю. Зазначення походження товару можуть бути використані для промислових і сільськогосподарських для зазначення джерела походження товарів і послуг. Одна із цілей використання складається у сприянні торгівлі шляхом інформування продуктів та повинна бути доступною для використання усіма виробниками в цьому районі. За рахунок своєї функції індивідуалізації географічне зазначення повинно виділяти із маси однорідних товарів товари, що володіють у порівнянні з цими товарами особливими властивостями.

Традиційна державна підтримка виробників багатьох країн із розвиненою ринковою економікою призвела до створення і становлення всієї сучасної системи охорони та захисту найменувань місць походження товарів. З іншого боку, у країнах з невисоким рівнем сільськогосподарського виробництва охорона найменувань місць походження товарів виглядає щонайменше передчасною. У багатьох країнах важко встановити товари, місце походження яких вказує на їх особливу якість. Якщо ця продукція призначена в основному для внутрішнього споживання і не є конкурентоспроможною на зовнішніх ринках як за якісними, так і за ціновими характеристиками, охорона найменувань місць їх походження не є актуальною, виглядає надуманою і є зайвою.

Зазначення походження товарів може мати словесну, зображувальну форму, виступати у вигляді національного символу, географічної карти тощо. Водночас зазначення походження товарів слід відрізнити від загальноновживаних позначень товарів певного виду, не пов'язаних із конкретно місцевістю їх виготовлення, незважаючи на те, що вони містять назви географічних об'єктів.

Ключові слова: засоби індивідуалізації, географічні зазначення, зазначення походження товарів.

References

1. Солощук М., Капінос М., Лерантович Е. Право інтелектуальної власності на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг. Інтелектуальна власність. 2008. № 7. С. 54.

2. Комментарий к части 4 Гражданского кодекса РФ (постатейный). Правовое регулирование отношений в сфере интеллектуальной собственности / под ред. И.А. Близнеца, А.Ю. Ларина. Москва: Книжный мир, 2008. С. 521.

3. Судариков С.А. *Право интеллектуальной собственности* : учебник Москва : Проспект, 2009. С. 257.
4. Базилевич В.Д. *Интеллектуальная собственность* : підручник. Київ : Знання, 2006. С. 174.
5. *Актуальні проблеми правового регулювання розвитку підприємницької діяльності в Україні* : монографія / за ред. Н.М. Мироненко. Київ, 2008. С. 174.
6. *Комментарий к части 4 Гражданского кодекса РФ (постатейный). Правовое регулирование отношений в сфере интеллектуальной собственности* / под ред. И.А. Близнеца, А.Ю. Ларина. Москва : Книжный мир, 2008. С. 522.
7. Судариков С.А. *Право интеллектуальной собственности* : учебник. Москва : Проспект, 2009. С. 256.
8. *Право інтелектуальної власності: акад. курс : підр. для студ. вищих навч. закладів* / за ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. С. 437.
9. Коссак В.М., Якубіський І.Є. *Право інтелектуальної власності: підручник. Київ : Істина, 2007. С. 78.*
10. *Право інтелектуальної власності: науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України* / за заг. ред. М.В. Паладія, Н.М. Мироненко, В.О. Жарова. Київ : Парламентське видавництво, 2006. С. 330–331.
11. Гульбин Ю.Т. *Исключительные права на средства индивидуализации товаров – товарные знаки, знаки обслуживания, наименования мест происхождения товаров*. Москва : Статут 2007. С. 110–111.
12. Клименко Л. *Проблемы использования географических названий в маркировке товара*. *Право и экономика*. 1999. № 9. С. 16.
13. Глухівський Л. *Про стан правової охорони зазначень походження товарів в Україні*. *Интеллектуальна власність*. 2007. № 1. С. 19–20.
14. *Про затвердження Правил складання, подання та проведення експертизи заяви на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару та/або права на використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару* : Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.08.2001 р. № 598. *Офіційний Вісник України* 2001. № 36 від 21.09.2001 р. Ст. 1682.
15. Глухівський Л. *Про стан правової охорони зазначень походження товарів в Україні*. *Интеллектуальна власність*. 2007. № 1. С. 20–21.
16. Орлюк О. *Зазначення походження товарів як об'єкт правового регулювання*. *Юридичний радник*. 2005. № 5(7). С. 31.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2188>**Н. Арабаджи,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Інституту права, економіки та міжнародних відносин
Міжнародного гуманітарного університету

КАТЕГОРІЯ «ІСТИНА» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Постановка проблеми. Всі головні проблеми теорії пізнання стосуються або формування поняття істини, або засобів і шляхів досягнення такої, або структури і форм її існування. Істина, будучи гносеологічною проблемою, належить до числа відомих філософських тем. До неї зверталися як у давнину, так і присвячували свої праці сучасні вчені. Незважаючи на це, і нині категорія істини продовжує залишатися об'єктом численних філософських міркувань і наукових суперечок.

Актуальність теми. У різні роки тією чи іншою мірою тема істини висвітлювалась у різних науках: у філософії, в історії, в психології, в кримінальному процесі та криміналістиці, в цивільному судочинстві, в адміністративно-процесуальному праві тощо. Зокрема, вона стала предметом дослідження праць Арістотеля, Платона, Ф. Ніцше, А. Івіна, В. Хахиева, Г. Гуго, П. Екмана, С. Сливки, І. Нерського та інших науковців. Варто також зазначити, що є достатня кількість наукових статей, монографій та дисертаційних досліджень у цій сфері.

Метою статті є висвітлення сутності істини в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Під істиною розуміється адекватне відображення об'єкта, який пізнається суб'єктом, відтворення його таким, яким він існує сам по собі,

незалежно від людини та її свідомості. Істина – це такий склад людських уявлень, який залежить від суб'єкта, тобто не залежить ні від людини, ні від людства. Істина виражає саму сутність переходу від незнання до знання, який характеризується такими ознаками, як абсолютність і відносність.

Процедурою встановлення істинності пізнання за допомогою деяких логічних роздумів і за допомогою чуттєвого сприйняття предметів і явищ є доказування. Доказування здійснюється за допомогою умовиводів, тобто розумових дій, що пов'язують у кінці думки різноманітного змісту, а також логічних висновків, що ґрунтуються на «зовнішніх засобах» шляхом словесного запису думок чи їх формалізації, що мають на меті довести до мінімуму «несвідомі» елементи висновку, перевести абстрактний хід думок на мову «символів». Тобто доказування в процесі пізнання (встановлення істини) пов'язане насамперед з традиційною чи формальною логікою.

Пізнання в адміністративному процесі також пов'язується з доказуванням і встановленням істини. Проблеми пізнання, істини, доказування є предметом дослідження в теорії доказів протягом усієї історії її розвитку.

Встановлення істини є одним з найважливіших принципів адміністративного процесу. Своє соціальне призначення адміністративний процес у повному обсязі виконує тільки

у тому разі, якщо застосування правових норм засноване на глибокому і всебічному вивченні обставин справи, що відносяться до неї. Обов'язковість встановлення істини – першочергова та необхідна вимога, без виконання якої неможливо правильно, ефективно та доцільно реалізувати завдання адміністративного процесу.

Принцип об'єктивної істини передбачає, що діяльність органів управління підпорядкована на вимогу глибокого і всебічного вивчення обставин справи у ході застосування адміністративно-правової норми. Тому законодавець, визначаючи обов'язки органів, які беруть участь в адміністративному процесі, вимагає від них вжиття заходів щодо встановлення об'єктивної істини.

Принцип об'єктивної істини в адміністративному процесі слід розглядати як обов'язок усіх уповноважених на ведення процесу органів глибоко і всебічно досліджувати всі обставини, що зумовили правозастосовчу діяльність. Він зумовлений завданнями щодо організації найбільш доцільної, оптимальної і заснованої на законі діяльності державного управління, а також завданнями з охорони і забезпечення прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ і організацій.

До цього дня в процесуальних науках триває дискусія про можливість встановлення істини у провадженні у справі. Так, В. Зажицький вважає, що значне розширення основ змагальності у судочинстві, по суті, виключило з доказового права істину як мету доказування, але «з точки зору здорового глузду, а також методологічних передумов істину у судочинстві не можна оголошувати недосяжною... У судочинстві повинен бути орієнтир: у ході доказування у адміністративній справі повинна бути встановлена істина, а також їх юридична оцінка» [1].

Слід зазначити, що істина сама по собі не є завданням адміністра-

тивного процесу. Завданнями провадження у справах про адміністративні правопорушення є всебічне, повне, об'єктивне і своєчасне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її відповідно до закону, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню адміністративних правопорушень.

Істина як повне, реально-справжнє знання про предмет, тобто фактичних обставин справи, не є кінцевою метою адміністративного процесу, а може бути лише одним з елементів правозастосовчого процесу. Рішення у справі буде законним, обґрунтованим і справедливим тільки тоді, коли до правильно встановлених фактичних обставин справи будуть правильно застосовані норми права.

У ході адміністративного процесу встановлюється фактична (матеріальна) істина. Законодавець мотивує своє рішення певними обставинами, що мали або ж мають місце у дійсності. До складових частин принципу об'єктивної істини належать вимоги до діяльності приводу та до рис правозастосовчого рішення.

Головним обов'язком приводу в основному процесі (стадії розслідування і вирішення справи) є збирання додаткових доказів, перевірка наявних доказів (що по суті становить зміст одних і тих же дій), не покладаючись на докази, що подані сторонами. Цю вимогу можна пояснити вимогою неупередженості приводу, що є наслідком «неупередженого», об'єктивного характеру істини.

Особливістю принципу матеріальної істини в адміністративному процесі є те, що застосування норм права органами державного управління завжди було пов'язане із впливом принципу об'єктивної істини на ці факти в процесі застосування. Тобто тут має місце коригування фактичних обставин справи з метою винесення позитивного рішення по справі.

підкреслюють, що доказами в адміністративному судочинстві можуть бути будь-які фактичні дані, які добуваються або встановлюються судом під час розгляду справи за допомогою джерел і засобів доказів, про наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі та занесені до документів або технічних засобів, які фіксують адміністративний процес у конкретній справі, що мають значення для правильного розв'язання справи, а також доведення у судовому засіданні як докази у цій справі [8].

Підсумовуючи вищезазначені погляди авторів, можна дійти висновків, що доказами є та інформація, яка застосовується учасниками провадження в адміністративному судочинстві для встановлення наявності або відсутності певних фактів, обставин, подій і використовується для здійснення процедури доказування, що включає у себе такі складники, як дослідження та оцінка цих доказів.

Окрему увагу слід приділити класифікації доказів, оскільки науковці поділяють усі докази на три основні групи, виділяючи відповідні критерії: джерело одержання відомостей, зв'язок з обставинами, що підлягають доказуванню, та залежно від способу утворення. Так, залежно від джерела одержання відомостей про обставини публічно-правового спору докази поділяються на особистісні, речові та змішані. Залежно від зв'язку доказів з обставинами, що підлягають доказуванню, докази можуть бути прямими та непрямими, тобто опосередкованими. Залежно від способу утворення докази поділяють на первинні та похідні.

Отже, прийнято розрізняти поняття «докази» та «джерело доказів». Джерелами доказів є матеріальні носії певної інформації, за допомогою якої ця інформація застосовується у провадженні у справах про адміністративне правопорушення. До дже-

рел доказів слід віднести: протокол про адміністративне правопорушення, пояснення особи, що притягується до відповідальності, потерпілого, свідка, висновок експерта, речові докази, показання технічних приладів, які використовуються у разі нагляду за виконанням правил, норм та стандартів, які стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, протокол вилучення речей та документів, а також інші документи. Саме тому доказом у справі слід вважати не сам протокол про адміністративне правопорушення або письмове пояснення потерпілого, а ті відомості, які були зафіксовані у цих процесуальних документах [9].

Завершується цей етап складання адміністративного протоколу. Збирання доказів можна визначити як «сукупність дій із виявлення, фіксації, вилучення та збереження різних доказів» [10] або як «виявлення, отримання, фіксацію, вилучення і збереження доказів» [11]. Для цілей адміністративного процесуального права друге визначення підходить більш повно.

Процес доказування складається з таких елементів, як: збирання, дослідження та оцінка доказів, які визначають його зміст. Збирання доказів включає їх пошук, виявлення, звернення уваги на ті чи інші фактичні дані. Незважаючи на те, що таку практичну і розумову діяльність ми відносимо до збирання доказів, самими доказами вони можуть стати лише згідно з припущенням суб'єкта доказування, будучи на етапі збору всього лише фактичними даними.

На другому етапі (під час розгляду справи) докази перевіряються та оцінюються. Вони можуть бути оцінені як позитивно, так і негативно. Іншими словами, перший етап забезпечує збирання доказів, а другий – їх перевірку.

Дослідження доказів пов'язане з їх вивченням, перевіркою та оцінкою. Наприклад, М. Строгович писав, що

перевірка служить оцінкою доказів [11]. П. Пашкевич під дослідженням доказів розумів діяльність із вивчення доказів та їх перевірки з метою оцінки [12].

Оцінка доказів передбачає два моменти: визначення вірогідності та сили доказів. Надзвичайно важливий вплив на оцінку доказів здійснює закон. По-перше, законодавець закріплює та робить обов'язковими правила оцінки доказів. Так, наприклад, у багатьох адміністративно-правових актах сформульовані вимоги всебічності, повноти, об'єктивності розгляду справи. По-друге, законодавець закріплює шляхи та засоби збирання та дослідження доказів. По-третє, деякі законодавчі акти містять прямі вказівки на мету доказування та визначають предмет доказування в конкретній справі про адміністративне правопорушення. По-четверте, законодавець встановлює спеціальні гарантії, які забезпечують свободу внутрішнього переконання осіб, що застосовують право [13].

Процес судового доказування – це органічна єдність змісту і форми, процесуального способу виявлення доказів, їх представлення та аналізу. Він дає змогу виявити єдину специфічну структуру доказування, обов'язковими елементами якої є пряма форма існування (засоби, вид доказу, факт, який безпосередньо сприймається правозастосовним суб'єктом); зміст (відомості про факти, обставини справи, інформація як відображення матеріального світу та його властивостей); процесуальний спосіб отримання доказу лише в рамках процесуальної норми відповідно до чинного законодавства [14].

Вони тісно взаємопов'язані між собою і не підлягають окремому розгляду у відриві один від одного.

Під час вивчення матеріалів орган та посадова особа, яка приймає рішення у справі, звертає особливу увагу на те, чи правильно складені протокол про адміністративне пра-

вопорушення, а також чи правильно оформлені інші матеріали справи. Тому необхідно з'ясувати, чи існують обставини, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення, повний список яких міститься у ст. 247 КУпАП. Фактично у вивченні матеріалів справи про адміністративне правопорушення орган та посадова особа має звернути увагу на достатність наявних у справі матеріалів для розгляду її по суті.

На третьому, заключному, етапі відбувається використання доказів. Використання доказів у процесуальному аспекті здійснюється за такими трьома напрямками: з метою прийняття різних проміжних процесуальних рішень, включаючи рішення про провадження окремих процесуальних дій; як елемент процесуального порядку проведення процесуальних дій, здійснення яких зумовлене необхідністю дослідження раніше зібраних у справі доказів; для прийняття та обґрунтування підсумкових процесуальних рішень у справі.

Варто також наголосити, що важливим інструментом доказової бази виступає інститут забезпечення доказів. Його сутність полягає в тому, що особи, які беруть участь у справі, мають право подати клопотання про витребування доказів у разі, якщо вони не мають можливості зробити це самостійно. Окрім того, особи, які беруть участь у адміністративній справі, мають право просити про забезпечення доказів лише у тому разі, якщо доведуть судові неможливість або складність в отриманні ними цих доказів. Тобто сторони не повинні зловживати своїми правами щодо забезпечення доказів та повинні брати активну роль у самому процесі доказування з метою захисту своїх же інтересів та прав.

Роль інституту забезпечення доказів також полягає в тому, що за його допомогою можна запобігти знищенню важливих доказів у справі, вчинення неправомірних дій щодо таких дока-

забезпечення доказів. Таким чином, доведено, що основою встановлення істини у адміністративному судочинстві є робота з доказами.

Ключові слова: істина, встановлення істини, адміністративне судочинство, докази, процес доказування.

Arabadzhy N. CATEGORY OF “TRUTH” IN ADMINISTRATIVE LEGAL PROCEEDINGS: TO THE STATEMENT OF THE ISSUE

The article analyzes the category of “truth” in administrative legal proceedings. The scientific and legal aspect of the concept of truth, the essence and content of the term “truth”, the purpose, objectives and requirements for establishing the truth in the administrative process are revealed. It is determined that the truth in legal science means the adequate reflection of the object, which is known by the subject, its reproduction as it exists in itself, regardless of the person and his consciousness. It is proved that the procedure for establishing the truth of cognition is proof. Determined that the proof is carried out by inferences, i.e. mental actions that connect at the end of the thought of various content, as well as logical conclusions based on “external means” by verbal recording of opinions or their formalization, i.e., proof in the process of establishing truth in administrative process is associated primarily with traditional or formal logic. It was found that the process of establishing the truth in administrative proceedings is also associated with proof. The concept of evidence and the process of proof in administrative proceedings is defined. Thus, evidence in administrative proceedings means activities regulated by procedural law, subject to the laws of logic, aimed at establishing the objective truth in an administrative case and making a reasonable and lawful decision. The principle of objective truth in the process of

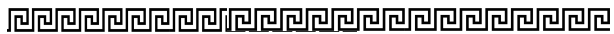
proving is considered as the main important principle of administrative proceedings, which provides that the activities of government are subject to the requirement of in-depth and comprehensive study of the circumstances of the case during the application of administrative law. The main role and importance of proving in cases of administrative offenses are outlined. The elements and stages of the evidentiary process in administrative proceedings are described. The classification of evidence in the administrative process is given. The directions of using evidence in the administrative-procedural aspect are analyzed. The institute of providing evidence is analyzed. Thus, it is proved that the basis for establishing the truth in administrative proceedings is the work with evidence.

Key words: truth, truth establishment, administrative legal proceedings, evidence, process of proof.

Література

1. Лежнёва Т.М. Поняття та елементи принципу змагальності в цивільному процесі. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2013. № 2. С. 126–136.
2. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право : учебник для вузов. Москва : Норма, 2004. 816 с.
3. Дубенко О.М. Доказування в адміністративному судочинстві в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 23 с.
4. Штих О.В. Аналіз значення доказування в справах про адміністративне правопорушення. Юридична наука і практика, 2011. № 2. С. 73–79.
5. Бойко І.В., Зима О.Т., Соловйова О.М. Адміністративна процедура: конспект лекцій / за ред. І.В. Бойко. Харків : Право, 2018. 132 с.
6. Калмикова Я.С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.

7. Мельник М.П. *Поняття доказів у адміністративному судочинстві України. Держава і право, 2010. Вип. 48. С. 269–274.*

8. *Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / за заг. ред. А.Т. Козюка. Київ : Прецедент; Істина, 2009. 823 с.*

9. Резніченко В.О. *Дослідження поняття докази в справах про адміністративні правопорушення, підвідомчих органам Національної поліції. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право, 2018. Вип. 5. С. 72–76.*

10. Торвальд Ю. *Век криміналістики. Москва : ЦУЛ, 2020. 432 с.*

11. *Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А.Д. Бойкова, И.И. Карпеца. Москва : Юрид. лит., 1989. 640 с.*

12. Якушева Т.В. *Об объективности исследования обстоятельств уголовного дела в судебном следствии. Известия АлтГУ, 2007. № 2.*

13. Izbash K. *Proving and evidence in proceedings in cases on administrative offenses. European Reforms Bulletin: international scientific peer-reviewed journal. Grand Duchy of Luxembourg, 2020. No. 1. P. 32–36.*

14. Кемеров В.Е. *Современный философский словарь. Москва : Академический Проект, 2020. 823 с.*

УДК 347.961 (477)

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2189>**Н. Денисяк,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ЗБЕРЕЖЕННЯ НОТАРІУСОМ ПРОФЕСІЙНОЇ НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ

Шлях на побудову правової держави, яким слідує Україна, покладає на державу основний обов'язок – дотримання і забезпечення прав і свобод людини, у тому числі у сфері особистого і сімейного життя. Так, нормами матеріального права встановлена вимога застосування нотаріального засвідчення, посвідчення, оформлення прав та фактів, що мають юридичне значення.

Розвиток цивільного обороту, розширення кола об'єктів та суб'єктів приватної власності зумовлюють зростання попиту населення на нотаріальні послуги. Сучасний нотаріат як орган безспірної юрисдикції захищає суб'єктивні права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб, надаючи правочинам публічної довіри шляхом посвідчення юридичних фактів, прав і документів, завдяки чому нотаріальна діяльність виступає особливим видом державної діяльності.

На думку В.М. Парасюка, нотаріальна таємниця поряд із адвокатською, банківською та медичною належить до різновидів професійної таємниці. Як відомо, професійна таємниця – це матеріали, документи, інші відомості, якими користується особа в процесі виконання своїх професійних обов'язків, яку забороняється розголошувати у будь-якій формі [7, с. 184]. Незважаючи на те, що окремі види інформації становлять професійну таємницю та врегульовані правовими нормами різних галузей законодавства, все ж наявні певні

загальні критерії, за допомогою яких інформацію можна віднести до професійної таємниці:

– інформація довіряється або стала відомою особі лише у зв'язку з виконанням її професійних обов'язків;

– особа, якій було довірено інформацію та передані дані, не перебуває на державній чи комунальній службі (інакше дані вважаються службовою таємницею);

– заборона розповсюдження довірених особі інформації, яка може зашкодити правам або законним інтересам довірителя, встановленим законом;

– інформація не належить до відомостей, що становлять державну або комерційну таємницю.

За такими критеріями можна розрізнити банківську, адвокатську, нотаріальну, страхову, лікарську та деякі інші види таємниці.

У науці питанню нотаріальної таємниці присвячено багато наукових праць відомих вітчизняних та зарубіжних учених. Серед них насамперед можна назвати таких як В.В. Баранкова, В.М. Бондарева, К.Л. Зілковська, Н.В. Ільева, В.В. Комаров, О.Є. Остапенко, В.М. Парасюк, С.Я. Фурса та ін.

Нотаріальна таємниця охороняється Конституцією України, яка проголошує: «Ніхто не може зазнавати втручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України», [1] загальними законами: «Про інформацію»

від 2 жовтня 1992 р.; «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р.; Цивільним процесуальним кодексом України; Кодексом адміністративного судочинства України; Кримінальним кодексом України; Кримінальним процесуальним кодексом України; Цивільним кодексом України; Господарським процесуальним кодексом України; спеціальним Законом «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р.; іншими нормативно-правовими документами, а саме Положенням про вимоги до робочого місця приватного нотаріуса та здійснення контролю за їх дотриманням, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 23 березня 2011 р. [3].

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про нотаріат» нотаріальна таємниця – це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса відповідної заінтересованої особи, включаючи особу, її майно [2].

Нотаріальна таємниця має надзвичайно вагоме значення у разі здійснення нотаріального провадження, адже вона підкріплює, зміцнює довіру громадськості до нотаріуса і є одним із важливих ключових правил діяльності самого нотаріуса, що забезпечує та гарантує його авторитет та повноваження. Так, наприклад, В.В. Черниш правильно та справедливо зазначає: «Дотримання та збереження професійної таємниці є фундаментальним та головним обов'язком нотаріуса. Її дотримання забезпечує довіру до нотаріуса тих, хто зацікавлений у законному, юридичному оформленні волевиявлення, і водночас є умовою такої довіри. Порушення нотаріальної таємниці є не лише порушенням закону, а й аморальним вчинком нотаріуса, бо особи, які звертаються до нотаріуса, часто відкривають багато таємниць, вважаючи, що буде дотримана конфіденційність їхньої розмови» [8, с. 11]. На жаль, у багатьох людей є шкідливі звички – нездатність зберігати таємниці. Для

одних це загальний людський дефект, а для інших – технічна катастрофа. Адже у випадку нотаріусів неможливість збереження конфіденційності є одним із факторів, який може бути причиною втрати можливості брати участь у нотаріальній діяльності.

Н.В. Коробцова стверджує, що дотримання принципу конфіденційності є необхідною та найважливішою умовою відносин між нотаріусом і фізичними та юридичними особами [5, с. 46]. Але слово «таємниця» перекладається з латинської мови як віра комусь. Як відомо, таємне означає секретне, конфіденційне. Пункт 4 Правил професійної етики нотаріусів України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 04.10.2013, чітко зазначає, що дотримання принципу конфіденційності є найважливішою та основною вимогою до чесності між нотаріусами-особами та юридичними особами [3].

Ю.В. Желіховська зазначає, що конфіденційність нотаріусів дуже важлива у здійсненні нотаріального провадження, оскільки вона зміцнює лояльність громадянина до нотаріуса і є однією із найважливіших норм нотаріуса, що гарантує його повноваження [4, с. 108].

Громадяни щодня звертаються до нотаріуса з різноманітними питаннями, які потребують порад, допомоги та підтримки. Їх образ та імідж створюється завдяки стилю спілкування з відвідувачами та найкращій, якісній організації порядку нотаріальних дій. Спілкування з людьми є ключовим та головним фактором у роботі нотаріуса, але вся інформація повинна залишатися за закритими дверима кабінету або офісу. Адже головною функцією представника цієї професії є захист права власності та інших прав осіб, які звертаються до нотаріуса за вчиненням нотаріальних дій. На відміну від суддів, які розглядають та вирішують цивільні справи відкрито та публічно, нотаріуси та службовці, які здійснюють нотаріальні дії,

зобов'язані зберігати конфіденційність своїх дій або навіть факт звернення до нотаріальних органів [1].

Нотаріус посідає особливе місце серед учасників процесу, йому належить вирішальна роль. Статус нотаріуса передбачає, що свої процесуальні дії він здійснює у заздалегідь встановленій послідовності і за суворо регламентованими правилами, порушення яких призводить до недійсності нотаріального акта. Проте учасники нотаріального процесу здійснюють свої процесуальні дії під контролем нотаріуса, що передбачає недопущення зловживань з їх боку. Отже, процес здійснення процесуальних дій всіма учасниками нотаріального процесу перебуває під контролем нотаріуса як компетентної особи, на яку покладається відповідальність за невідповідність цих дій вимогам закону. Тому ми можемо висловити гіпотезу, що нотаріальний процес – визначена і регламентована система процесуальних дій нотаріуса й учасників процесу, що пов'язана із їх процесуальними правами й обов'язками та законодавчо закріпленою формою їх реалізації залежно від виду нотаріального провадження, за вчиненням якого до нотаріуса звернулися фізичні чи юридичні особи, а також обов'язком нотаріуса є дотримання нотаріальної таємниці [11, с. 702].

Однак відповідальність за збереження конфіденційності нотаріусів поширюється не тільки на самого нотаріуса, а й на осіб, яким були відомі нотаріальні дії, вчинені у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, наприклад, консуланти або помічники нотаріуса.

Крім того, обов'язок не розголошувати нотаріальну інформацію передбачено положеннями Закону «Про нотаріат» і на інших осіб:

– брати участь у виконанні нотаріальних дій як свідки, що є обов'язковим для зацікавленої особи, наприклад, коли ця особа через її фізичну ваду не може вільно пересуватися;

– яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці, зокрема щодо:

а) уповноважених посадових осіб відповідного органу місцевого самоврядування (у населених пунктах, де немає нотаріусів, здійснюють такі нотаріальні дії, як вжиття заходів щодо охорони спадщини; посвідчення заповітів (крім секретних), видача копій завірених ними документів);

б) посадових осіб консульських установ та дипломатичних представництв (вони здійснюють нотаріальні дії, визначені у статті 38 Закону № 3425);

в) головних лікарів, їх заступників з медичної частини, чергових лікарів лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я (вони посвідчують заповіти осіб, які проходять лікування у закладах охорони здоров'я, та осіб, які проживають у будинках для осіб похилого віку та інвалідів);

г) капітанів морських та річкових суден, що ходять під прапором України (посвідчують заповіти осіб, які перебувають під час подорожі на цих суднах);

ґ) начальників пошукових або інших експедицій (посвідчують заповіти осіб, які перебувають у цих експедиціях);

д) начальників місць позбавлення волі (посвідчують заповіти та довіреності осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі);

є) керівників слідчих ізоляторів (посвідчують заповіти та довіреності осіб, взятих під варту);

е) начальників госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів, їх заступників з медичної частини, старших або чергових лікарів (посвідчують довіреності військовослужбовців або інших осіб, які перебувають на лікуванні в цих закладах).

Розголошення нотаріальної таємниці може бути у кількох формах:

1) усній – під час розмови у присутності сторонніх осіб (у громад-

ському транспорті та громадських місцях); в особистому спілкуванні з родичами, друзями та іншими особами; передачі відомостей, інформації, що є нотаріальною таємницею, через відкриті канали зв'язку тощо;

2) письмово-друкованій – викладення змісту інформації, яка становить нотаріальну таємницю: у відкритих друкованих виданнях (газетах, журналах, книгах); у листах до рідних і близьких; передання, надсилання іншим стороннім особам інформації, даних про осіб, які звернулися за допомогою до нотаріуса, тощо;

3) наочно-демонстративній – коли внаслідок неналежного зберігання матеріалів справи вони стають власністю сторонніх осіб.

Досить часто виникають складнощі щодо визначення обсягу та меж нотаріальної таємниці у випадках, коли нотаріальна дія є багатосуб'єктною і у ній беруть участь декілька особисто заінтересованих осіб (найчастіше це стосується спадкових справ, де на спадкову масу претендують декілька спадкоємців). З одного боку, необхідність дотримання нотаріальної таємниці має забезпечуватися щодо кожної із заінтересованих осіб, але поряд з цим з іншого – кожному заінтересованому учаснику нотаріальної дії так само має бути забезпечено можливість ознайомлюватися з матеріалами нотаріальної справи. Це означає, що не можуть становити нотаріальну таємницю для всіх учасників нотаріальної дії такі обставини, що визначені законом як підстави для реалізації спадкових прав: наприклад, склад спадкового майна або підстави спадкування [9, с. 85].

Бувають випадки, коли нотаріус може розкрити таємницю нотаріальної дії. Але ці випадки завжди є надзвичайними. І нехтування знаннями може бути дуже серйозним наслідком для нотаріуса наслідком.

Нотаріус не несе відповідальності за подання інформації центральному органу виконавчої влади з метою

запобігання та відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування боротьби з тероризмом, фінансування розповсюдження зброї масового знищення та в інших випадках [6, с. 10].

Нотаріальні акти, довідки про вчинені нотаріальні дії та копії документів, що зберігаються у нотаріуса, видаються протягом десяти робочих днів за письмовим клопотанням суду, прокуратури, органів, що проводять оперативно-пошукові роботи, виключно для фізичних та юридичних осіб за довіреністю або якщо відносно них вчинялися нотаріальні дії.

У разі смерті особи чи визнання її померлою такі довідки видаються спадкоємцям померлого. У разі визнання особи безвісно відсутньою опікун, призначений для охорони майна безвісно відсутнього, має право отримувати довідки про вчинені нотаріальні дії, якщо це необхідно для збереження майна, над яким встановлена опіка.

Витяг зі Спадкового реєстру про наявність складеного заповіту видається лише заповідачу, а після смерті заповідача – кожному, хто пред'явить свідоцтво про смерть або інший документ, що підтверджує факт смерті заповідача (одного із заповідачів) [10, с. 62].

Також нотаріус на письмовий запит органів доходів і зборів, державного виконавця, приватного виконавця надає інформацію про вступ фізичної особи у права спадкоємця з обов'язковим зазначенням повних даних про таку особу та даних про майно, отримане за правом успадкування.

Однак нотаріус не може, не має права давати свідчення як свідок щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії.

Особи, винні у порушенні нотаріальної таємниці, будуть нести від-

повідальність у порядку, встановленому законом (ст. 8 Закону України «Про нотаріат»). У разі порушення нотаріусом вимог щодо збереження нотаріальної таємниці Міністерство юстиції України має право анулювати свідоцтво про зайняття нотаріальною діяльністю (ст. 12 Закону «Про нотаріат») [2].

Будь-яке втручання у діяльність нотаріуса задля перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних, протиправних дій, зокрема, й вимагання від нього, його стажиста, інших працівників, які перебувають у трудових відносинах із нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється та приводить до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Таким чином, підбиваючи підсумок, можна сказати, що забезпечення конфіденційності нотаріальної таємниці є необхідною та найважливішою умовою нормальної довіри між суб'єктами нотаріального процесу. У правовій системі нашої держави нотаріус виконує значну, ключову роль у забезпеченні громадянських прав, і його роль у суспільстві зростає з кожним роком.

Є чимало професій, з представниками яких людина може не зіткнутися протягом усього життя. А є такі професії, без яких жодне суспільство не може існувати. Це – лікарі, вчителі, нотаріуси. Зважаючи на значний попит на нотаріальні послуги, можемо констатувати, що більшість громадян протягом життя обов'язково користується послугами нотаріусів, навіть неодноразово.

Визначено, що нотаріальна таємниця – сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої, відповідної особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та

немайнові права та обов'язки і т.д. Законом передбачено, що нотаріус не має права виступати як свідок стосовно відомостей, які становлять нотаріальну таємницю та стали відомі нотаріусу у зв'язку із вчиненням нотаріальних дій, окрім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії. Нотаріус повинен зберігати таємницю навіть у тих випадках, коли його діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням з документами і нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, нотаріусом не вчинялася.

Зазначено, що наведене законодавче визначення поняття нотаріальної таємниці нині не просто не дає належного правового обґрунтування визначення обсягу та меж тієї інформації, що не має розголошуватися нотаріальними органами, а навпаки, потребує ретельного наукового дослідження, роз'яснення, тлумачення та уточнення, особливо з огляду на те, що зазначена конкретна інформація може бути предметом судового слухання під час розгляду тієї чи іншої цивільної справи, і в кожному конкретному випадку необхідно буде визначатися із можливістю або, навпаки, неможливістю нотаріуса свідчити про такі обставини.

Підкреслено, що нотаріальний процес характеризується низкою принципів, які забезпечують виконання завдань нотаріату, являють собою найбільш загальні правові вимоги до вчинення нотаріальної діяльності, відбивають правовий характер нотаріального провадження та обов'язково знаходять своє закріплення у відповідних нормах права. Одним із принципів, що найбільшою мірою відображають специфічну сутність нотаріальної діяльності, є принцип дотримання нотаріальної таємниці, адже, на

with powers by the state, and this, as well as the procedural nature of notarial activity, excludes the existence of notarial secrecy as a specialist's secret. First of all, a notary is a person authorized by the state to perform notarial activities, and regardless of the form of its implementation (public or private), it is the same in essence, because documents issued by public and private notaries have the same legal force.

Key words: profession, reputation, citizens, notarial acts, interested persons, notarial secret, status of notary, officials, commission of notarial acts, civil turnover, notarial activity.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
 2. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 39-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
 3. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України :

Наказ Міністерства юстиції України від 04.10.2013 р. № 2104/5.

4. Желіховська Ю.В. *Поняття та гарантії таємниці вчинення нотаріальних дій. Університетські наукові записки: часопис. Хмельницький, 2013. № 1. С. 108–112.*

5. Коробцова Н.В. *Право на охорону нотаріальної таємниці як одне з конституційних прав громадян. 2012. № 1. С. 40–47.*

6. Закон України «Про нотаріат»: науково-практичний коментар / О.В. Коротюк. Харків, 2012. 648 с.

7. Парасюк В.М. *Нотаріальна таємниця: окремі спірні питання. 2010. № 6. Ч. 2. С. 182–185.*

8. Черниш В.В. *Теоретичні аспекти мови нотаріального діловодства та нотаріальної таємниці як основоположних принципів діяльності нотаріату в Україні. 2014. № 7. С. 12.*

9. Черниш В.В. *Нотаріальна таємниця: поняття і кордони. 2011. № 3. С. 84–85.*

10. Фурса С.Я. *Проблема формування принципів організації та діяльності нотаріату в Україні. 2008. № 1. С. 59–65.*

11. Фурса С.Я. *Теорія нотаріального процесу : науково-практичний посібник. 2012. 920 с.*

Д. Скоромний,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ – «ІНСТИТУТ-АРХІПЕЛАГ»

Постановка проблеми. Інститут відповідальності юридичних осіб (далі – ЮО) за кримінальні правопорушення як комплексне правове явище функціонує в рамках складної взаємодії трьох основних соціально-топологічних площин: фреймів (регіонів), мереж відносин та потоків. Фреймова розмірність постає як одна з найбільш стабільних площин соціально-правової взаємодії. Фрейм-системи утримують власну цілісність за допомогою відповідних семіотичних рамок. Учасники інтеракції, потрапивши в ці рамки, стають у певному розумінні «заручниками» такого фрейм-конструкту і змушені слідувати в руслі основної сюжетної лінії, що ним задана.

Відмінними від фреймів є мережі відносин. Вони виступають як полівидові (гетерогенні) функціональні збірки правового інструментарію, що формуються навколо проблематики відповідальності ЮО за кримінальні правопорушення. У рамках мережевої розмірності дещо змінюються такі соціально-топологічні характеристики взаємодії, як: далеко/близько (основний акцент робиться на семіотичній зв'язаності, коли схожі за змістом елементи є близькими, а відмінні – далекими); всередині/зовні (для мережі немає зовні, а тому єдиний аспект мережевої взаємодії – це внутрішній); малий/великий масштаб тощо.

Плинна розмірність у свою чергу проявляє описану проблематику

відповідальності ЮО через призму мінливих та взаємозамінних потоків-практик, які зберігають свою ідентичність за умов підтримання стабільного темпу змін.

Тож описані соціально-топологічні виміри співіснують у рамках згаданого інституту відповідальності. Регіони або фрейми являють собою островки стабільності та правової визначеності, що створюють надійний каркас для вирішення питань боротьби зі злочинністю ЮО та її запобігання. Вони зустрічаються з різноманітними потоками-практиками, що в силу власної ефективності, напористості та масштабу здатні змінити сам рисунок топології регіону, змусити його адаптуватись. Описана картина взаємодії зв'язана спільною мережею соціально-екологічних відносин, де зустрічаються різноманітні актори й актанти, що як власними зусиллями, так і силами різноманітного гетерогенного правового інструментарію здатні утримувати разом поточну конфігурацію соціальних позиціонувань.

Отже, наведені соціально-топологічні виміри в екологічному плані співіснують разом у рамках спільного для них «інституту-архіпелагу». Його слід розуміти як такий, що з точки зору топології є більшим за ту чи іншу модель відповідальності ЮО за кримінальні правопорушення (кримінальну, квазікримінальну чи некримінальну) і наближається до родового

сумкового судового рішення; кабінет науковця, який досліджує згадувану проблематику. Перелік можна продовжувати й надалі. Описані «місця» кожне зі своєю метод-збіркою, з власним набором професійних умінь і практик, що формуються навколо проблематики визначення діяльності ЮО в контексті її норми та патології. Усі вони виробляють власну версію девіацій ЮО, що призводить до множинності тлумачень їхньої протиправної діяльності, яка має злочинний характер. Проте справедливо зауважив Дж. Ло: «Що нам робити із цим дивовижним висновком? Чи до душі нам така ерозія єдиної реальності?» [2, с. 109].

«Що стосується професіоналів, – продовжує британський дослідник, – то вони зазвичай говорять про єдиний об’єкт або про безліч об’єктів і процесів, що поєднуються один з одним і спільно виробляють єдину реальність» [2, с. 110]. Наприклад, відповідальність ЮО тут можна розуміти як поєднання всіх вищенаведених етапів діяльності. Вони стосуються виявлення небезпечного характеру конкретної моделі поведінки корпоративного суб’єкта, закріплення її в законодавстві як протиправної, далі відбуваються процесуальні дії, пов’язані з перевіркою скарг, проведенням експертиз, з’ясуванням питання відповідальності в суді та виконання судового. Згодом відповідна практика підпадає під пильний погляд науковця, який на підставі досліджень пропонує внести ті чи інші корективи в законодавство для поліпшення його характеристик (справедливості, ефективності, гуманності тощо), що у свою чергу означає завершення циклу або початок його нового витка.

Описаний процес можна продовжувати, додаючи багато інших деталей, що конкретизують той чи інший аспект відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру. Згадувані елементи системи неначе пазли складаються в динамічну кар-

тину взаємодії, де всі складники доповнюють одне одного та створюють комплексне розуміння інституту відповідальності ЮО за суспільно-небезпечну протиправну діяльність. В ідеалі – це симфонія, де кожна складова частина має власне місце та співпрацює в синергії з іншими. Це радше симбіоз, аніж протистояння.

«Ця поширена, навіть звична манера письма, – говорить Дж. Ло, – форма перспективізму». Останній вкладається в рамки, реалізує і передбачає класичну європейсько-американську версію зовнішнього. Реальність суспільної небезпеки та протиправності діянь ЮО визначаються такими, що не залежать від «юридичного втручання»¹ і передують йому. Вона визначена за формою і єдина. «За такої організації зовнішнього перше завдання полягає в тому, щоб виробити відповідь на питання, що є реальність», – продовжує британський дослідник науки і техніки. Наприклад, стан законодавства відповідної спільноти і закріплення в ньому конкретної моделі поведінки ЮО як протиправної або навіть злочинної. Наступним завданням є правове втручання, здатне допомогти вирішити ту чи іншу ситуацію притягнення до відповідальності конкретної особи-порушника та попередження таких проявів у майбутньому. Судді, прокурори, представники правоохоронних та правозастосовних органів схильні дотримуватись такого підходу – «сильної версії зовнішнього: подібно художникам-перспективістам <...> вони припускають, що звертаються до однієї і тієї ж реальності» [2, с. 111–112].

Звісно, бувають ситуації, коли все йде за планом: скарга, ефективно проведене розслідування, справедливий висновок суду, що призвів до покращення соціально-екологічної обстановки та відсутності рециди-

¹ За аналогією з медичним втручанням, наприклад, хірурга в тіло пацієнта, що лежить на операційному столі.

різними версіями або точками зору на описану проблематику відповідальності ЮО, що сформувались у межах більш-менш мінливих і зумовлених обставинами правил для розрізнення суперечливих версій реальності «суспільно-небезпечного». Перший спосіб пояснити протиріччя – зробити його видимим [2, с. 116]. Наприклад, як на рентгенівському знімку проявляється тріщина або перелом кістки, так і за допомогою технічних засобів можна «проявити» стан екологічного забруднення довкілля або вплив недоброчесних практик ведення комерційної діяльності на локальну (глобальну) картину ринку. Мовляв, погляньте на цей графік падіння ВВП, ось вона – недобросовісна конкуренція!

Інший спосіб – сказати про можливість того, що суспільно-небезпечні практики настільки глибоко проникли в соціальне тіло, що люди стали нечутливими до відповідних правопорушень. Останні перестали бути для них загрозою і перетворились у буденність, з якою просто треба змиритись. У цьому випадку стає зрозуміло, чому ніхто не звертається зі скаргами. Правопорушення стало нормою, а добросовісна поведінка навпаки – патологією. Третій спосіб пояснення полягає в тому, що люди через різні обставини просто не досить обізнані, щоб ефективно скористатись відповідним інструментом реагування на суспільно-небезпечну поведінку ЮО [2, с. 116].

Власне, пояснень може бути безліч. Проте, як звертає увагу Дж. Ло, є щось, що поєднує їх між собою. Усі наведені «історії» допомагають підтримувати сильну перспективіську і сингулярну версію зовнішнього, навіть якщо виробляють множинні реалії. «Вони припускають і водночас дозволяють реалізувати стандартну версію європейсько-американської метафізики, попутно створюючи щось інше». Тож, попри неповноту сприйняття обставин, його невизначеність і суперечливість, десь там ззовні є ціл-

ком конкретна девіантна поведінка ЮО з чіткими проявами, що можна побачити, більше того – зафіксувати. Вона не залежить від досліджень, передують діагнозу, визначена та єдина. «Так європейсько-американська метафізика зберігається перед обличчям можливих протипоказань», – говорить науковець [2, с. 116–117].

Однак як тоді розв'язати проблему суперечності й не звести при цьому все до якогось єдиного наративу? Іншими словами, як, вирішивши питання протиріччя, зберегти при цьому множинність та різноманіття соціального буття? На думку А. Мол, слід змістити фокус уваги з репрезентації об'єктів на самі об'єкти, речі. Тож, про що йдеться? Певно, що про ті речі, за допомогою яких стає можливим побачити або іншим чином сприйняти сутність тематики нашого дослідження – суспільну небезпеку діянь ЮО. Графік, на якому зображений негативний вплив від недобросовісної конкуренції. Прилад, що показує кількість важких металів у пробі води, які потрапляють у місце водоймище разом із відходами виробництва тощо. Без цього додавання «графік», «прилад» чи якийсь інший об'єкт (рід), суспільна небезпека залишається наодинці із собою. Вона непомітна. Але, як звертає увагу Дж. Ло, коли додано, наприклад, «під мікроскопом», досліджуваний об'єкт більше не існує самостійно – тільки за допомогою мікроскопа. Це уточнення виявляє, що видимість певного явища залежить від мікроскопа. І у цьому відношенні залежить навіть більше. «Об'єкти тоді не існують самі по собі. Вони виготовляються, збираються як частина хінтерланда». Однак на відміну від репрезентацій об'єкти не описують видимі реалії «там-зовні». Це метод-збірка, де зв'язок має інший характер. Для об'єктів відносини між «тут-усередині» і видимим «там-зовні» складні, контингентні й мінливі, а рух між ними може бути двобічним [2, с. 117–119].

Те ж стосується і проблематики суміщення декількох соціально-топологічних розмірностей. Якщо поглянути на об'єкти одночасно з різних точок зору, то об'єктивний світ може спостерігатися як збірка (*assemblage*) сутностей, які пов'язані між собою. Неначе є щось, що вміщає в собі всі згадувані виміри суспільно-небезпечного і представляє їх в образі певної єдиної об'єктивної реальності. Але якщо звернутись до практиографічного аспекту їхніх взаємин, як пропонує А. Мол, то картина змінюється. Відносини між об'єктами-у-практиці (*objects-in-practice*) розкриваються як невизначені, іноді ефемерні, складні та суперечливі. Описані реалії (фрейм-системи, мережі та потоки) не стільки включають у себе одне одного, скільки радше знаходяться пліч-о-пліч. Тут ідеться не про окремі, можливо, неповноцінні точки зору на один і той же об'єкт, а про відмінні об'єкти, вироблені різними метод-збірками [3, с. 246; 2, с. 119–120].

Тож графік, на якому проілюстрована крива росту/спаду комерційної активності, не завжди є меншим за саме провадження. У певних ситуаціях він може бути навіть більшим. Усе, зі слів А. Мол, залежить від обсягу уваги, яку ми привертаємо до конкретного питання [3, с. 246]. Графік і провадження пропонують свої власні варіанти реальності, які можуть частково перетинатись, проте не обов'язково є частинками єдиного проекту об'єктивності. Вони являються продуктами конкретних метод-збірок, які, висвітлюючи одні прояви реальності, важливі для конкретної ситуації, решту залишають у тіні. Вони створюють свого роду контрастне зображення, на якому краще видно певний об'єкт, ціною тьмяності всього іншого.

Тепер ми розуміємо, що такі соціально-топологічні розмірності, як фрейми, мережі та регіони, продукують власні варіанти реального. Вони можуть налагоджувати контакти один

з одним, проте це аж ніяк не означає їх апріорне залучення в певний спільний конструкт, в єдину тотальність. Між ними існують складні відносини взаємності, перетікання один в одного, змішування, розділення та кристалізації. Усе це означає, що описані розмірності не можна звести до певного єдиного знаменника, не втративши при цьому їхньої сутності. Це відносини екологічного характеру, де згадувані виміри займають свою власну соціально-екологічну нішу і при цьому прямо або опосередковано впливають на всі інші процеси, що розгортаються у відповідній соціальній екосистемі. Вони співіснують, взаємно породжують одне одного, розвиваються і перетворюються у щось інше.

Різні реалії виготовляються і пристосовуються один до одного, вони можуть як бути до певної міри пов'язані між собою, так навіть і не підозрювати про існування інших. Однак тоді залишається відкритим питання способу їх спільного існування в соціально-екологічному плані. І ключовим чинником, який виходить на передній план, на думку Дж. Ло, стає саме продуктивність окремих способів поєднання таких розмірностей [2, с. 120]. Що вона означає відносно проблематики відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру? Певно, що життєздатність самої збірки різноманітних правових реалій. Давайте спробуємо розкрити це питання більш конкретно.

З одного боку, існує безліч конфігурацій поєднання правового інструментарію. З іншого – далеко не всі з них «виживають». Це неначе природний відбір, де «сильні збірки», вбудовуючись у поточний конструкт спільного буття, займають власну соціально-екологічну нішу і створюють сприятливі умови для продовження та розвитку свого «роду». «Слабкі» натомість, не витримуючи природної конкуренції, з різних причин (неефективності, недоцільності,

несвоєчасності тощо) змушені піти в небуття. Такий підхід до описаної проблематики пропонує поглянути на ситуацію взаємодії між різноманітним правовим інструментарієм як на природну «гру», що відбувається в рамках відповідної соціальної екосистеми. Тут кожна правова норма, припис, практика, інститут і т.д. відіграють роль актора або актанта, що разом з іншими учасниками співіснує в екологічному плані – взаємного створення та споживання.

Описану ситуацію можна простежити на прикладі різних моделей відповідальності ЮО за суспільно-небезпечні діяння. Кримінальна, квазікримінальна чи некримінальна – це ті самі збірки правового інструментарію, що адаптувались під соціально-екологічні умови відповідної спільноти і стали ефективними (вижили) або не змогли підлаштуватись під умови оточення, знайти своє місце і фактично являються нежиттєздатними.

Безумовно, все може змінитись. Колись неефективний інститут, практика чи інший актант, який був «ніким», із часом може стати «всім», базисом виникнення чогось нового і неповторного, створити правовий шедевр. Однак залишається відкритим питання способу збереження ідентичності того чи іншого асамбляжу правових реалій. Як такі об'єкти здатні утримувати власне «Я» в мінливих умовах соціального буття? Це питання можна назвати ключовим в аспекті виживання відповідних збірок, адже збереження «роду», генетичного зв'язку між правовими об'єктами неможливе без вироблення конкретного механізму підтримання власної самобутності та поширення її на суміжні правові реалії.

Отже, об'єкт нашого дослідження – відповідальність ЮО за суспільно-небезпечні діяння – перебуває в багатьох різних соціально-топологічних розмірностях одночасно. При цьому кожна з його проекцій у відповідні площини є не меншою реальністю,

ніж інші, що дозволяє нам говорити про множинність описуваного об'єкта-збірки, його гетерогенність. Водночас він є цілісним. Згадуваний об'єкт здатний зберігати самобутність під час переходу між різними вимірами, що можна пояснити наявністю у нього певного «ядра» стійких мережевих зв'язків, що виникає в точці перетину гомеоморфних відносин у декількох топологічних системах [4, с. 40].

Мережі створюють зв'язок різних соціально-топологічних розмірностей між собою. Це свого роду «об'єкт-інститут», описаний Б. Латуром, який відноситься не стільки до матеріального об'єкту, скільки до того, що він називає корпоративним тілом (corporate body). Матеріальний об'єкт сам по собі не є інститутом, а лише його частиною. У протилежному випадку – він нереальний, не існує. Це неначе літак, який являє собою всього лише «купу металу». Проте в дійсності описаний об'єкт є не просто грудкою металу з крилами, він також містить у собі цілу гетерогенну систему відносин, яка підіймає його в повітря. Єдине, що, на думку М. Єрофеевої, змушує нас вважати саме матеріальний літак об'єктом, – це те, що описана система відносин залишається непомітною (відсутньою) під час нашого перебування в його салоні [5, с. 87–88].

Саме нерухомість повітряного корабля в мережевому просторі робить можливим його переміщення в евклідовому, дозволяючи йому безперешкодно долати відстань між різними точками світу. Це явище можна назвати «незмінною мобільністю», де незмінність стосується мережевого простору, а мобільність – евклідового. Такі об'єкти здатні переміщатися завдяки властивій їм топологічній комплексності. Вони існують одночасно в різних просторових системах, більше того, знаходяться в точці їх перетину [4, с. 34–35].

Таким чином, відповідальність ЮО за кримінальні правопорушення

можна розуміти як об'єкт-інститут, що, знаходячись у декількох соціально-топологічних розмірностях, з'єднує гетерогенні елементи конструкції правового інструментарію в цілісний образ – «архіпелаг». Як його можна помислити? – запитаете Ви.

Для М. Серра описаний стан речей більше схожий на розсіювання маленьких островів архіпелагу в галасливому і ледь відомому безладді океану, чий скелі й береги постійно руйнуються прибою. Тут зустрічаються, з одного боку, кристалізовані й загалом стабільні об'єкти з чіткими гранями. Це закриті системи, що знаходяться у стані рівноваги. З іншого – об'єкти, що мають мінливі кордони. Є ще й третій тип об'єктів, які формуються в результаті перетину двох попередніх систем і здатні проявляти ці нескінченні зустрічі – той-таки архіпелаг як цілісний образ взаємодії [2, с. 244–245].

У ньому присутні безліч конфігурацій поєднання та конкуренції різноманітних соціально-топологічних площин. Тут присутні як стабільні регіони (фрейми) правової суші, які слугують для мешканців надійною опорою, так і стрімкі потоки правових практик, що орошають та наповнюють життям відповідні фрейм-конструкти. Усі разом вони створюють спільну мережу відносин, яка у свою чергу може містити багато інших мереж – менших або навіть сама входить в більшу за себе зв'язаність – ставати її елементом.

Такий підхід пропонує мислити проблематику відповідальності ЮО через категорію «вузлів», що мають стільки вимірів, скільки у них з'єднань. В основу такого бачення покладено уявлення про те, що зв'язаності та міцності конструкції легше досягти завдяки плетінню і звиванню зв'язків, кожний з яких (неважливо, наскільки він сильний) сам зітканий із ще більш слабких правових волокон [6, с. 175–176].

Н. Маррес у своїх роботах пропонує зручний спосіб сприйняти все

різноманіття мережевого бачення. Її метод, в основі якого лежать комп'ютерні скрипти і технологічні можливості візуалізації, орієнтується на дослідження мереж людей і речей, які формуються навколо певної дискусії. Одним із таких проєктів є дослідження контроверз завдяки технології «issue crawler», яка дозволяє вибудовувати мережі різних сайтів за їхніми посиланнями. Інакше кажучи, якщо існує актуальна тема, то про неї можуть висловитися багато акторів. У рамках такої дискусії так чи інакше здійснюватимуться посилання між учасниками, що можна проілюструвати за допомогою гіперпосилань. Збираючи їх разом, ми можемо створити певну мережу акторів-учасників. Більше того, є можливість простежити описану картину відносин у динаміці, де навколо актуального питання дискусії розгортається безліч суміжних тем у багатьох можливих конфігураціях [1, с. 124–125].

У підсумку, запропоноване Н. Маррес «емпіричне розгортання» знаходить свій власний простір і час. У цьому якраз і полягає топологічна складова частина описаного методу. Саме вона підкреслює той факт, що будь-які співвідношення між об'єктами породжують власні системи координат і просторово-часові континууми. Об'єкти, зазнавши такої проблематизації, знаходяться в постійному процесі виникнення все нових і нових «Я». І якраз «ядро» стійких мережевих зв'язків, що виникають між ними, дозволяє такому об'єкту зберегти самотність і убезпечитись від «розриву форми» [1, с. 126; 7, с. 27].

Одною з переваг такої онтології, на думку М. Деланда, є те, що різноманітні соціальні актори, індивіди, інститути, міста, ідеї тощо можуть позиціонуватись як такі, що існують у спільному онтологічному плані. Попри властивий кожному з них власний ритм буття, вони здатні взаємодіяти один з одним, разом створюю-

ючи рисунок мережі взаємодії. Такий підхід допоможе нам зрозуміти, що жодні соціальні процеси не були чітко відокремлені від своїх природних реалій. В екологічному плані вони завжди співіснували з ними [8, с. 51–52].

Таким чином, відповідальність ЮО за суспільно-небезпечні діяння як об'єкт-інститут являється складним утворенням. Вона поєднує безліч правових індивідуальних сушних, які співіснують у соціально-екологічному розумінні, проявляючи мережу буття комплексного об'єкта. Водночас інститут відповідальності ЮО є таким самим індивідуальним сушим, як і його складники. Він володіє тим же онтологічним статусом, що й окремі актори (актанти), однак у більшому просторово-часовому масштабі. Кожний вимір має свою історію, що протікає у власному темпі. Тим самим замість єдиного потоку, поділеного на різні епохи або періоди, ми маємо пучок паралельних історій, кожна з яких розгортається по-своєму [8, с. 44–46].

Описаний метод сприйняття об'єкта через множинність його зв'язків, на думку І. Красавіна, абсолютно не суперечить розумінню соціальної структури як цілого. Зовсім навпаки – це якраз-таки і є свідченням його цілісності. Тут немає жорсткого поділу на внутрішнє і зовнішнє, немає централізації сенсу навколо окремих значень. Натомість є нескінченний процес варіативних розрізень і становлення безлічі нових смислів. Завдяки цьому соціальна структура, будучи відкритою до змін, залишається диференційованим цілим і не може бути зредукована до будь-якої своєї частини [9, с. 179–180].

Запропоноване розуміння інституту відповідальності ЮО за кримінальні правопорушення як «інституту-архіпелагу» можна назвати гетерархією, що складається з безлічі ієрархій, з'єднаних мережевими зв'язками. Ситуації взаємодії тут хоч і проявляються як множинні, проте

залишаються при цьому локалізованими відповідними порядками відносин. Описана компоновка зв'язків визначає положення учасників як такі, що дрейфують між різними організаціями відносин як по вертикалі, так і по горизонталі. Це означає, що сходження, перетин та накладання форм утворюють стійкі ієрархії (або руйнує їх новими формами), тоді як паралельність існування екстеріорно ієрархізованих форм досягається за допомогою мережі [9, с. 184–185].

Однак залишається відкритим питання знаходження самого ядра мережових зв'язків у рамках інституту відповідальності ЮО за суспільно-небезпечні діяння. На наше переконання, семіотичним ядром таких відносин у рамках «інституту-архіпелагу» є саме запропоноване практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) автономне розуміння «кримінального правопорушення» (criminal offence). Правило автономного визначення цього поняття означає, що в кожній конкретній справі ЄСПЛ, керуючись установленними критеріями, на власний розсуд визначає, яке правопорушення є кримінальним з точки зору Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Описаний підхід покликаний забезпечити однаковий рівень мінімальних процесуальних та матеріально-правових гарантій прав особи в кримінально-правовій сфері у всіх державах-учасницях Ради Європи незалежно від положень їх власного законодавства, що стосуються визначення кола кримінально-караних діянь [10, с. 109–110; 11].

Сам по собі автономний характер поняття «кримінальне правопорушення» означає не стільки вимогу уніфікації національного законодавства держав, скільки необхідність застосування єдиних правил та принципів їх тлумачення. Як стверджує Дж. Летсас, той факт, що перекладені вітчизняні поняття носять ту саму

подальшу дискретність відповідного об'єкта [7, с. 26].

Що це означає відносно теми нашого дослідження? Певно, те, що ядро мережевих відносин зумовлює дискретність (сталість) таких терміно-понять, як «кримінальне правопорушення» або «інститут відповідальності ЮО за суспільно-небезпечні діяння». Воно стосується самої суті (характеру) взаємодії і менше залежить від її зовнішнього оформлення або фасаду правового інституту, в рамках якого має розгортатись описана діяльність, відповідно до положень національного законодавства. Тут на перше місце ставиться питання значення діяльності на противагу самому знаку (або сукупності символів), що їх позначає.

І, звичайно, не останню роль відіграють суміжні поняття. Вони створюють зону відмінності, на «фоні» якої краще видно досліджуваний об'єкт. Саме завдяки таким індикаціям стає можливим виявити відповідне ядро відносин, де неначе за допомогою введеної в артерію контрастної речовини проявляється зона потовщення внутрішньої стінки судини. І допоки зберігається його позиціонування серед суміжних понять, залишається незмінним сам рисунок взаємодії, можна говорити про сталість відповідного ядра мережевих відносин. Усі елементи конструкції «кримінальне правопорушення» (суспільна небезпека діяння, репресивний характер впливу з боку держави, принципи та інші гарантії забезпечення балансу приватних та публічних інтересів і багато іншого) повинні бути «включені» (enroll) у взаємодію і залишатися такими й надалі. Воно на кшталт літака, що для нормального функціонування має запозичувати силу вітру, густоту повітряних мас, енергію двигунів та команди, навіть більше – поєднувати все це разом у власній конструкції з металу [4, с. 34].

Однак не варто забувати, що таке ядро відносин знаходиться за

межами національних правових конструкцій, оскільки, як відомо, статус ЄСПЛ із його власною практикою застосування прав особи в певному розумінні є зовнішнім по відношенню до внутрішніх традицій правозастосування. Дж. Летсас звертає увагу, що є вагома причина, чому цей інституційний орган не має бути всередині національних правових конструкцій, чому він повинен існувати саме як незалежний орган, який має повноваження переглядати внутрішньо-державні рішення. Адже якщо права особи є правами індивіда проти більшості, то несумісно дозволяти самій більшості вирішувати, який обсяг прав належить такому індивіду в рамках спірних юридичних ситуацій [13, с. 296–297, 303].

Звідси випливає важливе питання: чи може ядро мережевих відносин існувати поза межами відповідних національних інституцій (наприклад, системи національного законодавства або знаходитись за кордонами відповідної спільноти)? Отже, актуалізується проблематика зовнішніх та внутрішніх відносин в рамках топології «інституту-архіпелагу».

З одного боку, такий об'єкт знаходиться в зоні перетину багатьох соціально-топологічних розмірностей (фреймів, потоків, мереж та їхніх різноманітних поєднань) і має стільки ж площин, скільки і з'єднань. З іншого – варто пам'ятати про особливості мережевих відносин до зовнішнього. Їм властивий режим виключення, що автоматично вводиться стосовно «не-учасників» (non-members) і полягає в тому, що мережі, зі слів Б. Латура, не помічають нічого навколо. Для них просто-таки нема зовнішнього. Вони не відкидають тінь [14; 6, с. 180]. Тому семіотичне ядро збірки має бути всередині мережі. Адже як тільки воно втрачає зв'язок із нею, на нього розповсюджується правило обмеження для «не-учасників». Однак це аж ніяк не забороняє йому перебувати поза

межами інших розмірностей. Це означає, що навіть якщо ядро мережевих відносин є зовнішнім по відношенню до національних стаціонарних (фреймів) та плинних (потоків-практик) правових конструкцій або їхніх поєднань, воно не втрачає морфотворчих властивостей по відношенню до всієї конструкції «інституту-архіпелагу». Таке ядро продовжує зберігати його форму від розриву й утримувати основний зміст взаємодії всередині системи-збірки.

Таким чином, можна пояснити можливість автономного поняття «кримінального правопорушення» відігравати роль ядра мережевих відносин у рамках «інституту-архіпелагу» відповідальності ЮО за суспільно-небезпечні діяння, знаходячись при цьому за межами національних правових фрейм-плинних соціальних топологій. Це неначе міста, які, змінюючи власні кордони в географічному плані, залишаються при цьому стабільними в семіотичному. Вони мінливі всередині, але при цьому зберігають своє становище у відносинах з іншими об'єктами – містами, регіонами, центрами сили, а отже, зберігають стійке ядро відносин. Звідси, на думку В. Вахштайна, впливає цікавий феномен екстериторіальності: «те, що робить місто «Х» містом «Х», може не знаходитись у його географічних межах. А це означає, що всередині таке місто здатне безперервно змінюватися, залишаючись при цьому собою» [15, с. 28].

Отже, як топологічно множинний об'єкт-інститут існує одночасно в декількох площинах? У просторі мереж він залишається відносно сталим. Така незмінність досягається за рахунок функціонування семіотичного ядра, що конститує його відносини з рештою вимірів. В інших площинах об'єкт продовжує набувати нових форм. Самобутність конструкту не руйнується, допоки ядро відносин залишається стабільним. Єдине, що тут має значення – це конститутивні

сила елемента, його здатність збирати інші об'єкти. І чим більш визначальним є цей вплив, тим більшу роль грає складова частина у формуванні нового чи збереження теперішнього «Я» інституту [15, с. 32].

Отже, мають місце різноманітні варіанти поєднання фреймів, мереж та потоків, що функціонують одночасно. Вони з різною ймовірністю створюють критичний вплив на всю конструкцію, чим і визначають її стан. Між ними, як звертає увагу В. Вахштайн, немає зазору. Матеріальні та нематеріальні об'єкти співіснують у рамках спільної конструкції, перебуваючи в стосунках тотожності та відмінності. Таким чином, на зміну монізму трьох сильних пояснень, які віддають перевагу лише одній із площин, констатують її генеративний вплив на інші (наприклад, мережі породжують фрейми і потоки або фрейми є першоджерелом плинних розмірностей та мереж і т.д.), приходить радикальний плюралізм. Це означає, що той чи інший об'єкт набуває «твердість» й онтологічний статус винятково у взаєминах з іншими [15, с. 32–33].

Однак плюралізм знову ж таки проявляє себе в перспективізмі, що передбачає рівність різних точок зору на один і той же об'єкт. Тут радше слід мовити про те, що об'єкт не є єдиним, але й не є декількома об'єктами, він більше ніж один і менше ніж два. Про це завжди складно думати, зазначає Дж. Ло, оскільки це скасовує простоту єдиного, але водночас і множинність. Більш того, перемога однієї-єдиної версії наукового факту або технологічного артефакту говорить про те, що ніякої напруги всередині них нема. Це момент, коли вони приходять до єдиної та «об'єктивної» стадії, чого ми якраз-таки і намагаємось оминати [1, с. 117–118].

Тож варто підвести певні підсумки нашого дослідження. Отже, що являє собою відповідальність ЮО за кримінальні правопорушення як

правову реальність. Їх не слід розуміти як окремі та, можливо, неповноцінні варіанти інтерпретації єдиної об'єктивної правової дійсності. Вони радше являються продуктами різноманітних метод-збірок, що, згущаючи барви дійсного, конструюють власну об'єктивність. Це самостійні конструкції реальності, що не стільки доповнюють одне одного, створюючи голографічне зображення об'єктивного, скільки співіснують пліч-о-пліч в рамках задуваного інституту. Це збірка різноманітних (гетерогенних) правових реалій, що в екологічному плані взаємодіють між собою, створюючи спільне для них ядро мережових відносин.

У статті також наведено думку, згідно з якою ядром описуваного інституту-архіпелагу є автономне розуміння «кримінального правопорушення». Воно визначає основну модальність відносин, що формуються навколо питання відповідальності юридичних осіб за суспільно-небезпечні діяння та їх запобігання і при цьому не залежать від конкретної моделі відповідальності (кримінальної, квазі-кримінальної чи некримінальної), що запроваджена локальним законодавством.

Окрім того, стаття висвітлює характер взаємин семіотичного ядра збірки із трьома основними соціально-топологічними вимірами правової взаємодії. З одного боку, назване ядро відносин з необхідністю перебуває всередині мережової розмірності, воно включене в спільну павутину правовідносин, що виникає навколо питань відповідальності юридичних осіб за кримінальні правопорушення. З іншого боку, таке семіотичне ядро може знаходитись поза фреймовими чи плинними правовими вимірами, зберігаючи при цьому визначальний вплив на спільний для них інститут-архіпелаг.

Ключові слова: відповідальність, юридичні особи, автономне розуміння, кримінальне правопорушення, соціально-топологічні розмірності.

Skoromnyi D. THE LIABILITY OF LEGAL ENTITIES FOR CRIMINAL OFFENSES – “INSTITUTE-ARCHIPELAGO”

The article is devoted to the study of peculiarities of main socio-topological dimensions (frames, flows and networks) interaction within the framework of legal entities liability for criminal offenses issue as a complex “institute-archipelago” formation. The study substantiates the point of view according to which each of these positions forms its own legal reality. They should not be construed as separate and possibly defective versions of the single objective legal reality interpretation. Rather, they are the products of a various method-assemblies that, condensing the colors of the real, constructs their own objectivity. These are independent constructs of reality that do not so much complement each other, creating a holographic image of the objective, as coexist side by side within the mentioned institution. It is a collection of various (heterogeneous) legal realities that interact ecologically with each other, creating a common core of network relations.

The article also presents the view that the core of the described institution-archipelago is an autonomous understanding of the “criminal offense”. It determines the basic modality of relations formed around the issue of legal entities liability for socially dangerous acts and their prevention, and does not depend on the specific model of liability (criminal, quasi-criminal or non-criminal) introduced by local law.

In addition, the article highlights the nature of relationship between three main socio-topological

dimensions of legal interaction and the semiotic core of assembly. On the one hand, the named core of relations is necessarily within the network dimension, it is included in the common web of legal relations that arises around the issues of legal entities liability for criminal offenses. On the other hand, such a semiotic core may be outside the frames or flowing legal dimensions, while maintaining a decisive influence on their common institution-archipelago.

Key words: responsibility, legal entities, autonomous understanding, criminal offense, socio-topological dimensions.

Література

1. Руденко Н. Больше, чем один, – меньше, чем два: понятие и методология артикуляции множества в акторно-сетевой теории. *Логос*. 2018. Т. 28. № 5. С. 113–136.
 2. Ло Дж. После метода: беспорядок и социальная наука / пер. с англ. С. Гавриленко, А. Писарева, П. Хановой ; науч. ред. перевода С. Гавриленко. Москва : Изд-во Института Гайдара, 2015. 352 с.
 3. Мол А. Множественное тело / пер. с англ. И. Напреенко. *Социология власти*. 2015. № 1. С. 232–247.
 4. Ло Дж. Объекты и пространства / пер. с англ. В. Вахштайн. *Социологическое обозрение*. 2006. Т. 5. № 1. С. 30–42.
 5. Ерофеева М. Акторно-сетевая теория: объектно-ориентированная социология без объектов? *Логос*. 2017. Т. 27. № 3. С. 83–112.

6. Латур Б. Об акторно-сетевой теории. Некоторые разъяснения, дополненные еще большими усложнениями / пер. с англ. А. Писарева. *Логос*. 2017. Т. 27. № 1. С. 173–200.
 7. Вахштайн В. Джон Ло: социология между семиотикой и топологией. *Социологическое обозрение*. 2006. Т. 5. № 1. С. 24–29.
 8. Деланда М. Новая онтология для социальных наук. *Логос*. 2017. Т. 27. № 3. С. 35–56.
 9. Красавин И. Гетерархия множества. *Логос*. 2017. Т. 27. № 3. С. 173–198.
 10. Хилюк С.В. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Часопис Акад. адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 4 (29). С. 108–125.
 11. Рабінович П.М. Фундаментальні поняття кримінального права: інтерпретація Страсбурзького суду. *Юридика України*. 2011. № 11. С. 4–7. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/14514/%CF>
 12. Кретова І.Ю. Концепція автономного тлумачення у практиці Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 25–30.
 13. Letsas G. The truth in autonomous concept: how to interpret ECHR. *European Journal of International Law*. 2004. Vol. 15. № 2. P. 279–305.
 14. Астахов С.С. Критическая рецепция акторно-сетевой теории: от макиавеллизма к проблеме Иного. *Философская мысль*. 2016. № 10. С. 1–15. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=20563
 15. Вахштайн В. Пересборка города: между языком и пространством. *Социология власти*. 2014. № 2. С. 9–38.

нізм надання інформаційних послуг жестомовним особам. З метою виконання вимог ст. 34 Конституції України [5], ст. 302 Цивільного кодексу України [20] деякі державні структури, організації різних форм власності самостійно намагаються допомогти реалізувати право осіб з порушенням слуху на надання інформаційних послуг у різних сферах нарівні з іншими громадянами України. Наприклад, у сервісних центрів міністерства внутрішніх справ забезпечена можливість сурдоперекладу для осіб з інвалідністю. Як показує практика діяльності деяких інклюзивно-привітних сервісів для глухих людей і таких, що недочувають, у Центрах надання адміністративних послуг, такий дистанційний зв'язок і надання послуг жестовою мовою є вкрай важливими.

У ході детального огляду національного законодавства щодо надання адміністративних послуг, в тому числі права на інформацію при зверненні, особам з порушенням слуху виявлено не врегульованість їх надання. Отже, такий стан справ призводить до унеможливлення отримання самостійно даних послуг. Вважаємо за потрібне запровадити використання в усіх органах державної влади та місцевого самоврядування додатку «СонnectPRO» або «Сервісу УТОГ» задля створення рівних можливостей для осіб з порушенням слуху.

Актуальність даного питання пов'язано також з тим, що 25 квітня 2019 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», у якому вперше закріплено статус української жестової мови та права жестомовних осіб. Так, у ст. 2 зазначається: «Українська жестова мова – це природна візуально-жестова мовна система з власною лексико-граматичною структурою, що сформувалася еволюційним шляхом і використовується як основний або один з основних засобів спілку-

вання жестомовних осіб, які постійно проживають або впродовж тривалого часу проживали на території України» [12]. Водночас до завдань цього ж Закону віднесено «розвиток української жестової мови як основного або одного з основних засобів спілкування жестомовних осіб. Статус, засади та порядок застосування української жестової мови визначаються законом» [12].

Щодо окремого Закону, то варто відзначити, що 29 жовтня 2019 р. було зареєстровано проект Закону «Про українську жестову мову» № 2340, який 2 лютого 2021 року було включено до порядку денного п'ятої сесії Верховної Ради України [14].

Відповідно до пояснювальної записки завданням проекту Закону є визначення статусу, засад та порядку застосування української жестової мови в Україні, створення необхідних умов, які дають жестомовним особам можливість нарівні з іншими реалізувати всі права й основоположні свободи людини і громадянина у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-якій іншій сфері [9].

Статтею 6 законопроекту передбачається, що «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні підприємства, установи та організації мають забезпечити жестомовним особам умови для вільного використання ними української жестової мови, а також отримання ними у доступній формі інформації, послуг, зокрема, шляхом надання послуг перекладу українською жестовою мовою або шляхом розумного пристосування чи застосування універсального дизайну, що дозволяє передати весь обсяг комунікації, що відбувається засобами словесного мовлення» [15].

Таким чином, щоб реалізувати закріплене та гарантоване Конституцією України право на звернення, особа може звернутися з метою висловлення поради, рекомендації щодо діяльності відповідних орга-

нів з пропозицією (зауваженням), із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством її прав та інтересів із заявою (клопотанням) чи у разі поновлення прав та законних інтересів, зі скаргою до відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності шляхом письмової або усної форми.

Письмове звернення, зокрема, має містити підпис заявника і може надсилатись поштою, передаватись до відповідного органу або може бути надіслане з використанням мережі Інтернет [13]. Проте практика застосування цих норм, які б мали полегшити комунікацію з державою, викликає чимало запитань. Щодо усного звернення, то положення вказаного Закону України не передбачають залучення перекладача української жестової мови. Оскільки письмове звернення має містити підпис заявника, то це означає, що електронне звернення має бути надіслано власноруч або надруковано на комп'ютері та роздруковане, а потім скановане, що потребує наявності додаткової комп'ютерної техніки, зокрема принтера та сканера. По суті, механізм електронного звернення не спрощує процедуру подання звернень особами з інвалідністю до відповідних суб'єктів.

Погоджуємось, що місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування залишаються для осіб з інвалідністю інформаційно недоступними. Не надаються послуги перекладача жестової мови, адже у штатному розписі жодного державного органу не передбачено посади фахівця перекладу жестової мови. За нашими спостереженнями та при спілкуванні з представниками Миколаївського осередку «УТОГ», лише протягом 2019–2020 років у Миколаївській області почали зустрічатись поодинокі випадки проходження курсів жестової мови фахівцями Миколаїв-

ської обласної державної адміністрації та ЦНАПів. У звіті громадських об'єднань людей з інвалідністю зазначається: «За таких умов особи з інвалідністю вимушені звертатися до цих органів у супроводі. Адже саме супроводжуюча особа заповнює документи. Більше того, комунікація місцевих посадовців часто здійснюється саме з супроводжуючим, а не людиною з інвалідністю, що є неприпустимим» [2, с. 53].

Додатковими способами комунікації з особами з інвалідністю із порушенням слуху респонденти називають переписку та дистанційне спілкування з перекладачем у телефонному режимі через відеозв'язок. Лише кілька осіб з порушеннями зору повідомили, що їм зачитувався зміст документа, а в інших випадках допомога не надавалась.

Існує ряд проблем щодо неможливості надання якісних послуг, про які йдеться в звіті громадських об'єднань людей з інвалідністю. Так, із 108 опитаних місцевих посадовців лише 10% не працювали з особами з інвалідністю без участі супроводжуючого, тільки 10% працівників проходили спеціальне навчання з надання послуг особам з інвалідністю. Основними причинами неможливості надати якісні послуги особі з інвалідністю без супроводжуючого, на думку місцевих посадовців, є: брак досвіду та вмінь; незнання жестової мови; недоступність приміщень.

У середньому 20% опитаних працівників управлінь соціального захисту населення, охорони здоров'я та освіти Вінницької (2 особи із 15), Житомирської (5 осіб із 15) та Івано-Франківської (3 особи із 17) областей володіють основами жестової мови, тобто знають п'ять і більше жестів. Однак цього недостатньо, і для налагодження належної комунікації необхідним є залучення професійних перекладачів жестової мови в тому числі засобами дистанційного відеозв'язку.

Так, наприклад, у Полтаві ЦНАП співпрацює з УТОГ в налагодженні комунікації з відвідувачами, які мають порушення слуху через дистанційний відеозв'язок з послугою «Сервіс УТОГ»» [2, с. 54].

Відповідно до затверджених вимог [11] веб-сайти повинні створюватися максимально доступними та зручними для кожного користувача з використанням керівних принципів доступності веб-контенту (Web Content Accessibility Guidelines (WCAG), розроблених в рамках діяльності Консорціуму Всесвітньої павутини (World Wide Web Consortium) з метою забезпечення єдиного стандарту доступності веб-контенту. В Україні відповідні принципи визначені у ДСТУ ISO/ IEC 40500:2015 «Інформаційні технології. Настанова з доступності веб-контенту W3C (WCAG) 2.0» не нижче рівня AA [6].

Держкомтелерадіо рапортує, що станом на 3 липня 2020 р. повністю виконали вимоги щодо забезпечення доступності інформації для користувачів з порушеннями зору та слуху 63,93% центральних органів влади та 84% місцевих органів виконавчої влади. Зазначається й низка типових зауважень до не повністю модернізованих сайтів [1].

Вітаючи затвердження міжнародних стандартів доступності сайтів та регулярний моніторинг виконання, ефективність цих дій викликає сумнів, оскільки моніторинги громадськості показують іншу картину. Представники громадянського суспільства розробили додаток «Веб-чекер» – це спеціальна веб-платформа, яка аналізує сайти на їх доступність відповідно до міжнародних стандартів. За допомогою додатка проаналізовано веб-сайт Мінцифри, який, до речі, є в переліку доступних сайтів Держкомтелерадіо, але аналіз виявив декілька сотень недоліків цього веб-сайту в контексті доступності для осіб з інвалідністю.

Використання особами з порушеннями зору спеціальних програм, які

адаптують інформацію в доступний формат на персональних комп'ютерах, забезпечить доступ до інформації в мережі Інтернет лише за умови доступності сайтів. Однак поява на екрані сторінок з елементами картинок, які необхідно визначити для здійснення тієї чи іншої операції на сайті, перезавантаженість графічними елементами, відсутність підписів над або під фотографіями суттєво ускладнює роботу з інтернет-ресурсами, зокрема, місцевої влади.

Так, «із п'ятдесяти респондентів та респонденток з порушенням слуху з Полтавської області 47 осіб не користуються сайтами, оскільки або не вміють користуватися інтернетом, або заважкий і незрозумілий пошук інформації. Потрібну інформацію такі особи отримують від перекладача жестової мови, працівників Українського товариства глухих (далі – УТОГ) та своїх рідних, друзів» [2, с. 55].

Далі розглянемо порядок надання адміністративних послуг під час реалізації права на звернення осіб з порушенням слуху на прикладі м. Миколаєва.

Центр надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП) – «це постійно діючий робочий орган або структурний підрозділ місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування, в якому надаються адміністративні послуги через адміністратора шляхом його взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг. ЦНАПи почали створюватися у 2013 р. на виконання Закону України «Про адміністративні послуги» (далі – ЗУ).

У статті 4 ЗУ зазначається, що «державна політика у сфері надання адміністративних послуг базується на 10 принципах, серед яких є принцип доступності та зручності для суб'єктів звернень» [10]. Не виключено, що суб'єктами звернень можуть виступати люди з певними обмеженнями у спілкуванні – наприклад, люди

з порушенням слуху. Адже вони є членами суспільства і теж мають потребу, як і будь-яка людина, в отриманні різного виду адміністративних послуг доступно та зручно.

Доступність відповідно до ст. 9 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція ООН) є можливістю вести незалежний спосіб життя й усебічно брати участь у всіх аспектах життя [4]. Україна, як держава-учасниця, має вживати належних заходів для забезпечення таким особам нарівні з іншими доступу до інформаційних, комунікаційних та інших служб.

Україна не так давно ратифікувала Конвенцію. Так, у Заключних зауваженнях по першочерговій доповіді України (далі – Заключні зауваження) у п. 38 Комітет ООН з прав осіб з інвалідністю (далі – Комітет) відзначає обмежену кількість сурдоперекладачів для користувачів державних послуг [3].

До прикладу, Урядовий контактний центр забезпечує можливість громадян України (у тому числі, які перебувають за кордоном) з порушеннями слуху за допомогою відеозв'язку звернутися на урядову «гарячу лінію» 1545 із пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами, адресованими органам виконавчої влади за допомогою Skype-зв'язку [18]. Стаття 19 Конвенції ООН зобов'язує державу-учасника сприяти у веденні самостійного способу життя людям з інвалідністю [4]. Незважаючи на те, що Україна ратифікувала вищезазначену Конвенцію, у державі все ж таки спостерігається систематичне порушення прав людей з інвалідністю, у тому числі осіб з порушенням слуху, на доступність інформації, що призводить до обмеження їх можливостей.

Лише в декількох областях у міських ЦНАПах запроваджено електронні сервіси «УТОГ», «ConnectPRO», що дають можливість одержати адміністративні послуги особам

з порушенням слуху особисто. До прикладу 2019 р. в усіх офісах міста Львова запровадили перекладача жестової мови для нечуючих та слабочуючих людей. Запроваджено онлайн перекладача жестової мови для нечуючих осіб – через онлайн зв'язок відвідувач зможе якісно та швидко отримати: консультацію, подати звернення, подати документи на замовлення адміністративної послуги [19].

Напередодні Міжнародного дня глухих (27 вересня 2020 р.) аудит доступності послуг ЦНАП Святошинської РДА КМДА для осіб з порушеннями слуху перевіряли представники ВГОІ «УТОГ». Мета аудиту – ознайомлення з практикою безперешкодного надання послуг особам з порушенням слуху та поширення позитивного досвіду із забезпечення доступності адміністративних послуг для глухих людей та таких, що недочувають.

До слова, ЦНАП Святошинської РДА є найбільш відвідуваною особами з порушенням слуху установою та найбільш адаптованою для них. Адже комунікація без бар'єрів дозволяє надавати якісні державні послуги всім громадянам.

Першим кроком у наближенні послуг ЦНАП для жестомовних осіб стало освоєння базових навиків володіння жестовою мовою адміністраторами ЦНАП та скайп-зв'язок з перекладачем жестової мови територіальної організації УТОГ, який безпосередньо здійснює прямий і зворотній переклад жестовою мовою під час прийому заявника. Це дозволяє відвідувачам отримати необхідну консультацію та безперешкодно подати документи для замовлення адміністративної послуги.

Як показує практика, такий дистанційний зв'язок і надання послуг жестовою мовою є вкрай важливими. Тому інклюзивно-привітний сервіс для глухих людей і таких, що недочувають, і надалі буде одним із пріоритетних напрямів розвитку ЦНАП,

щоб кожен відвідувач був почутим і гарантовано отримав послугу [8].

Колектив Деснянського ЦНАПу м. Києва також опановують основи української жестової мови. Колектив ЦНАПу співпрацює з Українським товариством глухих та продовжує навчання жестової мови у приміщенні Деснянської РДА. ЦНАП Печерської РДА також піклується, щоб послуги надавалися швидко та якісно, а кожен заявник почував себе комфортно: «Інклюзивність – це принцип, який гарантує доступність державних сервісів для кожного громадянина» [7]. Адміністратори ЦНАПу здобули основні навички, необхідні для спілкування з людьми, які мають вади слуху та отримали першу подяку від заявника.

Щодо Миколаївської області, то у вересні 2019 року нами було направлено звернення з пропозиціями до Миколаївської обласної державної адміністрації та Миколаївської міської ради щодо впровадження електронного сервісу «ConnectPRO» у ЦНАПах Миколаївської області та міста Миколаєва зокрема. За результатами розгляду було встановлено, що органи місцевого самоврядування не мають передбачених місцевим бюджетом на 2019 рік коштів на запровадження у своїй роботі електронного сервісу «ConnectPRO», але з огляду на актуальність проблемного питання розглядають можливість передбачити місцевими бюджетами на 2020 рік кошти цільового призначення на вказані потреби.

На жаль, позитивний досвід впровадження додатку «ConnectPRO» при наданні адміністративних послуг запроваджується в містах України дуже повільно. Таке становище пов'язане із відсутністю врегульованого механізму Законом України «Про адміністративні послуги», браком коштів на придбання оргтехніки в центри, бездіяльністю та байдужістю посадовців. Водночас варто зазначити, що останнім часом для осіб із порушенням слуху створюються належні

умови в наданні послуг. Це свідчить про певні зрушення в напрямі забезпечення їх участі в житті суспільства.

У ході детального огляду національного законодавства щодо надання адміністративних послуг особам з порушенням слуху виявлено неврегульованість їх надання. Отже, такий стан справ призводить до унеможливлення отримання самостійно даних послуг. Вважаємо за потрібне запровадити додаток «ConnectPRO» або «Сервіс УТОГ» у всіх ЦНАПах України (в тому числі при використанні скап-зв'язку), зокрема Миколаївській області; проводити навчання жестової мови представниками УТОГ спеціалістам ЦНАП Миколаївської області; організувати курси жестової мови для населення при Департаменті соціального захисту населення Миколаївської облдержадміністрації.

Висновки. Отже, звернення осіб із порушенням слуху виступають основним засобом, за допомогою якого здійснюється реалізація прав людини і громадянина на вільне вираження своїх поглядів і переконань, вільне збирання, зберігання й поширення інформації, вільне об'єднання громадян для реалізації й захисту своїх прав, одержання інформації від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, доступ до їхніх ресурсів, звернення до них, участь в управлінні є найважливішими умовами й критеріями функціонування правової держави та чинниками розвитку громадянського суспільства [16, с. 16]. Нечуючі люди відчувають труднощі під час реалізації права на звернення, мовний бар'єр є найголовнішою перепорою, тому дистанційний зв'язок з використанням додатку «ConnectPRO» або «Сервісу УТОГ» і надання послуг жестовою мовою є вкрай важливими задля створення рівних можливостей для осіб із порушенням слуху.

Пропонується з метою удосконалення контрольної функції рад за діяльністю підзвітних їй органів і посадових осіб періодично, не

менше одного разу на рік, заслуховувати питання забезпечення права на звернення на пленарному засіданні сесії ради. У м. Миколаєві з метою забезпечення реалізації та гарантування закріплених Конституцією України права на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40 Конституції України), права громадян на участь в управлінні державними справами, а також підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування зі зверненнями громадян, ураховуючи необхідність об'єктивного, всебічного і вчасного розгляду звернень громадян, відповідно до вимог законодавства України розпорядженням Миколаївського міського голови від 26 лютого 2020 р. було посилено контроль щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права громадян на звернення до органів місцевого самоврядування.

Перспективи подальших досліджень. Існує необхідність прискорити розгляд та прийняття проекту Закону України «Про українську жестову мову» № 2340 від 29.10.2019 р. задля протидії дискримінації за ознакою інвалідності та станом здоров'я, що буде спонукати все більший інтерес науковців до дослідження та популяризації даної проблематики.

У статті досліджено звернення осіб із порушенням слуху до органів публічної влади як основний засіб реалізації права на інформацію. Визначено проблеми надання адміністративних послуг під час звернення особам зі порушенням слуху на прикладі досвіду м. Миколаєва. Досліджено проблеми законодавчого регулювання та забезпечення конституційного права людини і громадянина на звернення, оскільки нечуючі люди відчують труднощі під час реалізації права на звернення, мовний бар'єр є найголовнішою перешкодою, тому дистанційний зв'язок із викорис-

танням додатку «ConnectPRO» або «Сервісу УТОГ» є вкрай важливими задля створення рівних можливостей для осіб з порушенням слуху.

Детально проаналізовано проект Закону «Про українську жестову мову» та запропоновано за потрібне запровадити використання в усіх органах державної влади та місцевого самоврядування додатку «ConnectPRO» або «Сервісу УТОГ» задля створення рівних можливостей для осіб з порушенням слуху. У ході детального огляду національного законодавства щодо надання адміністративних послуг особам зі порушенням слуху виявлено не врегульованість їх надання. Погоджуємось, що місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування залишаються для осіб з інвалідністю інформаційно недоступними. Такий стан справ призводить до унеможливлення отримання самостійно даних послуг. Вважаємо за потрібне запровадити додаток «ConnectPRO» або «Сервіс УТОГ» у всіх ЦНАПах України (в тому числі під час використання скайп-зв'язку), зокрема в Миколаївській області; проводити навчання жестової мови представниками УТОГ спеціалістів ЦНАП Миколаївської області; організувати курси жестової мови для населення при Департаменті соціального захисту населення Миколаївської облдержадміністрації.

Ключові слова: звернення, особи з порушенням слуху, жестомовні особи, адміністративні послуги, публічна служба, право на звернення, забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Kaplii O. APPEAL OF HEARING IMPAIRED PERSONS TO PUBLIC AUTHORITIES AS THE MAIN MEANS OF EXERCISING THE RIGHT TO INFORMATION

The article examines the appeal of persons with hearing impairment

to public authorities as the main means of exercising the right to information. Problems of rendering of administrative services during the address to persons with hearing impairment on an example of experience of Nikolaev are defined. The problems of legislative regulation and ensuring the constitutional right of a person and a citizen to appeal have been studied, as deaf people have difficulties in exercising the right to appeal, the language barrier is the main obstacle, so remote communication using the application “ConnectPRO” or “UTOG Service” are crucial to creating equal opportunities for people with hearing impairments.

The draft Law “On Ukrainian Sign Language” was analyzed in detail and it was proposed to introduce the use of the “ConnectPRO” or “UTOG Service” application in all state and local government bodies in order to create equal opportunities for people with hearing impairments. A detailed review of national legislation on the provision of administrative services to persons with hearing impairments revealed irregularities in their provision. We agree that local authorities and local governments remain inaccessible to persons with disabilities. This state of affairs makes it impossible to obtain these services on their own. We consider it necessary to introduce the application “ConnectPRO” or “UTOG Service” in all TsNAPs of Ukraine (including when using Skype communication), in particular the Nikolaev area; to carry out training of sign language by representatives of UTOG to specialists of TsNAP of the Nikolaev area; to organize courses of sign language for the population at Department of social protection of the population of the Nikolaev regional state administration.

Key words: appeals, persons with hearing impairment, sign language,

administrative services, public service, the right to appeal, ensuring human and civil rights and freedoms.

Література

1. Аналітична довідка за результатами проведеного Держкомтелерадіо моніторингу інформаційного наповнення офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади у першому півріччі 2020 року. URL : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=167745&cat_id=112507.

2. Включення і рівність. Моніторинг включення стандартів Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю до Національної стратегії у сфері прав людини та інших довгострокових рішень в Україні (Звіт громадських об'єднань людей з інвалідністю), 2020. URL : <https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/NAIU-Report.pdf>.

3. Заключительные замечания по первоначальному докладу Украины. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/226/51/PDF/G1522651.pdf?OpenElement>.

4. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. / База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Лист Міністерства цифрової трансформації від 23.01.2020 року № 1/10-3-10-2020.

7. Почути кожного – колектив Деснянського ЦНАПу опановують основи української жестової мови. URL : <https://www.facebook.com/560727253987892/videos/505844506646408>.

8. Почути кожного: напередодні Міжнародного дня глухих у ЦНАП Святошинської РДА ділились досвідом інклюзивно-привітного сервісу для глухих людей та таких, що недочувують URL : <https://svyat.kyivcity.gov.ua/news/37408.html?PrintVersion>.

9. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про українську жестову мову» від 29 жовтня 2019 р. №2340 / Офіційний портал Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67223.

10. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI / База даних «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.

11. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 року № 493 / База даних «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF>.

12. Про забезпечення функціонування української мови як державної 25 квітня 2019 року № 2704-VIII / База даних «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.

13. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996 р. № 47. Ст. 257.

14. Про порядок денний п'ятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України від 2 лютого 2021р. № 1164-IX / База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116420?find=1&text=%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2#w1_1.

15. Проект Закону України «Про українську жестову мову» від

29 жовтня 2019 р. № 2340 / Офіційний портал Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2340&skl=10.

16. Соболев В.А. Звернення громадян як механізм взаємодії держави та суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02. Київ, 2014. 23 с.

17. Соцька А.М. Правовий статус жестової мови в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Т. 2. Вип. 3. т. 2. С. 61–63.

18. Урядовий контактний центр приймає та реєструє звернення до органів виконавчої влади від осіб з порушенням слуху, використовуючи жестову мову. URL : <https://ukc.gov.ua/uryadovuj-kontaktnyj-tsentr-pryjmaje-ta-reyestruje-zvernennya-do-organiv-vykonavchoyi-vlady-vid-osib-z-porushennjam-sluhu-vykorystovuyuchy-zhestovu-movu/>.

19. Усі Центри надання адміністративних послуг Львова – доступні для людей з вадами слуху та зору. URL : <https://utog.org/pro-gluxix/usi-czentrinadannja-administrativnix-poslug-lvova-dostupni-dlja-lyudej-z-ovadami-sluxu-ta-zoru>.

20. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV / База даних «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n1720>.

УДК 343.976
DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2192>

А. Градецький,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри службово-бойового застосування Національної гвардії України
Київського факультету
Національної академії Національної гвардії України

О. Повар,

старший викладач кафедри із забезпечення державної безпеки
Київського факультету
Національної академії Національної гвардії України

**НАРКОТИЗМ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА**

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 3 проголошує здоров'я людини найвищою соціальною цінністю. За останнє десятиліття в Україні проблема вживання наркотиків перетворилася на загрозу здоров'ю населення, а наркоманія – у важку хворобу, що руйнує психофізичне здоров'я людини. Наркозалежність стала для України загрозовим викликом нації й державі. Так, органи і підрозділи Національної поліції в період з вересня 2019 року до серпня 2020 року задокументували понад 31 471 факт кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків. Порівняно з аналогічним періодом динаміка становить +7% (з вересня 2018 року до вересня 2019 року – 29 451). Дослідження стану криміногенної ситуації показує постійне збільшення обігу наркотичних засобів та числа наркозалежних осіб, а за темпами зростання кількості злочинів, пов'язаних з ними, Україна посідає одне з перших місць у світі [1, с. 5].

Ситуація сьогодення свідчить, що немедичне вживання наркотичних та психотропних речовин має тенденцію до швидкого поширення, причому вік наркоманів стабільно знижується. Згідно зі статистикою, щорічно в Україні близько 150 тис. молодих

людей стають наркозалежними, 95% з яких – це молодь віком 15–30 років, а кожен п'ятий наркоман – жінка. Щорічні збитки держави від незаконного обігу наркотиків сягають понад 3 млрд доларів. За добу в країні помирає 330 наркоманів, а за рік це число становить 120 тис. осіб. Загалом на обліку в медичних установах держави перебуває понад 100 тис. хворих на наркоманію. У науковій літературі під терміном «наркоманія» розуміється хворобливий психічний стан, що зумовлений хронічною інтоксикацією внаслідок вживання наркотичних засобів, який характеризується психічною або фізичною залежністю від них [2, с. 22].

Проблеми незаконного обігу наркотичних речовин, детермінації та запобігання наркозлочинності були досліджені в працях вітчизняних і зарубіжних науковців: Ю.В. Александрова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, А. Верде, А.А. Габіані, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, В.К. Грищука, О.М. Джужи, А. Джеретті, А.І. Долгової, В.П. Ємельянова, В.І. Женунтія, А.П. Закалюка, М.Й. Коржанського, В.В. Лунеева, А.А. Музики, Д. Реймана, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, М.С. Хруппу, Д.Ф. Шеллі, О.В. Шеслера та багатьох інших дослідників. Проте в криміно-

логічній літературі відсутні концептуальні дослідження, що відображають сучасні проблеми наркотизації та наркозлочинності, а також шляхи їх вирішення у військово-правовій сфері.

Метою статті є дослідження проблеми розповсюдження наркоманії серед військовослужбовців, а також установлення взаємозв'язку вживання наркотичних речовин та скоєння військовослужбовцями кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу.

Результати проведених наукових досліджень показують, що реальні масштаби зловживання наркотичними засобами та сильнодіючими речовинами в кілька разів перевищують дані офіційної статистики. Зважаючи на латентність наркоманії, дослідники вважають реальним уявлення про кількість наркоманів в Україні 450–500 тис. осіб, а це понад 1% усього населення. Фахівці вважають, що з кожним роком майже на 8% збільшується кількість українців, які є наркозалежними.

Поширеність наркоманії серед цивільного населення зумовлює її наявність і серед військовослужбовців. Серед контингенту призовників і чоловіків мобілізаційного віку сформувалася велика частка осіб, які мають досвід вживання наркотиків. За даними соціологічних досліджень, 35% першокурсників професійно-технічних училищ та 25% студентів вищих навчальних закладів пробували наркотики [3, с. 43–44]. Неповнолітні та молодь, які страждають від наркотичної залежності, є основною групою ризику і одночасно головним «резервом» військового наркотизму. Наркотизм – анти-суспільне явище, яке виявляється у незаконному вживанні наркотичних або психотропних речовин, а також у вчиненні на цьому ґрунті протиправних дій з цими речовинами, відповідальність за які передбачена адміністративним і кримінальним законодавством [4, с. 121–122].

Неналежної якості медичний огляд молоді призовного віку, руйнування системи військово-професійної орієнтації та підготовки юнаків до військової служби, відсутність ефективної системи комплектування Збройних сил та військово-професійного відбору уможливають зарахування у війська молодих людей, схильних до наркоманії.

Важливо, що у сучасних умовах, коли ускладнюється геополітична обстановка, з'являються нові загрози і виклики, відбувається оснащення військ сучасною зброєю, отже, питання фізичного, психічного і духовного здоров'я особового складу військових формувань України набуває актуальності, оскільки наркотизація військовослужбовців є загрозою для військової безпеки нашої країни. Військовослужбовці, що вживають наркотичні засоби, не можуть пильно нести службу. Відомо, що серед негативних наслідків вживання наркотиків є зниження розумових та фізичних здібностей, послаблення пам'яті та нестійкість темпераменту, різке зниження трудового, духовно-морального, інтелектуального і творчого потенціалу. Тому наркоманія несумісна з військовою службою, яка відрізняється напруженою інтелектуальною діяльністю, виконанням обов'язків, що вимагають значних фізичних і психологічних навантажень [8, с. 189]. Військовослужбовець, що вживає наркотичні речовини, здатний на будь-які непередумані дії. Така ситуація небезпечна не лише зрозумілою загрозою для життя і здоров'я, яку несе військовослужбовець у стані наркотичного сп'яніння, але й тим, що створює серйозні передумови для надзвичайних подій та аварійних ситуацій із непередбаченими наслідками, сприяє поширенню девіацій, перш за все суїцидальних проявів, призводить до небойових втрат серед військовослужбовців. У 2016 році кількість небойових втрат становила 256 осіб, тоді як бойових – 211. З них

63 військовослужбовці загинули внаслідок скоєного суїциду. Саме самогубства перебувають на першому місці як причина загибелі військовослужбовців не в умовах безпосереднього ведення бою [5, с. 5].

Наркоманія є одночасно проблемою соціальною, психологічною, медичною і правовою. Разом із тим вона має особливо виражений кримінологічний аспект. Зростання наркозлочинності військовослужбовців простежується щорічно. На ґрунті вживання наркотиків скоюються загальнокримінальні та «військові» кримінальні правопорушення. Наприклад, у першому півріччі 2016 року кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним обігом наркотичних речовин, становили 5,6% (78) від загальної кількості. В зоні проведення АТО за цей же період вони становили 15% (42) від загальної кількості кримінальних правопорушень [6, с. 50–51].

Кримінальні правопорушення, що пов'язані з наркотизмом у військових формуваннях, можна поділити на три основні групи:

- контрабанда та незаконний обіг наркотичних засобів (ст. 305-317 КК);
- порушення у сфері легального обігу наркотичних засобів (ст. 318-322 КК);
- загальнокримінальні «військові» кримінальні правопорушення, що вчиняються під впливом наркотичних засобів (ст. 406-416 КК та ін.).

Наркотизація виступає однією з причин віктимізації військовослужбовців, у сукупності з іншими формами правопорушючої поведінки генерує деструктивні чинники в організації бойової діяльності, виступає одним з джерел економічного «підживлення» корупції у військових формуваннях.

Також загальновідомо, що вживання наркотиків потребує фінансових ресурсів, що може призвести до крадіжок військового майна та формування дилерської мережі. Зрозуміло,

що таку мережу наркозалежний військовослужбовець буде будувати у своєму оточенні [7, с. 15]. Як свідчать фахівці, у багатьох військових частинах є більш-менш активні наркомани, вони швидко знаходять один одного і потенційних споживачів наркотиків. Часто привнесена наркозалежними військовослужбовцями субкультура злочинного співтовариства трансформується і на поведінку законслухняних осіб, які раніше правопорушень не вчиняли.

Кількість наркозалежних осіб у різних військових формуваннях неоднакова. Практично немає наркоманів у високоспеціалізованих, технічно оснащених військах, і зокрема, в частинах урядового зв'язку, спецназі, частинах радіоелектронної розвідки тощо. Це пояснюється жорсткими вимогами до відбору особового складу. Найчастіше військовослужбовці, що вживають наркотичні речовини, концентруються в підрозділах, де ступінь відповідальності не надто високий (тилові підрозділи, підрозділи забезпечення).

До недавнього часу вважалося, що основними суб'єктами злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків є військовослужбовці за призовом, однак нині слід констатувати, що проблема вживання і розповсюдження наркотичних речовин стає актуальною й серед офіцерського складу [8, с. 160].

Загальновідомо, що на поширення наркоманії та наркозлочинності суттєво впливають біологічні, соціально-психологічні та психологічні чинники, також причини й умови соціального, правового, ідеологічного, економічного, політичного та іншого характеру [9, с. 284–290].

Що стосується чинників, що породжують наркозлочинність як різновид злочинності військовослужбовців, то сукупність загальних причин і умов доцільно розділити на три основні групи. Перша група – сукупність соціально-економічних, демографіч-

них, психологічних і інших причин злочинності, наявних у суспільстві. Вони реалізуються через умови життя, виховання, навчання і професійну діяльність правопорушників до призову (надходження) на військову службу. У військових умовах ці причини реалізуються в злочинній поведінці військовослужбовців через сформовані у них криміногенні якості до служби в армії.

Другу групу становлять загальні причини злочинності, що специфічно переломлюються через армійські умови життя і побуту. Ця група причин своєрідно реалізується в умовах військових формувань: одні з них послаблюються або нейтралізуються у військових умовах, інші, навпаки, посилюються. Військове середовище з точки зору наявності умов для поширення наркоманії оцінюється суперечливо. В армії молоді люди стикаються з обмеженнями, зумовленими специфікою військової служби, зі строгими рамками військової дисципліни, підвищеною відповідальністю за результати своєї діяльності і поведінку. Регламентация життя і діяльності військовослужбовців, повсякденний контроль з боку командирів і начальників, безсумнівно, перешкоджають незаконному розповсюдженню наркотиків у військовому середовищі. Ускладнює поширення наркоманії в армії і віддаленість більшості військових частин від великих населених пунктів, магістральних шляхів транспортування наркотиків. Разом із тим за багатьма параметрами військові підрозділи є сприятливим середовищем для поширення наркоманії. Військові колективи – це відносно закриті групи, а їх члени мають приблизно однаковий вік, стать, інтереси. Постійне і тісне спілкування зі своїми однолітками, висока психологічна залежність від групової думки, яка часто виправдовує вживання алкоголю і наркотичних засобів, стають чинниками, що сприяють поши-

ренню наркоманії серед особового складу строкової служби.

Третя група – суто військові причини і умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями, і являє собою конкретні недоліки в управлінській, організаційній, дисциплінарній та виховній діяльності командування, виховних органів, органів військової юстиції [8, с. 173–174].

Війська – специфічна частина суспільства зі своїми соціально-економічними, демографічними, організаційно-управлінськими і правовими особливостями. Тому поряд із загальним комплексом криміногенних чинників, що притаманні суспільству загалом, специфічними для військового середовища криміногенними чинниками є також дія комплексу психотравмуючих ситуацій. Потенційно стресовими факторами можна вважати такі як: різка зміна побутових умов, соціального статусу, збільшення фізичних і емоційних навантажень, нездатність подолати труднощі військової служби, високі фізичні, моральні і психологічні навантаження. З огляду на те, що в умовах гібридної війни на Сході України сформувався новий комплекс психологічних особливостей ведення бойових дій, можна прогнозувати, що будуть формуватися нові причини і механізми виникнення адиктивної поведінки [10, с. 67–74]. У міру збільшення тривалості служби в умовах театру військових дій серед військовослужбовців, залучених до наркотизації, зростає частка осіб, які раніше не мали наркотичного досвіду, і надалі саме вони становлять більшість серед зловживаючих. Формування наркоспрямованої поведінки серед такої категорії значною мірою зумовлюється впливом хронічного бойового стресу. Зі збільшенням тривалості перебування в бойовій обстановці істотно наростають ознаки особистісної дисгармонії і дезадаптації, знижуються здібності до критичної оцінки наркотизації та її наслідків для

власного здоров'я [11, с. 73–76].

Сформована останніми роками криміногенна ситуація з наркотизмом у військових формуваннях України не дозволяє робити оптимістичні прогнози. Навпаки, погіршення наркоситуації в країні загалом та серед неповнолітніх (призовного контингенту) зокрема дозволяє зробити висновок про те, що контингентна «база» для цього виду правопорушень у військах буде розширюватися, якщо вчасно не зреагувати на ці наркозагрози. Серйозним фактором є відсутність системності в питаннях регулювання та реалізації антинаркотичної профілактики серед військовослужбовців [5, с. 7].

Отже, назріла нагальна потреба у забезпеченні військових формувань України науково обґрунтованою і апробованою системою профілактики та протидії наркотизації і наркозлочинності, спрямованої на створення надійних антинаркотичних перешкод. Така потреба обґрунтовується такими факторами: 1) завданнями, що стоять перед військовими формуваннями щодо забезпечення оборони і національної безпеки; 2) негативним впливом вживання наркотиків на стан військової дисципліни і правопорядку і, як наслідок, на стан боєготовності і боєздатності; 3) зосередженням у військах озброєння і бойової техніки, а також іншими факторами підвищеної небезпеки; 4) специфікою військової служби, її суворою регламентацією, організаційною будовою військових формувань [8, с. 239].

Висновки. Наркотизація населення та пов'язана з нею наркозлочинність становлять одну із найбільших проблем сучасної правоохоронної діяльності. Водночас суто реактивна протидія злочинам у цій сфері, що спрямована лише на виявлення, розкриття та покарання, не може вважатися ефективною. Натомість, усе більшої актуальності набуває проактивна діяльність, спрямована на

попередження та профілактику злочинів, пов'язаних із наркотиками [12, с. 56–65].

Профілактика наркоманії повинна бути цілісною системою організаційних заходів, спрямованих на запобігання проникненню наркотиків у військову частину, розповсюдження і вживання їх особовим складом, на активне виявлення осіб, схильних до вживання наркотиків, і вжиття до цих осіб заходів адміністративного, правового, виховного і медичного характеру [5, с. 6].

В основу профілактики та протидії наркотизації та наркозлочинної поведінки військовослужбовців повинні бути покладені такі принципи і підходи:

1) єдність і спільність дій щодо об'єктів профілактики наркозалежної поведінки військовослужбовців, створення у структурі військових формувань

єдиного органу, що відповідає за забезпечення наркобезпеки у військах;

2) пріоритет застосування «нерепресивних» заходів у попередженні соціальних відхилень, моральне «оздоровлення» та підвищення етичних якостей військовослужбовців шляхом військово-патріотичного виховання молоді, подолання правової безграмотності і нігілізму, створення у військових підрозділах середовища з «нульовою» толерантною до наркотиків;

3) залучення до антинаркотичної профілактичної діяльності громадських організацій, релігійних організацій, політичних партій, науковців, бізнес-спільноти;

4) здійснення моніторингу наркозлочинності з метою отримання достовірних прогнозів наркоситуації і своєчасної розробки ефективних заходів протидії;

5) навчання та виховання співробітників – суб'єктів профілактики наркоправопорушень: командування, слідчих, військових прокурорів і суд-

дів, працівників органів військової поліції;

7) вивчення та застосування успішного досвіду боротьби з наркозлочинністю за кордоном.

Профілактика наркотизму та запобігання детермінованої ним наркозлочинності у військових формуваннях є однією з важливих задач у сфері протидії наркотизації суспільства.

У статті досліджено проблеми розповсюдження наркоманії серед військовослужбовців, а також встановлено взаємозв'язок вживання наркотичних речовин та скоєння військовослужбовцями кримінальних правопорушень. Ситуація сьогодення свідчить, що немедичне вживання наркотичних та психотропних речовин має тенденцію до швидкого поширення, причому вік наркоманів стабільно знижується. З'ясовано, що розповсюдження наркоманії серед цивільного населення зумовлює її наявність і серед військовослужбовців. Серед контингенту призовників і чоловіків мобілізаційного віку сформувалася велика частка осіб, які мають досвід вживання наркотиків. Доведено, що наркоманія несумісна з військовою службою, яка відрізняється напруженою інтелектуальною діяльністю, виконанням обов'язків, що вимагають значних фізичних і психологічних навантажень. Наркотизація у військових формуваннях створює серйозні передумови для надзвичайних подій та аварійних ситуацій із непередбаченими наслідками, сприяє поширенню девіацій, перш за все суїцидальних проявів, призводить до небойових втрат серед військовослужбовців. Зазначено, що щорічно простежується зростання наркозлочинності військовослужбовців. На ґрунті вживання наркотиків скоюються загальнокримінальні

та «військові» кримінальні правопорушення. Наркотизація виступає однією з причин віктимізації військовослужбовців, у сукупності з іншими формами правопорушючої поведінки формує деструктивні чинники в організації бойової діяльності військових формувань, виступає одним з джерел економічного «підживлення» корупції у військових формуваннях. Підкреслено, що війська – специфічна частина суспільства зі своїми соціально-економічними, демографічними, організаційно-управлінськими і правовими особливостями. Тому поряд із загальним комплексом криміногенних чинників, що притаманні суспільству загалом, специфічними для військового середовища криміногенними факторами є також дія комплексу психотравмуючих ситуацій. Викладені принципи і підходи, що мають бути покладені в основу профілактики та протидії наркотизації та наркозлочинній поведінці військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовці, військова служба, наркоманія, наркотизм, криміногенні чинники, наркотичні речовини, профілактика наркоманії, протидія наркозлочинності.

Hradetskyi A., Povar O. NARCOTICS OF SERVICEMEN AS A SOCIAL AND LEGAL PROBLEM

Drug addiction has become a threatening challenge for Ukraine to the nation and the state. The article examines the problems of the spread of drug addiction among servicemen, as well as establishes the relationship between drug use and the commission of criminal offenses by servicemen. The current situation shows that non-medical use of narcotic drugs and psychotropic substances tends to spread rapidly, and the age of drug addicts is steadily declining. It has been found that the spread of drug

addiction among the civilian population determines its presence among the military. Among the contingent of conscripts and men of mobilization age, a large number of people with experience in drug use have formed. It is confirmed that drug addiction is incompatible with military service, which is characterized by intense intellectual activity, the performance of duties that require significant physical and psychological stress. Narcotization in military formations creates serious preconditions for accidents and emergencies with unforeseen consequences, contributes to the spread of deviations, especially suicidal acts, and leads to non-combat casualties among servicemen. It is noted that there is an annual increase in drug crime among servicemen. General criminal and "military" criminal offenses are committed on the basis of drug use. Narcotization is one of the reasons for victimization of servicemen, in combination with other forms of offensive behaviour forms destructive factors in the organization of combat activities of military formations, acts as one of the sources of economic "feeding" corruption in military formations. It is emphasized that the troops – a specific part of society, with its socio-economic, demographic, organizational, managerial and legal characteristics. Therefore, along with the general set of criminogenic factors that are inherent in society as a whole, specific to the military environment criminogenic factors are also the actions of a complex of traumatic situations. The principles and approaches that should be the basis for the prevention and counteraction of narcotization and drug-criminal behaviour of servicemen are stated.

Key words: servicemen, military service, drug addiction, narcotics, criminogenic factors, narcotic substances, drug prevention, counteraction to drug crime.

Література

1. Коцуур М.М. Правове регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів (історико-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Приват. ВНЗ «Ун-т Короля Данила». Івано-Франківськ, 2020. 20 с.
2. Наркозлочинність : кримінологічна характеристика та запобігання : Науковий практичний посібник / А.А. Бова, В.І. Женунтій, А.П. Закалюк та ін. Київ, 2006. 296 с.
3. Котляренко Л.Т. Протидія наркоманії у Збройних силах України. Основні напрями та проблеми протидії наркоманії : матеріали круглого столу, м. Київ, 6 лют. 2017 р. Івано-Франківськ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 122 с.
4. Хрупна М.С., Павленко Р.М., Семенюк В.А. Діяльність дільничних інспекторів міліції по запобіганню наркотизму : науково-практичний нарис. Київ, 2001. 140 с.
5. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник / А.М. Романишин, Т.М. Мацевко та ін. Львів : НАСВ, 2017. 322 с.
6. Гузенко І.М. Прояви девіантної поведінки серед учасників бойових дій та їх профілактика. Психологія національної безпеки і благополуччя особистості : тези I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів 14–15 березня 2019 року. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 50–51.
7. Контроль наркологічної ситуації та раннє виявлення військовослужбовців, які вживають психоактивні речовини : навчальний посібник / І.І. Приходько, Я.В. Мацегора, І.В. Воробйова та ін. 2-ге вид. Харків : НА НГУ, 2016. 107 с.
8. Харабет К.В. Противодействие наркотизму и наркопреступности в Вооруженных силах Российской Федерации (социально-правовое и криминологическое исследование) : диссертация ... д-ра юридических наук : 12.00.08. ФГКОУ ВО «Университет прокуратуры Российской Федерации». Москва, 2018. 396 с.
9. Раецька Л.В. Детермінанти поширення наркоманії в Україні. Борьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. Вып. 17. С. 284–290.

10. Приходько І.І., Байда М.С. Теоретичні аспекти адиктивної поведінки військовослужбовців. *Честь і закон*. 2018. № 3 (66). С. 67–74.

11. Наумов В.Л. Схильність до адиктивної поведінки учасників АТО з розладами адаптації, посттравматичними стресовими розладами та

постстресовим розладом особистості. *Український вісник психоневрології*. 2018. Т. 26. Вип. 4. С. 73–76.

12. Гладкова Є.О. Особливості феномена наркозлочинності в Україні у сучасних умовах. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 1(20). С. 56–65.

М. Міхровська,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного права та процесу
Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВИ ЯК НОВИЙ ЕТАП АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

Адміністративна реформа в Україні – це явище загальнодержавного характеру, значення якого важко переоцінити. Цей процес перманентного реформування триває вже близько 24-х років, проте актуальність його сьогодні не менша, ніж на початку. Так, майже від моменту прийняття Основного Закону Україна стала на довгий і тернистий шлях перетворень та трансформацій, що триває й досі.

Проте постає питання: чому Україна досі не завершила це реформування та на якому етапі воно знаходиться сьогодні? Для відповіді на це й на інші питання необхідно з'ясувати, яким саме явищем є адміністративна реформа загалом і здійснити періодизацію адміністративної реформи нашої держави та проаналізувати ті кроки, які вже були втілені в життя.

Як правило, адміністративна реформа визначається як форма структурного впорядкування, вдосконалення та розвитку системи органів державної влади як єдиного механізму держави, що утворився на основі інтеграції матеріальних, фінансових та людських ресурсів, підприємств, установ, організацій та відповідної їх взаємодії, заснованої на принципах розподілу влади в межах чинного законодавства, що забезпечує виконання завдань та функцій держави, це неперервний у часово-просторовому форматі процес щодо вдоскона-

лення інституційних засад механізмів державотворення та державного апарату, результатом якого є соціально-економічний розвиток країни [1, с. 150]. За своїм змістом адміністративна реформа є комплексом політико-правових заходів, які полягають у структурних, функціональних та державно-службових перетвореннях, насамперед у сфері виконавчої влади, з метою перетворення її з владно-репресивного механізму на організацію, що служить суспільству, і створення на цій основі ефективної системи державного управління [2, с. 4]. Дана реформа здійснюється кожного разу, коли існуюча система виконавчої влади об'єктивно не забезпечує належної організації виконання законів [3, с. 144], отже, можна констатувати, що станом на 2021 рік адміністративна реформа не тільки не втратила своєї актуальності, але й набула нового сенсу, оскільки «демократизація і гуманізація стосунків між виконавчою владою, її посадовими особами, з одного боку, та громадянами, іншими приватними особами є принциповим напрямком розвитку і вдосконалення системи виконавчої влади» [4, с. 285].

Для правильної періодизації звернемося для початку до Концепції адміністративної реформи (далі – Концепція) – головного документу, що започаткував адміністративну реформу в Україні. Так, Концепцією визначено, що метою реформи є поє-

виконавчої влади та «пристосування» цих елементів до реальних умов;

3. 2006–2009 рр. – прийняття першого Закону України «Про Кабінет Міністрів України», активна діяльність Міністерства регіональної політики та будівництва щодо підготовки адміністративно-територіальної реформи. Розпорядженням Кабінету Міністрів України Міністерству юстиції України було доручено розробити законопроект «Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади».

4. 2010 р. – окремий етап проведення адміністративної реформи, що характеризується внесенням суттєвих змін до законодавства щодо організації системи органів виконавчої влади. Так, було прийнято новий Закон «Про Кабінет Міністрів України» [9]. Згодом було видано Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [10], відповідно до якого стара система центральних органів виконавчої влади, що складалася з міністерств, державних комітетів та центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, припинила своє існування. На зміну державним комітетам прийшли служби, агентства та інспекції, а кількість центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом було значно скорочено.

5. 2011–2013 рр. У 2011 році відбулося прийняття довгоочікуваного Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [11], який уперше за історію української незалежності на рівні закону визначив види центральних органів виконавчої влади, їх систему та компетенцію. У цьому ж 2011 році розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено першу «Концепцію розвитку електронного урядування в Україні» [12], якою було визначено принципи функціонування системи електронного урядування та її складників і встановлено поря-

док взаємодії органів публічної влади з громадянами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій для належного забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Згодом на підтвердження існування «сервісної» складової частини державної політики у 2012 році було прийнято довгоочікуваний Закон України «Про адміністративні послуги» [13], який вперше на законодавчому рівні визначив поняття таких послуг, установив чіткий порядок їх надання і відповідальність органів державної влади за неналежне надання/ненадання таких послуг, а також було зазначено про перехід до повністю безпаперового надання адміністративних послуг, започатковано та створено Єдиний портал надання адміністративних послуг, що було безперечним кроком уперед у цифровій трансформації держави.

6. 2014–2017 рр. – етап адміністративної реформи, пов'язаний із внесенням змін до Конституції України і приведенням у відповідність до Основного Закону держави всієї нормативно-правової бази, передусім тих законів та підзаконних актів, що стосуються організації системи органів виконавчої влади: прийняття Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [14] тощо [15].

На цьому етапі необхідно окремо зазначити про започаткування та перші кроки щодо втілення масштабної адміністративно-територіальної реформи, визначену Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади» в Україні [16]. Ця реформа, що триває і дотепер, формально вважається окремим процесом, не пов'язаним з адміністративною реформою, проте була зазначена в Концепції адміністративної реформи як її складова частина, крім того, ці трансформаційні процеси є настільки взаємозалежними, що повністю відокремити одну від одної неможливо. Отже, всі етапи їх реалізації є тісно пов'яза-

ними між собою. Крім того, важливо зауважити, що саме поняття «адміністративна реформа» видається досить застарілим, оскільки акцентує увагу саме на управлінському базисі розглядуваного явища. І якщо врахувати тенденції останніх десятиліть щодо відходу від «управлінського» складника, уособленням чого є адміністративна реформа, до трансформацій більш демократичного характеру, то більш вдалим, мабуть, буде говорити не про «адміністративну реформу», а саме про «реформу публічної влади». І, як вбачається, реформа публічної влади є більш масштабним явищем, оскільки включає в себе не лише реформування системи органів державного управління (передусім органів виконавчої влади), а й системи органів місцевого самоврядування й інших суб'єктів. Крім того, варто звернути увагу, що адміністративна реформа характеризується не лише особливим суб'єктним складом, про який ми згадували. В адміністративній реформі важливою складовою частиною є наявність передусім субординаційних зв'язків, тоді як у реформі публічної влади ми можемо говорити також про наявність координаційних та реординаційних зв'язків, зв'язки «нового рівня» та «нової якості» (насамперед ми маємо на увазі зв'язки між виконавчою владою і громадянами), тоді вживання застарілого терміна «адміністративна реформа» взагалі втрачає свою актуальність.

7. 2018–2021 – пропонується визначити як новий, «цифровий» етап адміністративної реформи, який відбувається під гаслом «електронна держава», коли діджиталізація та цифрові трансформації виходять за значенням на перший план. За цей період було видано декілька важливих актів у «цифровій» сфері, таких як нова Концепція розвитку електронного урядування [17]; Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [18] тощо.

Важливо підкреслити, що цифровий етап втілення адміністративної реформи був закладений від самого її початку. Так, Концепція визначила, що основними завданнями інформатизації державного управління було створення інформаційної системи державного управління; визначення потреб органів влади в нових інформаційних технологіях та базах даних; здійснення безпаперового документообігу; розроблення нормативно-правових актів з питань інформатизації адміністративної системи, в тому числі її захисту [5]. Власне, це все і відображає всю сутність етапу цифровізації, який реформа переживає зараз, проте тоді, у 1998 році, це мало назву «інформатизація державного управління». Резюмуємо, що якісна реалізація адміністративної реформи є абсолютно неможливою без належного застосування цифрових технологій: «...проведення адміністративної реформи має супроводжуватися цілеспрямованим застосуванням нових інформаційних технологій у сфері державного управління» [5].

Отже, цифровий етап адміністративної реформи, що триває сьогодні, є важливим та всеохоплюючим, що засвідчують такі прийняті акти законодавства:

1. Нова Концепція розвитку електронного урядування [17] підкреслює, що повсякденне життя громадян стає все більш «цифровим», що передбачає високий рівень очікувань від діяльності органів влади, зокрема розвитку сучасних електронних форм взаємодії, прозорості та відкритості діяльності та залучення громадян до прийняття управлінських рішень;

2. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [18] чітко визначила основні цілі цифрового розвитку в економічній сфері;

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування державного управління України» зазначає, що система елек-

тронного документообігу та електронної взаємодії має бути єдиною так само, як веб-портали ОВВ, а також система надання адміністративних послуг, для чого і має бути створено єдиний профільний орган виконавчої влади у вигляді міністерства [19];

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифрового розвитку» [20] так само спрямована на підтримку цифровізації в Україні і має роз'яснювальний характер щодо державної політики цифрового розвитку;

5. Створення профільного провідного центрального органу виконавчої влади в зазначеній сфері – Міністерства цифрової трансформації – свідчить про пріоритетність розвитку цифрового урядування в контексті подальшого реформування системи публічного управління в Україні [21]. Створення профільного міністерства для формування державної політики у сфері цифровізації стало важливою віхою в напрямі до побудови цифрового урядування в Україні.

Цифрове урядування – це необхідність та виклик сучасності, а не просто намагання перейняти досвід найбільш розвинутих країн світу.

Основними аспектами цифрової трансформації, на які звертають нашу увагу міжнародні організації, є:

– цифрова трансформація уряду в основному стосується трансформації управління та культурних змін на підтримку загального бачення і стратегії національного розвитку країни та досягнення Цілей сталого розвитку [22];

– цифрова трансформація уряду вимагає цілісного підходу, який інституціоналізується на всіх рівнях управління та суспільства. Це може бути реалізоване за допомогою плану, який включає проведення аналізу контексту та ситуації, формулювання спільного бачення трансформації уряду й того, як цифрові технології будуть використані для досягнення суспільних цілей, розроблення стра-

тегії та цифрової дорожньої карти трансформації уряду і запровадження механізмів моніторингу та оцінки для постійного подальшого вдосконалення;

– цифрова трансформація уряду повинна бути спрямована на сприяння цифровій інклюзії та забезпечення того, щоб усі люди, включаючи вразливі групи, мали доступ до нових технологій для покращення свого добробуту. Це повинно ставити людей на перше місце й обертатись навколо їхніх потреб [23].

Однозначно можна визначити, що цифрове урядування, так само як й інші аспекти цифрових трансформацій, є невід'ємною складовою частиною сучасного етапу адміністративної реформи, яка триває, і виступає щодо неї, щонайменше, в трьох вимірах:

1. Як інструмент здійснення адміністративної реформи;

2. Одна з найважливіших цілей адміністративної реформи;

3. Показник ефективності як адміністративної реформи загалом, так і публічного управління на конкретному етапі зокрема.

Цифровізація нерозривно пов'язана з адміністративною реформою – як її складник, мета та індикатор ефективності.

Сьогодні активний процес цифровізації вже давно є не просто дороговказом, а цілком конкретною метою, більше того – життєвою необхідністю, на досягнення якої спрямовано чимало дій з боку держави.

Планомірність та послідовність втілення всіх етапів адміністративної реформи не тільки покращать та спростять щоденне «спілкування» між громадянами та державою, але й наблизять Україну за рівнем розвитку у сфері цифровізації до найбільш розвинутих країн, що є безперечним позитивним аспектом у формуванні міжнародного іміджу нашої держави.

Отже, адміністративна реформа – комплекс правових, організаційних, соціальних та інформаційних заходів,

чином забезпечуватимуться права перших.

Отже, можна підсумувати, що цифрова трансформація держави сьогодні є не просто важливим досягненням для розвинутих, демократичних країн, а абсолютною необхідністю та вимогою сучасних реалій.

Адміністративна реформа в Україні – явище, значення якого важко переоцінити. Вже багато років, з моменту прийняття Конституції України, наша держава перебуває в стані постійного реформування. Ці трансформаційні процеси охоплюють майже всі аспекти життєдіяльності держави, а тому важливим є визначити, на якому етапі трансформаційних змін сьогодні знаходиться наша держава. У статті проаналізовано визначення адміністративної реформи та вказано цілі й напрями, що були визначені концептуальним документом – Концепцією адміністративної реформи. З'ясовано, що адміністративна реформа, розпочата ще у 1997 році, не була закінчена, а лише перейшла на новий етап.

Автором визначено сім основних етапів реалізації адміністративної реформи. Основний акцент зроблено на останньому, сучасному – «цифровому» етапі. Проаналізовано законодавство, прийняте на кожному з етапів, а також вказано, які саме акти, що сприяли інформатизації, було впроваджено. Вказано, що цифровий етап проведення адміністративної реформи був закладений у Концепцію адміністративної реформи із самого початку, а застосування інформаційно-комунікаційних технологій було визначено як абсолютно необхідний аспект здійснення такого реформування.

Автор акцентує увагу на тому, що поняття «адміністративна реформа» є досить застарілою як

через неповний суб'єктний склад, так і через те, що у класичній адміністративній реформі переважають зв'язки лише субординаційного характеру, що суперечить тенденціям з демократизації системи публічної влади останніх десятиліть. Отже, поняття «адміністративна реформа» нині потребує вдосконалення, тому пропонується замінити його більш сучасним терміном «реформа публічної влади».

Новий, цифровий етап адміністративної реформи характеризується передусім новим рівнем взаємодії між державою та суспільством. Підкреслено, що адміністративна реформа і цифрова трансформація держави насправді мають одну спільну мету. Так, втілення принципу «держава для людини» повністю перекреслює усталений принцип «управління заради управління», що і є одною з найважливіших цілей впровадження одночасно як цифрових технологій у повсякденне життя, так і адміністративної реформи.

Ключові слова: діджиталізація, адміністративна реформа, цифровізація, цифрові трансформації, цифрове урядування.

Mikhrovska M. DIGITAL TRANSFORMATION OF THE STATE AS A NEW STAGE OF ADMINISTRATIVE REFORM

Administrative reform in Ukraine is a phenomenon which importance is difficult to overestimate. For many years, practically since the adoption of the Constitution of Ukraine, our country is in a state of constant reformation. These transformation processes cover almost all aspects of the state's life. Therefore, it is important to determine at what stage of transformational change our state is today. The article analyzes the definition of administrative reform and indicates the goals in the areas defined by the conceptual document –

the Concept of Administrative Reform. It turned out that the administrative reform, which began in 1997, was not completed, but only moved to a new stage.

The author identifies seven main stages of administrative reform. The main emphasis is put on the last, modern – “digital” stage. The legislation adopted at each stage, as well as the implemented acts that contributed to informatization is analyzed. It is underlined that the digital stage of administrative reform was included in the Concept of Administrative Reform from the very beginning. Moreover, the use of information and communication technologies was identified as an absolutely necessary aspect of such reform.

The author emphasizes that the concept of “administrative reform” is quite outdated both due to incomplete subject composition, and because the classical administrative reform is dominated by only subordinate relations. That on its turn contradicts with the trends of democratization of the public system of the latest decades. Thus, the concept of “administrative reform” today needs to be improved, therefore, it is proposed to replace it with a more modern term “reform of public power”.

The new, digital stage of administrative reform is characterized, firstly, by a new level of interaction between the state and society. It is emphasized that administrative reform and digital transformation of the state, in fact, have one common goal. Thus, the implementation of the principle of “state for man” completely cancels the established principle of “governance for the sake of governance”, which is one of the most important goals of the introduction of both digital technologies in everyday life and administrative reform.

Key words: digitalization, administrative reform, digital transformations, public authority reform, digital governance.

Література

1. Синергетичні засади державного управління в умовах реформ : монографія / ред. : С.М. Серьгін. ДРІДУ НАДУ, 2007. 194 с.

2. Адміністративна реформа – історія, очікування та перспективи / ред. : В.П. Тимощук. Київ : Факт, 2002.

3. Пахомов І. Адміністративна реформа: як її розуміти? Право України. 2001. № 3. С. 144–145.

4. Органи державної влади України / ред. : В.Ф. Погорілко. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002.

5. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні (Указ Президента України). № 810/98. 1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>

6. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах / ред. : В.Б. Авер'янов. Київ : Юрид. думка, 2007. Том 1: Загальна частина.

7. Про місцеві державні адміністрації : Закон України № 586-XIV. 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

8. Про місцеве самоврядування : Закон України № 280/97ВР. 1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>

9. Про Кабінет Міністрів України : Закон України № 2591-VI. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2591-17#Text>

10. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України № 1085. 2010. URL: https://www.reestrnra.gov.ua/REESTR/RNAweb.nsf/wpage/doc_card?OpenDocument&ID=932922E2E2F29D76BC22577F9002EED39

11. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України № 3166-VI. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

12. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 22250-р. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-р#Text>

13. Про адміністративні послуги : Закон України № 5203-VI. 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

14. Про Кабінет Міністрів України : Закон України № 794-VII. 2014.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

15. Міхровська М.С. Адміністративна реформа в Україні: аналіз, періодизація, перспективи. Адміністративне право і процес. 2014. Випуск 4 (10). С. 16–30.

16. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>

17. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text>

18. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text>

19. Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 474-р. 2016. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-p#Text>

20. Деякі питання цифрового розвитку : Постанова Кабінету Міністрів України № 56. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-n#Text>

21. Питання міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України № 856. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-n#Text>

22. Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

23. United Nations E-government survey 2020. 2020. URL: [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf)

24. Тодика Ю.М. Адміністративна реформа в Україні в аспекті розвитку конституційного процесу. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2 (33), 3 (34) URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5787/1/Toduka_224.pdf

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2194>**В. Медяник,**кандидат політичних наук,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. У нашій державі загалом сформовано законодавчу базу, яка регулює суспільні відносини у соціальній сфері, визначено адміністративно-правовий статус органів державної влади та місцевого самоврядування, розподілено їх повноваження, визначено права та обов'язки, форми і методи діяльності. Поряд із цим особливою рисою нашої країни є постійні реформи у соціально-економічній сфері та зміни законодавства, що, своєю чергою, впливає на ефективність діяльності публічної адміністрації у соціальній сфері, є перешкодою для формування сталої системи цих органів та унормованого розподілу між ними повноважень, які стосуються як формування, так і впровадження державної соціальної політики.

Ефективність діяльності органів публічної адміністрації визначається не стільки їх системою, скільки тим функціонально-структурним механізмом, який діє в межах цієї системи, багаточисельними і сутнісними зв'язками між ними, чітким розподілом повноважень та сферою відповідальності. У контексті нашого дослідження саме розподіл повноважень та сфер відповідальності з питань формування, а потім і впровадження у життя державної соціальної політики має велике значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику формування суб'єктами державної соціальної політики досліджували такі

вчені, як: Т.А. Авакян, В.Б. Авер'янов, С.М. Алфьоров, Я.В. Журавель, В.Г. Горник, С.О. Корецька, С.О. Кравченко, О.В. Кришень, Г.С. Лопушняк, В.Я. Малиновський, С.В. Петков, У.Я. Садова, М.М. Тищенко та інші, проте залишаються невизначеними питання щодо розподілу їх повноважень та сфер відповідальності з урахуванням децентралізації публічної адміністрації.

Метою статті є визначення системи та структури суб'єктів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики, а також розподіл їх повноважень та сфер відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Ефективність адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики залежить напряму від чіткої та злагодженої діяльності публічної адміністрації у цій сфері. Визначення ефективної системи та структури суб'єктів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики є одним із найважливіших завдань, оскільки ця система органів публічної адміністрації має враховувати всю складність і багатогранність процесів, які відбуваються у соціальній сфері, зв'язки та специфіку взаємодії між різними суб'єктами, узгодженість державних та регіональних інтересів та потреб у соціальній сфері тощо.

Формування та реалізація державної соціальної політики є видом

діяльності публічної адміністрації. Здійснюючи таку діяльність останні вступають у відповідну сферу адміністративно-правових відносин, перший вид яких пов'язаний з формуванням державної соціальної політики, другий – її впровадженням у життя. Для того щоб стати суб'єктом вказаних видів адміністративно-правових відносин, відповідні органи публічної адміністрації наділяються конкретним колом прав і мають конкретне коло обов'язків, пов'язаних як із формуванням, так і реалізацією державної соціальної політики. При цьому ці права та обов'язки вони не тільки мають, але й здатні реалізовувати. Таке правове становище свідчить про те, що вони є суб'єктами адміністративного права у сфері формування та реалізації державної соціальної політики.

Таким чином, суб'єктами формування та реалізації державної соціальної політики є носії передбачених нормами адміністративного права прав та обов'язків щодо формування державної соціальної політики та її реалізації.

Не менш вагомим за своїм теоретичним і практичним значенням є питання співвідношення суб'єктів права і суб'єктів правової політики. Це співвідношення виявляється в тому, що: суб'єкти державної політики, з одного боку, беруть участь у формуванні та здійсненні такої політики, їх діяльність спрямована на визначення стратегічних цілей, виявлення більш досконалих форм суспільних відносин, що може спричинити внесення змін до чинних норм права або створення нових правил. З іншого боку, діяльність суб'єктів права реалізується на основі права, зокрема за рахунок участі суб'єктів права у суспільних відносинах. Діяльність суб'єктів державної політики допомагає суб'єкту права реалізувати свої права, оскільки власними діями (бездіяльністю) суб'єкт права реалізує правомочності [1, с. 38].

Нині у законодавстві чітко не визначено, які саме суб'єкти наділені повноваженнями формувати та реалізовувати державну соціальну політику. Хоча певні повноваження щодо Верховної Ради України, Президента України містяться в нормах Конституції України.

Крім того, у Положенні про Міністерство соціальної політики України зазначається, що це міністерство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціальної політики [2]. З цього видається, що саме міністерство має бути тим суб'єктом, який повинен здійснювати формування державної політики у соціальній сфері.

З іншого боку, у законодавстві також чітко не оформлено поняття суб'єкта реалізації державної соціальної політики, не визначено, які суб'єкти її повинні реалізовувати і яким чином.

Такими суб'єктами є органи державної влади, їх посадові особи, а також громадяни та/або інститути громадянського суспільства, що, застосовуючи правові методи й передбачаючи правову сферу діяльності, публічно беруть участь у формуванні та здійсненні правової політики з метою забезпечення прав і свобод особистості, становлення правової державності. Суб'єкти реалізації державної політики зазвичай сприяють найбільш цивілізованому та результативному вирішенню практично значущих завдань суспільства, забезпечують надійність, стійкість відносин, що виникають між ними, підвищуючи тим самим цінність і роль права, його потенціал у запобіганні конфліктам, а взаємодія таких суб'єктів є передумовою вирішення організаційно-управлінських питань різного рівня складності [1, с. 39].

Основними суб'єктами формування державної соціальної політики

є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики та органи місцевого самоврядування.

Не можна не звернути увагу й на неформальних суб'єктів формування державної соціальної політики, які тим чи іншим чином здійснюють вплив та тиск на її становлення. Наприклад, політичні партії та інститути громадянського суспільства.

Політичні партії беруть участь у такому формуванні шляхом впливу на главу держави та керівників його апарату, депутатів парламенту, членів уряду та керівників його апарату. До основних механізмів впливу можна віднести: партійну приналежність глави держави; партійне представництво у парламенті та уряді, апараті глави держави та уряду; неформальні стосунки із зазначеними посадовцями [3, с. 14].

Тиск передбачає рішучі та енергійні дії громадськості, що спрямовані на врахування її інтересів у разі вироблення політики, особливо для привернення уваги органів державної влади до певних суспільних проблем, подання їх як таких, що заслуговують на першочергову увагу. Механізмами тиску можуть бути заяви у засобах масової інформації з певними вимогами, колективні звернення до органів державної влади (регламентуються Законом України «Про звернення громадян»), масові акції з висуванням певних вимог, акції протесту проти певних рішень та ін. Тиск може переростати у акції громадянської непокорності, наприклад, страйки та суспільні заворушення [3, с. 14–15].

До суб'єктів реалізації державної соціальної політики можна віднести: 1) центральні органи виконавчої влади (Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти та науки України, Міністерство у справах ветеранів, Пенсійний фонд, Державна служба у справах ветеранів війни та учасників антите-

рористичної операції); 2) місцеві державні адміністрації; 3) органи місцевого самоврядування.

Велике значення в питаннях формування та реалізації державної соціальної політики має Міністерство соціальної політики України. Це насамперед зумовлене тим, що основне навантаження за здійснення державної політики у відповідних сферах суспільного життя здебільшого несуть органи спеціальної компетенції, до яких у сфері соціальної політики, крім зазначеного міністерства, належать Пенсійний фонд України та фонди соціального страхування (соціального страхування від нещасного випадку на виробництві, загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, соціального страхування з тимчасової втрати працездатності), а також Державна служба з питань праці та Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Окрім них, до органів, що беруть участь у провадженні державної соціальної політики, належить і Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури України, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство молоді та спорту України та інші органи виконавчої влади, оскільки вони здійснюють державну політику щодо дотримання відповідних соціальних прав громадян України [4, с. 120–121].

Регулюючим впливом міністерства охоплені майже всі галузі соціальної сфери, крім культури, освіти та охорони здоров'я.

До системи центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через віцепрем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України, належить Пенсійний фонд України. Він також відіграє особливу роль у впровадженні соціальної політики, оскільки забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного

забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню [4, с. 125; 5].

Важливим аспектом у процесі провадження державної соціальної політики є те, що «нині кожний регіон України має можливість розробляти власну стратегію і тактику соціальних реформ, лобіювати інтереси в процесі формування і реалізації власної регіональної соціальної політики» [4, с. 126; 6].

Таким чином, у державі створена та функціонує широке коло суб'єктів формування та реалізації державної соціальної політики, які наділені визначеними повноваженнями як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Як бачимо, головними суб'єктами з питань реалізації державної соціальної політики є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Це природно, адже вони мають як значний обсяг повноважень, так і фінансування соціальної сфери. У функціональному плані на загальнодержавному рівні управлінська діяльність у сфері державної соціальної політики розподілена між Верховною Радою, Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Міністерством соціальної політики України. На місцевому рівні формування соціальної політики та її реалізація розподілена між декількома суб'єктами, які функціонують на регіональному, районному рівнях та в об'єднаних територіальних громадах.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід запропонувати такі висновки. Система суб'єктів формування та реалізації державної соціальної політики є досить розгалуженою. До неї можна включити як органи державної влади в особі Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, так і недержавний сектор – фонди соціального страхування, політичні партії, інститути громадянського

суспільства. Залежно від адміністративно-правового статусу цих суб'єктів, вони мають різний обсяг повноважень як з питань реалізації, так і з питань формування державної політики і, відповідно, державна політика цих суб'єктів може виражатися як у законотворчій і правотворчій, так і у правозастосовчій та правоустановчій формах.

У статті визначено систему та структуру суб'єктів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики, окреслено розподіл їх повноважень та сфер відповідальності. Констатовано, що ефективність діяльності органів публічної адміністрації визначається не стільки їх системою, скільки тим функціонально-структурним механізмом, який діє в межах цієї системи, багаточисельними і сутнісними зв'язками між ними, чітким розподілом повноважень та сферою відповідальності. Вона, як правило, залежить від чіткої та злагодженої діяльності публічної адміністрації у цій сфері. Обґрунтовано думку, що формування та реалізація державної соціальної політики є видом діяльності публічної адміністрації. Надано пропозиції щодо формулювання поняття «суб'єкти формування та реалізації державної соціальної політики», під якими запропоновано розуміти носіїв передбачених нормами адміністративного права прав та обов'язків щодо формування державної соціальної політики та її реалізації. Проаналізовано питання співвідношення суб'єктів права і суб'єктів правової політики. Констатовано, що нині у чинному законодавстві чітко не визначено, які саме суб'єкти наділені повноваженнями формувати та реалізовувати державну соціальну політику. Визначено неформальних суб'єктів формування державної соціальної

політики, які здійснюють вплив та тиск на її становлення. Окреслено перелік суб'єктів реалізації державної соціальної політики. Розкрито особливості реалізації державної соціальної політики Міністерством соціальної політики України. Теоретично обґрунтовано, що: система суб'єктів формування та реалізації державної соціальної політики досить розгалужена, відповідно, до неї можна включити як органи державної влади, так і недержавний сектор; створено та функціонує широке коло суб'єктів формування та реалізації державної соціальної політики, які наділені визначеними повноваженнями як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні; важливим аспектом у процесі провадження державної соціальної політики є те, що кожний регіон України має можливість розробляти власну стратегію і тактику соціальних реформ.

Ключові слова: суб'єкти, структура, система, повноваження, соціальні права, соціальне страхування, законодавство.

Mediandyk V. SUBJECTS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE SOCIAL POLICY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

The article defines the system and structure of the subjects of administrative and legal support of the state social policy, outlines the distribution of their powers and areas of responsibility. It is stated that the efficiency of public administration bodies is determined not so much by their system, but by the functional and structural mechanism that operates within this system, numerous and essential links between them, a clear division of powers and responsibilities. It usually depends on a clear and coordinated activity of the public administration in this area. The opinion that the formation

and implementation of state social policy is a type of activity of public administration is substantiated. Proposals for the formulation of the concept of "subjects of formation and implementation of state social policy" are proposed, which are proposed to mean the bearers of administrative law rights and obligations for the formation of state social policy and its implementation. The question of the ratio of subjects of law and subjects of legal policy is analyzed. It is stated that the current legislation does not clearly define: which subjects are empowered to formulate and implement state social policy. Informal subjects of state social policy formation have been identified, which exert influence and pressure on its formation. The list of subjects of realization of the state social policy is outlined. The peculiarities of the implementation of the state social policy by the Ministry of Social Policy of Ukraine are revealed. Theoretically, it is substantiated that: the system of subjects of formation and implementation of state social policy is quite extensive, respectively, it can include both public authorities and the private sector; a wide range of subjects of formation and implementation of the state social policy is created and functions, which are endowed with certain powers both at the national and local level; an important aspect in the process of conducting state social policy is that each region of Ukraine has the opportunity to develop its own strategy and tactics of social reforms.

Key words: subjects, structure, system, powers, social rights, social insurance, legislation.

Література

1. Авакян Т.А. Суб'єкти й форми реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 1. 2015. С. 37–43.

УДК 352:303.01

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2195>**А. Миколаєць,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного адміністрування
Міжрегіональної Академії управління персоналом

СУТНІСТЬ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Однією з основних вимог до демократичної та правової держави сучасності є підтримка постійного зв'язку з власними громадянами, їх об'єднаннями, усвідомлення їхніх потреб та інтересів, скеровування політики та публічного адміністрування в напрямі їх якнайефективнішого задоволення. Сучасна держава в напрямі свого демократичного розвитку постійно комунікує із суспільством, перебуває в тісній співпраці з громадськістю, що визначає необхідність у виділенні такого комунікування в окремий напрям діяльності держави та її конкретних органів. Поряд із тим встановлення зв'язку між громадськістю та державою характеризується не хаотичністю, випадковістю чи одиничністю, а тяжіє до розвитку складних форм їхньої співпраці, взаємовпливу та взаємозв'язку, який конструюється на різних рівнях, з різних питань та проблем, у різних сферах суспільного життя та публічного управління, переростає у системне та перманентне явище. Тому з огляду на наведене приходить чітко усвідомлення того, що правова доктрина стоїть перед досить складною науковою задачею, що полягає у теоретичному осмисленні та обґрунтуванні понятійно-категоріального апарату окресленого зв'язку та співпраці між державою та громадськістю, визначенні його сутності та змісту. У зазначеному контексті найбільш вдалим видається застосування поняття «взаємодія»

держави та громадськості, розкриття змісту якого є актуальним науково-теоретичним та практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясування сутності та призначення взаємодії між державою та громадськістю, а також між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, між іншими учасниками політичного та управлінського процесу склало предмет наукового дослідження багатьох вчених-адміністративістів, серед яких: О.О. Бабінова, О.М. Бандурка, В.В. Баштанник, В.Д. Бакуменко, Ю.М. Грошевой, Л.М. Давиденко, П.М. Каркач, М.Й. Курочка, М.М. Логунова, Л.І. Муркович, В.А. Ребкало, Є.О. Романенко, В.Г. Саркісян, В.Л. Синчук, О.М. Стойко, Ю.П. Сурмін та інші. Науковці здійснили значний внесок у теорію адміністративного права, провівши напрацювання щодо виділення окремих сутнісних ознак поняття «взаємодія», розкриття її форм, здійснивши спроби окреслити її зміст та призначення.

Не вирішені раніше проблеми. Сьогодні визначення категорії «взаємодія» здебільшого здійснювалося в контексті дослідження діяльності суб'єктів владних повноважень, здійснення публічного управління у конкретних сферах як однієї зі складових частин удосконалення реалізації публічних повноважень. У зв'язку із цим на сьогодні бракує системних та спеціальних досліджень

може бути ототожнена з будь-якими управлінськими впливами та взаємозв'язками. Проте трішки інший відтінок значення категорія «взаємодія» має у вузькому його тлумаченні. Саме вузьке розуміння поняття «взаємодія» є більш релевантним до змісту нашого дослідження. У такому значенні взаємодія – це не будь-який процес впливу однієї сторони на іншу, а погоджена, спільна діяльність, яка характеризується взаємним впливом обох сторін одна на одну, взаємопроникненням та узгодженням цілей, способів, мети, повноважень, завдань, побудова якої можлива лише на засадах рівноправності, добровільності участі, партнерства та співробітництва.

Відтак, з'ясувавши специфіку тлумачення змісту категорії «взаємодія» у сфері наукового знання, що вивчає управління, перейдемо до розкриття найбільш спеціального значення взаємодії – його розгляду через призму доктрини адміністративного права. Слід відзначити, що адміністративно-правова наука сьогодні лише розпочинає здійснення системних та глибинних досліджень взаємодії як важливого елемента публічного адміністрування, певної функції державного управління, а також окремого напрямку діяльності публічної адміністрації та інших учасників політичного процесу. Здебільшого розкриття особливостей та сутності взаємодії в науці адміністративного права здійснено у рамках спеціально-правових досліджень діяльності органів державної влади (поліції, прокуратури, суду), органів місцевого самоврядування тощо. Відтак В.А. Завгородній, аналізуючи думку О.М. Васильєвої, зазначає, що в радянській адміністративно-правовій науці поняття взаємодії було сформульовано як визначення, що складається із двох головних ознак – як узгодженої та скоординованої діяльності [8, с. 56; 4, с. 9]. В.К. Звирбуль, наприклад, під взаємодією розуміє будь-яку узгоджену

діяльність державних органів і громадських організацій щодо виконання спільних завдань [9, с. 123]. І.І. Веремєнко та інші автори визначають взаємодію як діяльність, узгоджену між собою за цілями, місцем та часом, з раціональним розподілом наявних сил та засобів [10, с. 7]. І.В. Європіна та С.К. Табалюк, розглядаючи зміст «взаємодії» як адміністративно-правової категорії, відзначили, що аналіз нормативно-правових актів, наукових та інших джерел, що містять поняття «взаємодія», дає підстави для такого висновку: незважаючи на багатозначність змістовного навантаження, спільною ознакою майже всіх наявних визначень є перцепція цього поняття як узгодженої діяльності, мета якої – виконання завдань і отримання результату [11, с. 36].

Отже, розкриваючи сутнісні риси взаємодії як категорії адміністративного права, слід відзначити, що наведене поняття продовжує акумулювати в собі як загальнофілософські риси, так і риси категорії управління. Поряд із тим, у ході розгляду його в правничому аспекті, важливим є долучення до наведених вище рис також і особливостей, які характеризують його відображення у системі правових цінностей та норм, які визначають його співвідношення із системою адміністративного права та законодавства, його роль у механізмі адміністративно-правового регулювання.

Такий стан наукових напрацювань не дозволяє запропонувати якісне та змістовне визначення поняття «взаємодія держави та громадськості», оскільки останнє, попри те, що воно відноситься до адміністративно-правової категорії, є також досить узагальненим та повинно містити високий рівень наукового абстрагування. Також категорія «взаємодія держави та громадськості» передбачає наявність досить широкого кола її суб'єктів, що унеможливорює надто вузький підхід до формування його дефініції. Крім того, суб'єкти досліджуваної

взаємодії характеризуються відмінностями у правовому статусі та у природі повноважень (правомочностей) щодо участі в реалізації публічного управління та скеровування політичного процесу країни, представляють різні системи організації суспільства. До того ж, визначення категорії «взаємодія держави та громадськості» повинне відображати саму сутність і призначення такої взаємодії, які можуть виражатися у її цілях, меті, завданнях та інших конкретних зовнішніх виявах такої цілеспрямованої діяльності. Адже варто зауважити, що формулювання цілей взаємодії держави та громадськості повинне характеризуватися більшою концептуальністю і багатовекторністю, аніж формулювання цілей, наприклад, взаємодії судових органів та поліції, які є більш конкретними та значною мірою відповідають колу повноважень та завдань наведених органів, витікають із них та слугують ефективній їх реалізації.

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, вважаємо за доцільне запропонувати таку дефініцію «взаємодія держави та громадськості»: це заснований на вимогах демократизму та верховенства права постійний, безперервний та систематичний процес взаємного впливу між державою та громадськістю в особі уповноважених суб'єктів та правомочних представників, сутність якого полягає у встановленні взаємного зв'язку між наведеними суб'єктами, налагодження постійної комунікації, з'ясування потреб громадськості, з огляду на які спрямовується публічне адміністрування, а також поєднання спільних ресурсів для вирішення завдань загальносуспільного значення, для реалізації чого такими суб'єктами здійснюється конкретна цілеспрямована діяльність, на основі правових вимог та за взаємним узгодженням сторін розробляється її конкретний механізм, що включає форми та методи, засоби, заходи, процедури тощо.

З огляду на наведене можна виділити ознаки взаємодії держави та громадськості: 1) це постійний, системний, безперервний характер, що означає те, що наведені суб'єкти – держава та громадськість – є ключовими акторами політичного процесу в державі. Саме тому досліджувана взаємодія повинна носити найбільш стійкий та непорушний характер, безперервно підтримуватися з боку обох наведених сторін; 2) передбачає обов'язкову двосторонність зв'язку: взаємний вплив, взаємне проникнення потреб, інтересів, цінностей, ідей, прагнень, мети та цілей; зворотній зв'язок громадськості на дії держави та навпаки, реагування держави на дії громадськості, її заходи, взаємне узгодження заходів, форм та методів взаємодії, активна участь кожного учасника у її здійсненні; 3) це активна діяльність. Взаємодія держави та громадськості обов'язковим чином повинна виражатися у конкретних заходах, діях, у створених механізмах та засобах такої взаємодії, а також у ході її здійснення повинні формуватися відповідні результати; 4) цілеспрямованість – взаємодія держави та громадськості має свою мету, а також визначені для її досягнення завдання; 5) правовий характер – наведена ознака відображає те, що взаємодія держави та громадськості ґрунтується на ключових вимогах права та правових цінностях, принципах та ідеалах. Зокрема, на вимогах верховенства права та законності, визнання людини найвищою соціальною цінністю, демократизму, рівності, свободи висловлення власної думки, плюралізму. Також слід зазначити, що окремі аспекти наведеної взаємодії тяжіють до необхідності врегулювання відповідно до правових норм. Проте це не свідчить про те, що усі процеси взаємодії держави та громадськості повинні бути визначені відповідно до чинного законодавства. Вона може здійснюватися у різних формах: як правових, так і організаційних,

the studied concept are highlighted, as well as the transformation of the content and scope of the category interaction in the process of its transition from the vision of basic sciences to a more specific and special interpretation of legal and managerial doctrine. By synthesizing the primary essential and specific features of the concept, it became possible to form its own definition of the category interaction of state and public in modern Ukraine, to identify its essential features and characteristics, including permanent and systemic nature, continuity, bilaterality, activity, legal nature and others. signs. Regarding the most general essential definition of the concept of interaction, the author notes that philosophical thought has not formed a clear, concrete and comprehensive understanding of the outlined concept. Also, based on a general philosophical understanding of the concept of interaction, it can mean both positive changes and changes of a negative nature, as the development and degradation of certain processes, phenomena, its participants. Analyzing the arguments of scientists on the nature and content of the category of interaction, we note how ambiguous and complex is the transformation of its general philosophical understanding into a more specific and clear interpretation given its management context and specific application to the relevant processes between elements of management systems. It is also noted that the state of scientific developments does not allow to offer a qualitative and meaningful definition of interaction between state and public, as the latter, despite the fact that it belongs to the administrative-legal category, is also quite generalized and should contain a high level of scientific abstraction.

Key words: interaction, state, public, legal form, organizational form, management, object of management, subject of management.

Література

1. *Философский энциклопедический словарь* / ред. Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев и др. Москва : Мысль, 1983. С. 69
2. *Большая Советская Энциклопедия* / глав. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд., Москва. 1971. Т. 5. С. 7.
3. Круглий В.М. Теоретико-правові засади взаємодії працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з населенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 3. Ч. 2. С. 134.
4. Завгородній В.А. *Правове регулювання взаємодії органів Національної поліції та громадських організацій у протидії корупції* : навч. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 168 с.
5. Бандурка О.М. *Основи управління в органах внутрішніх справ України* : теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків : «Основа», 1996. С. 13.
6. Колпаков В.К. *Адміністративне право України* : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. С. 10.
7. Панчишин Р.І. *Поняття та форми взаємодії органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної виконавчої влади. Право і суспільство*. 2018. Вип. 6. Ч. 2. С. 108–113.
8. Васильева О.М. *Некоторые теоретические вопросы взаимодействия органов внутренних дел с добровольными народными дружинами* : пособие. Москва. 1977. С. 99.
9. Звирбуль В.К. *Деятельность прокуратуры по предупреждению преступности* : науч. пособие. Москва : Юрид. лит., 1971. С. 144.
10. Веремеенко И.И., Аксенов Р.Г. *Взаимодействие милиции с добровольными народными дружинами* : практ. пособие. Москва. 1975. С. 7.
11. Європіна І., Табалюк С. *Взаємодія прокурора з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства у сфері протидії злочинності*. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2. С. 33–43.

A. Lyseiuk,

PhD in Law,
Chief Specialist at the 5th Centre
Ukrainian Scientific and Research Institute of Special Equipment and Forensic Expertise
of the Security Service of Ukraine

A. Polovko,

Specialist for Post of Chief Specialist at the 1st Sector of Information Security Department
Ukrainian Scientific and Research Institute of Special Equipment and Forensic Expertise
of the Security Service of Ukraine

LEGAL IMPLEMENTATION OF EXPERT INVESTIGATION OF THE ENTERPRISE INCOME TAX BASIS

Formulation of the problem.

The ways of increasing the efficiency of enterprises operating in Ukraine and improving the mechanism of taxation of the income obtained as a result of economic activity of the enterprise. Enterprise income tax in Ukraine is paid since 1990, its mechanism is still being developed and the problems of income taxation are very acute.

One of the main tasks of the income in economics of the market relations is stimulating business development. Business develops exclusively due to getting profit. This indicates economic growth in the country. Income is one of the kinds of enterprise financial resources. Thus scientific substantiation of the distribution of profits of enterprises at the state level is important and objectively necessary.

Thus, the efficiency of operation, motivation of enterprises and other factors that attract as much money as possible to the budget are an important source of income necessary for stable and sustainable functioning of the state.

The purpose of the article is the clarification of legal issues in the domestic realities regarding the expediency of introducing the institute of expertise.

The results of the analysis of scientific publications.

The issue of using special knowledge and implementation of forensic economic examination of expertise of accounting for enterprise income tax was studied by F.F. Butynets, V.P. Bondar, Z.B. Zhyvko, S.V. Yevdokymenko, M.D. Korinko, N.M. Maliuga, N.M. Ostapiuk, N.I. Petrenko, V.V. Fedchyshyna, A.P. Cherednichenko, et al. Their scientific achievements are still relevant, but need clarification and additional attention.

The main material. Income tax is a direct tax which has a fiscal importance and wide possibilities for regulating business activity. The following processes can be regulated with the help of income tax

- choice of legal form of business organization;
- distribution of profits (for consumption or accumulation);
- choice of investment financing methods (self-financing or borrowing);
- distribution of labor and material resources between separate areas of economic activity;
- distribution and redistribution of GDP;
- regulation of economic growth at the macro level.

Enterprise income tax is one of the types of direct taxation – income tax, and taxes the income of legal entities, in contrast to income tax levied on individuals.

Income tax has a significant fiscal importance in Ukraine, that distinguishes it from similar taxes in economically developed countries. This is primarily due to the proportions in the distribution of GDP, which have developed historically: in the centrally planned economy, the bulk of budget revenues were revenues from state-owned enterprises and rather insignificant part comprised population taxes since the consumption fund was artificially restrained and the accumulation fund was increased. In the current conditions, the ratio between the consumption fund and accumulation is gradually leveling off, that results in gradual reducing of the budget value of enterprise income tax and increase in personal income tax.

The main advantage of income taxation is the direct dependence of taxes on the amount of income (profit). No other taxes, including direct taxes, have such a dependence on the final results of business entities and citizens as income taxes. This must be kept in mind when determining income tax rates. Thus, the size of the income tax rate should be set at a level at which income taxation would not hinder production and not hinder its development. Otherwise, income tax loses its role as a regulatory tool.

Taking into account the functions of enterprise income and the need to use income taxation as a tool to regulate the development of manufacturing, it is obvious that the fiscal function of corporate income tax should be given secondary importance. This function should be performed to a greater extent by other taxes, in particular the personal income tax.

Income tax should be considered based on the provisions of the Tax Code of Ukraine [1]. According to which

the payers of the enterprise income tax are:

1.1 taxpayers – residents are: business entities – legal entities engaged in economic activities both in Ukraine and abroad, except for legal entities specified in paragraphs 133.4 and 133.5 of Article 133 of the Tax Code of Ukraine;

1.2 manager of the real estate fund, which carries out activities in accordance with the Law of Ukraine “On financial and credit mechanisms and property management in housing construction and real estate transactions” on transactions and results of trust management activities carried out by such manager through the fund.

1. Taxpayers – non-residents:

2.1 legal entities formed in any organizational and legal form and receiving income from a source of origin from Ukraine, except for institutions and organizations that have diplomatic privileges or immunity in accordance with international treaties of Ukraine;

2.2 permanent representations of non-residents who receive income from a source of origin from Ukraine or perform agency (representative) and other functions in relation to such non-residents or their founders;

2.3 Prior to the commencement of its economic activity, the permanent establishment shall be registered with the controlling body at its location in accordance with the procedure established by the central body of executive power, which ensures the formation and implementation of the state financial policy. A permanent establishment which has commenced business before registration with the supervisory authority is deemed to be tax-evaded and the profits derived from are deemed to be hidden from taxation.

Income taxpayers – producers of agricultural products who have chosen the annual tax (reporting) period in accordance with subparagraph 137.4.1 of paragraph 137.4 of Article 137 of the Tax Code of Ukraine,

the pre-tax financial result for the tax (reporting) period is calculated by reducing the pre-tax financial result reporting year for pre-tax financial result for the first half of that year and increase for pre-tax financial result for the first half of the current reporting year, determined in accordance with national accounting regulations (standards) or international financial reporting standards.

The Law of Ukraine “On the State Budget of Ukraine for 2019” provided for income from corporate income tax in the amount of UAH 95,520.0 million.

Number of payers submitting the calculation of the part of income (profit) payable to the state budget by state unitary enterprises and their associations – 211 large enterprises, 6019 medium-sized ones, 435 small and 129 micro-enterprises, a total of 6793 enterprises.

Article 136 of the Tax Code of Ukraine stipulates that the basic tax rate is 18% – for any activity, except (Article 141 of the TCU):

1) insurance activity, income (not profit) from which is taxed at a rate of 0/3%;

2) payment of income to non-residents and persons equated to them with the source of such income from Ukraine – at the rate of 0/4/6/12/15% at the expense of the non-resident;

3) non-residents insurance payments (insurance fees – premiums, premiums) – in the amount of 0/12%, and insurance payments (insurance indemnity – in the event of an insured event) are taxed at a rate of 0/4/12% (in both cases for own account);

4) bookmaking activities – income is taxed at a rate of 10/18%;

5) activities for the issuance and conduct of lotteries – income is taxed at a rate of 30%.

Income tax rate from April 1 to December 31, 2011 – 23 percent; from January 1, 2012 to December 31, 2012 – 21 percent; from January 1,

2013 to December 31, 2013 – 19 percent; from January 1, 2014 to December 31, 2018 – 18 percent; from January 1, 2019 to December 31, 2019 – 26 percent; from January 1, 2020 to December 31, 2020 inclusive – 28 percent; from January 1, 2021, the tax rate specified in paragraph 136.6 of Article 136 of the TCU is applied – 30 percent.

The financial result of the enterprise, which is in the form of profit or loss, reflects the effectiveness of its operating, financial, investment activities and is the main criterion of the strategy of the entity. Profit is the amount by which income exceeds the related expenses. Losses – the excess of the amount of costs over the amount of income for which these costs are incurred [2].

Regarding the main elements of the system of accounting and analytical support include: – in the system of financial accounting (accounting reflection of the formation of profit and loss, profit distribution, the formation of financial statements); – in the system of tax accounting (features of accounting of income and expenses of the enterprise for the purpose of calculation and payment of income tax, the order of accounting for losses of reporting periods, the formation of tax reporting); – in the system of economic analysis (methods of analysis of the formation and use of profits, dividend policy of the enterprise, including for tax purposes [3, p. 100].

V.V. Fedchyshyna, analyzing the accounting support of the expert on the analysis of the base of value added tax, refers to him accounting documentation. The above conclusion of the researcher remains true for the expert study of the income tax base [4, p. 12].

The final financial result obtained at the end of the reporting period is debited to account 44 “Retained earnings (uncovered losses)”. Credit 441 reflects the availability and movement of retained earnings received in

the reporting period, debit 442 reflects the uncovered losses of the reporting period. Thus, on account 44 “Retained earnings (uncovered losses)” are formed financial results from all activities of the small business entity for the reporting period. The company can independently develop additional sub-accounts and analytical accounts, in accordance with the specifics of activities, specific needs, management and control tasks [5, p. 35].

The taxpayer has the right to choose and use either of the following two methods: the accrual method or the cash method of tax accounting.

It is mandatory to inform the tax authority about the method of accounting chosen by the payer.

In accordance with the Chart of Accounts for accounting assets; capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations № 291 dated 30.11.99, with the relevant changes in 2016, income tax is recorded in the active account code 98 “Income tax”.

The debit of this account is accounted for according to the accounting amount of income tax on ordinary activities of the enterprise (accrued amount of income tax), on credit – write-off to reduce the financial results of the enterprise in correspondence with the debit of account code 79 “Financial results” [6].

NP (S) A 1 discloses only the following interpretations of categories: “Profits – the amount by which revenues exceed the associated costs”; “Loss – the excess of the amount of costs over the amount of income for which these costs were incurred” and “other total income – income and expenses that are not included in the financial results of the enterprise” [7].

The essence and contradictions of the financial result for entrepreneurs and accountants are distinctly revealed during the formation and reflection of it in accounting. Comparing the regulations on the reflection in the account-

ing and reporting of financial results, there is a discrepancy between the criteria for their classification. Dikan L.V. and Voronina O.O. studying different scientific approaches to the definition of “financial result” came to the need to take into account changes in the active parts of the formation of financial results (income and expenses) and their combination with the structural elements of income, expenses and equity, based on the elements of the accounting policy of the enterprise, which generally covers all areas of its activities (operational, financial, investment) and determines the further development [8, p. 73].

The method of determining the financial result, in accordance with the principles of accounting, is a variable value. Therefore, the definition and reflection of the financial results of the business entity is carried out for the needs of users of financial statements, but in reality the user receives information with significant deviations. The objectivity of the process of formation of financial results using the methods of accounting policy is necessary to ensure a close relationship between the owner (manager) of the enterprise, the chief accountant and the financial director (if any) [9, p. 358].

Regarding the definition of terms, it is provided that the statement of financial performance (statement of comprehensive income) includes: statement of income, expenses, financial results and total income [10].

Conclusions. The main advantage of income tax is that it puts the level of taxation in direct dependence on the source of its payment – income.

Thus, it can play an extremely important role in the implementation of the principle of fairness and in the regulation of financial and economic activities of economic entities. That is, the regulatory possibilities of income tax come from its object of taxation – profit. Profit for the company is a multifaceted category that affects all aspects of business. The very essence of entre-

preneurship provides the main purpose of economic activity to make a profit. Due to the profit the company has the opportunity to invest in expanding the range of its economic activities, i. e. to acquire new means of labor, fixed assets, in large quantities of raw materials, to finance activities to create innovative technologies and others.

Profits can be directed to the formation of a reserve fund, investment activities, the creation of additional social guarantees for employees, to pay part of the profits to business owners. However, in this way the net profit is redistributed, i. e. the profit after taxation.

Therefore, the consequence of income taxation will already be the scale and scope of the described distribution.

Thus, we came to the conclusion that debt receivables are identical to the concept of "funds in accounts" and are defined as tangible resources that are not paid by counterparties, or cash that is withdrawn from the circulation of funds. Accounts payable are the amount that the debtor must pay for the value received from the supplier, services rendered, work performed, accrued wages, settlements with the budget and extra-budgetary funds, etc.

The classic corporate income tax in the Ukrainian reality and whether it is fair, including given the distribution of the tax burden, the level of revenues to the state budget and the many problems associated with its administration, as well as consider the prospects of this tax in an economic downturn and unprofitable enterprises in Ukraine, conducting a forensic examination to study the corporate income tax base, which aims to avoid putting money in the shadows and further manipulation to avoid paying taxes by enterprises.

The current model of income taxation in Ukraine corresponds to the models of most European

Union countries, the administration mechanism remains imperfect, the tax burden is shifted to a small number of taxpayers, which can be concluded. The burden on a law-abiding taxpayer is unfair and creates additional barriers to doing business.

Despite the current tendency to reduce the fiscal role of corporate income tax in Ukraine, it still remains budget-generating, second only to the income tax and personal income tax revenues.

It was found that the nominal increase in tax revenues is due to the de-shadowing of relations, the disclosure of fraudulent schemes by involving experts who investigate the tax base of enterprises and contribute to the investigation of illegal acts resulting from actions – founders and other representatives of the enterprise. engages in money laundering or other illegal acts that cause damage to the state through illegal actions and manipulation of cash and funds in bank accounts.

It is established that no significant structural changes in the revenues of this tax are observed, although there is a tendency to increase the share of private enterprises and enterprises of state and communal ownership. At the same time, almost a quarter of this tax revenue was provided by only the seven largest taxpayers, including state-owned enterprises, which indicates the urgent need to analyze the entire business sector and pay special attention to conscientious performance of tax duties by entrepreneurs.

Key words: income tax, special knowledge, tax period, financial report.

Лисеюк А. М., Половко А. Є. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БАЗИ ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ

Мета статті – розглянути класичний податок на прибуток

підприємств в українських реаліях і чи є він справедливим, в тому числі з огляду на розподіл податкового навантаження, рівень надходжень до державного бюджету та численні проблеми, пов'язані з його адмініструванням, а також розглянути перспективи цього податку в умовах економічного падіння та збитковості підприємств в Україні, здійснення судової експертизи щодо дослідження бази оподаткування податку на прибуток підприємств, метою якого є уникнення виведення грошових коштів у тінь та подальших маніпуляцій для уникнення сплати податків підприємствами.

Наявна в Україні модель оподаткування прибутку відповідає моделям більшості країн Європейського Союзу, механізм адміністрування залишається недосконалим, податкове навантаження зміщене на невелику кількість платників податків, про що можна зробити висновки. Навантаження, що припадає на законслухняного платника податків, є несправедливим та створює додаткові перепони у підприємницькій діяльності.

Попри тенденцію до зниження фіскальної ролі податку на прибуток підприємств в Україні, він досі залишається бюджетоутворюючим, поступаючи надходженнями лише податку на прибуток та податку на доходи фізичних осіб.

Виявлено, що номінальне зростання надходжень податку зумовлене детінізацією відносин, тобто розкриттям схем-махінацій шляхом залучення експертів, що досліджують базу оподаткування підприємств та сприяють розслідуванню протиправних діянь, які настають унаслідок здійснення дій – засновників та інших осіб-представників, що належать до підприємства,

котре займається відмивання чи іншим протиправним діянням, що завдає державі збитків шляхом протиправних дій та маніпуляцій із готівковими коштами та коштами, що перебувають на банкових рахунках.

Встановлено, що суттєвих структурних змін у надходженнях цього податку не спостерігається, хоча наявна тенденція до зростання частки приватних підприємств та підприємств державної й комунальної форм власності. При цьому майже чверть надходжень цього податку забезпечили лише сім найбільших платників податків, серед яких є державні підприємства, що вказує на потребу в аналізі усієї підприємницької сфери та залучення особливої уваги до добросовісного виконання своїх обов'язків у частині сплати податків підприємцями.

Ключові слова: податок на прибуток, спеціальні знання, податковий період, фінансовий звіт.

References

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 року № № 2755-VI. Електронна база «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: затв. наказом М-ва фінансів України від 07.02.2013 року № 73. Електронна база «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

3. Єршова Н.Ю. Концептуальні підходи до розвитку обліково-аналітичного забезпечення підприємств: стратегічний аспект. Облік, аналіз і аудит: виклики інституціональної економіки: II Міжн. наук-практ. конф. м. Луцьк. 2015. Вип.2. Ч.1. С. 100–101.

4. Федчишина В.В. Облікове забезпечення експертного дослідження розрахунків з податку на додану вартість: автореф.дис.. на здобуття наук. ступеня к.е.н. : 08.00.09. Житомир, 2011. С. 20.

УДК 343.982.33

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2198>**Г. Гончарук,**провідний науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ БПЛА

Постановка проблеми. Наслідком запровадження у військову та цивільну діяльність нових видів високотехнологічних винаходів є те, що рано чи пізно ці вироби стають потенційними об'єктами кримінальної діяльності. Науково-технічний прогрес зумовлює збільшення числа об'єктів кримінальних злочинів та судових експертиз, що своєю чергою вимагає постійного розвитку кримінології та експертології. Яскравим прикладом об'єктів, що пройшли шлях від військового до цивільного застосування і врешті стали предметом кримінального застосування, є безпілотні літальні апарати.

З огляду на можливі сценарії злочинного, протиправного або необережного використання БПЛА з метою встановлення фактичних даних (фактів) та обставин певних явищ та процесів, що мають значення для кримінального провадження, вирішення господарської, адміністративної справи, справи про адміністративне правопорушення постала необхідність проведення експертних досліджень і судової експертизи БПЛА. Ефективність проведення будь-якого експертного дослідження залежить від обсягу знань спеціаліста, який проводить експертизу. Зважаючи, що судова експертиза БПЛА перебуває на етапі свого становлення, актуальним є питання підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень БПЛА. Історія

розвитку судової експертології свідчить, що важливим засобом інформаційного забезпечення експертних досліджень БПЛА може стати створення та використання криміналістичних обліків та криміналістичних колекцій БПЛА.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці кримінальної реєстрації, створення, використання та вдосконалення криміналістичних обліків як джерела криміналістично значущої інформації приділяли увагу такі українські науковці, як В.О. Приходько [2–5], С.В. Кадук [7], Н.І. Клименко [10]. Вагомий внесок стосовно теоретичних основ інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів своєю працею зробив В.В. Бірюков [1]. Вперше увів у вітчизняний науковий дискурс питання створення та використання криміналістичних обліків БПЛА старший викладач Національної академії внутрішніх справ Р.М. Примак [6].

Виклад основного матеріалу. Розвиток криміналістичної реєстрації органічно пов'язаний з теорією криміналістичної ідентифікації, вченням про механізм слідоутворення і спосіб скоєння злочинів, про фіксацію доказової інформації.

Вагоме значення мають науково обґрунтовані теоретичні положення про закономірності та причинневу зумовленість (детермінованість) способів скоєння злочинів, повторювано-

сті засобів, методів і механізмів злочинних дій, а отже, і слідів злочину.

Базується криміналістична реєстрація на використанні теорії ідентифікації, судової фотографії, дактилоскопії, словесному портреті та інших наукових даних.

Натепер криміналістичні обліки безпосередньо не передбачені вітчизняним кримінально-процесуальним законодавством. Проте порядок їх ведення у загальних рисах визначено вимогами Кримінально-процесуального кодексу України, що стосуються правил фіксації, вилучення й зберігання речових доказів, отримання зразків для порівняльного дослідження, залучення спеціаліста, призначення і проведення експертиз.

Криміналістичні обліки – це сукупність інформаційно-пошукових систем, що створені та функціонують у правоохоронних органах з метою забезпечення процесу розслідування злочинів, певною інформацією про об'єкти підвищеного криміногенного ризику, яка становить їх масиви [1, с. 327].

Об'єкти криміналістичних обліків – це злочини, люди (у тому числі їх труп), а також різноманітні предмети матеріального світу, що в минулому були якимось чином причетні до злочинів або подібні до яких, часто стають об'єктами злочинного посягання чи використовуються злочинцями як знаряддя, зброя тощо, інформація стосовно яких може сприяти розкриттю злочинів [1, с. 349].

Розвиток наукової думки дозволив сформувати класифікацію криміналістичних обліків. Так, за функціональним призначенням криміналістичні обліки поділяються на три групи:

- 1) оперативного-розшукового призначення;
- 2) оперативного-довідкового призначення;
- 3) довідково-допоміжного призначення.

Проте натепер ця класифікація не є усталеною.

Криміналістичні обліки оперативно-розшукового призначення – це обліки, що містять інформацію стосовно об'єктів, причетних до нерозкритих злочинів, а також конкретних об'єктів, які становлять оперативний інтерес, що безпосередньо призначена сприяти їх установленню за штучними чи власними ознаками [1, с. 376].

Правовою основою функціонування (формування, ведення та використання) криміналістичних обліків є Конституція України, закони України, нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти МВС. Функціонування криміналістичних обліків ґрунтується на принципах законності, гуманізму, поваги до прав та свобод людини і громадянина, наукової обґрунтованості, всебічності та повноти застосування спеціальних знань.

Джерелами формування криміналістичних обліків є об'єкти (їх копії, зображення) та (або) відомості про них, що надходять з органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, судів, органів та підрозділів, які відповідно до чинного законодавства мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, зокрема Служби безпеки України та Служби зовнішньої розвідки України.

Криміналістичні обліки створюються з метою використання їх для запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень у разі здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, а також з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень [8].

Наявність великого масиву наукових знань у галузі криміналістичної реєстрації, а також практичний досвід застосування криміналістичної реєстрації в діяльності органів внутрішніх справ України дозволили розробити та в 2009 році ввести в дію

Інструкцію з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України (далі – Інструкція) [8]. Попередня інструкція, яка стосувалася питання ведення криміналістичних обліків, була введена в дію в 1994 році. Тобто Інструкція 2009 року враховувала результати наукових досліджень і практичної діяльності в галузі криміналістичної реєстрації за період у 15 років. Інструкція визначає основні положення формування системи реєстрації об'єктів та (або) відомостей про них, порядок їх використання у розкритті, розслідуванні скоєних злочинів та профілактиці злочинності.

На сучасному етапі криміналістичні обліки включають такі види, як:

- трасологічний облік;
- дактилоскопічний облік;
- балістичний облік;
- облік холодної зброї;
- облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток;
- облік осіб за ознаками зовнішності;
- вибухотехнічний облік;
- пожежно-технічний облік;
- облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;
- облік генетичних ознак людини;
- облік записів голосів та мовлення осіб;
- облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів);
- облік матеріалів, речовин та виробів.

Зазначені обліки складаються з оперативно-пошукових та (або) інформаційно-довідкових колекцій.

На етапі формування пропозицій щодо доцільності створення та використання криміналістичного обліку БПЛА зауважимо, що слід зосередитися на створенні інформаційно-довідкових колекцій як додаткового, проте істотного джерела знань для спеці-

лістів, які проводять експертні дослідження БПЛА. З'ясування питання доцільності створення оперативно-розшукових колекцій вбачається віднести до перспективних напрямів досліджень.

Інформаційно-довідкові колекції є складовою частиною криміналістичних обліків інформаційно-довідкового призначення. **Криміналістичні обліки інформаційно-довідкового призначення** – це обліки, що призначені забезпечувати процес розслідування різноманітною інформацією про об'єкти, причетні до злочину, яка може бути корисною для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування кримінальних справ [1, с. 377]. С.В. Кадук у своїх працях, досліджуючи криміналістичні обліки інформаційно-довідкового призначення, застосовує поняття довідково-допоміжних обліків [7] та криміналістично-довідкових колекцій [11].

До **довідково-допоміжних криміналістичних обліків** належать колекції та каталоги різноманітних об'єктів, які використовуються як зразки для порівняння у разі проведення експертиз і досліджень, а також у розшуковій діяльності для вирішення класифікаційних завдань [1, с. 378–379]. Такі об'єкти, як правило, не пов'язані зі злочинною діяльністю. Утім подібні до них об'єкти досить часто або стають предметами злочинних посягань, або використовуються як знаряддя для подолання перешкод, для заподіяння тілесних ушкоджень, убивств людей. Тому вони часто є об'єктами криміналістичних досліджень.

Основу цієї групи криміналістичних обліків становлять різноманітні колекції чи каталоги зразків для порівняльного дослідження. Колекції довідкового і натурального характеру, як правило, використовуються з метою інформаційного забезпечення пізнавальної діяльності спеціаліста-експерта. У судовій експертизі вони мають два види: натурні колекції

й описові форми [10, с. 98]. Хоча ці обліки безпосередньо не допомагають у розкритті конкретних злочинів, однак вони сприяють вирішенню інших не менш важливих завдань, які виникають у процесі розслідування. Наприклад, для встановлення належності об'єкта до певної категорії, визначення групи подібних об'єктів тощо. Свого часу П.М. Заблоцький став ініціатором створення колекції саморобної вогнепальної зброї, яка сприяє вирішенню низки завдань, що виникають у розслідуванні злочинів, пов'язаних із використанням цієї категорії зброї. Натурні колекції саморобної вогнепальної зброї дозволяють здійснити порівняльне дослідження об'єктів і за результатами його дійти висновку про єдине походження об'єктів [1, с. 378]. Минуло майже 40 років і науково-технічний прогрес, а разом з ним злочинний світ спонукають нас до необхідності проведення досліджень, спрямованих на створення довідково-допоміжних обліків безпілотних літальних апаратів, а також інших автономних, дистанційно-керованих апаратів і пристроїв, які все частіше стають зброєю злочину. Зважаючи, що Служба безпеки України першою в нашій країні запровадила судову експертизу БПЛА [9], а отже, вже накопичила певний досвід у цій царині, завдання щодо ведення таких обліків вважається за доцільне покласти на експертну установу СБУ.

Дослідження питання створення та запровадження нового виду криміналістичних обліків має ґрунтуватися на результатах наукових розробок з виявлення і класифікації загальних і індивідуальних ознак, які характеризують об'єкти обліків, на загальних положеннях теорії криміналістичної ідентифікації, діагностики і встановлення групової належності.

Зважаючи, що нині не доводиться говорити про наявність великої кількості БПЛА, які стали об'єктами кримінальних проваджень, але беручи до уваги, що виробники БПЛА не

надають і не будуть надавати повного доступу до інформації про характеристики та ознаки БПЛА, доцільно вести мову про створення натурних (предметних) колекцій.

Для підготовки пропозицій щодо запровадження криміналістичного обліку БПЛА вважається за доцільне орієнтуватися на теоретичні основи трасологічного обліку, вибухотехнічного обліку як на обліки, що натепер за своєю природою є найбільш релевантними до обліку БПЛА. З огляду на можливість створення БПЛА в кустарних умовах та наявність «саморобних» БПЛА, слід також врахувати теоретичні основи та досвід обліку саморобної вогнепальної та холодної зброї.

Відповідно до Інструкції інформаційно-довідковій колекції, які належать до трасологічного обліку, складаються зі зразків знарядь зламу, запірних та запірно-пломбувальних пристроїв (їх копій, зображень або відомостей про них), а також відомостей про взуття, транспортні засоби та формується із зразків знарядь зламу, запірних та запірно-пломбувальних пристроїв, частин транспортних засобів (шини, фарне скло тощо), виробів масового виробництва (або зображень та відомостей про них) [8].

Довідково-допоміжні колекції створюються шляхом збирання, накопичення та систематизації однорідних об'єктів або інформації про них за ідентифікаційними ознаками.

Довідково-допоміжні колекції мають певну класифікацію. За основу цієї класифікації мають бути взяті ознаки, що відображають, передусім, ті ознаки та властивості об'єктів, які під час відповідного їх дослідницького (експертного чи слідчого) класифікаційного застосування допоможуть визначити їх марку, систему та інші показники. Так, за способом формування (побудови) колекцій криміналістично-довідковій колекції можна поділяти на: а) предметні; б) зображувальні; в) типові; г) інфор-

маційно-комп'ютерні [12]. Така класифікація криміналістичних колекцій є найбільш широкою. В різних джерелах предметні колекції також називають натурними колекціями, або матеріальними колекціями.

Таким чином, досліджуючи питання запровадження довідково-допоміжних колекцій БПЛА, зробимо спробу сформулювати теоретичні основи формування колекцій БПЛА кожного виду, виходячи з наведеної вище класифікації колекцій за способом формування.

Натурна (предметна) колекція компонентів, частин (уламків, фрагментів) БПЛА формується з конструкційних елементів БПЛА (фюзеляж, крило, хвостове оперення, двигун), з елементів корисного навантаження БПЛА (електронні, оптико-електронні, радіоелектронні засоби), з елементів наземних пристроїв керування. Джерелом поповнення колекції стануть об'єкти, які фігурували в кримінальних провадженнях та в експертній практиці.

Зображувальна (модельна) колекція БПЛА формується з фотографій, відеозаписів, технічної документації БПЛА та їх складових частин, наземних станцій управління, фірмових планок, бортових номерів, отриманих з мережі Інтернет, з виставкових заходів, від виробників, від розвідувальних органів тощо. На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій зображувальна колекція є частиною інформаційно-комп'ютерної колекції, тому що вона обов'язково має бути доповнена відповідною базою даних про виробників, користувачів БПЛА, технічними характеристиками БПЛА, гіперпосиланнями на відповідну інформацію в мережі Інтернет. Беручи до уваги, що у системах відеоспостереження, системах організації дорожнього руху, в пошукових сервісах Інтернет широко й успішно використовуються програмні модулі інтелектуального розпізнавання зображень, доцільно

доповнити зображувальну колекцію БПЛА системою штучного інтелекту, яка здатна в автоматичному режимі співставляти зображення та (або) фрагменти зображень для ідентифікації об'єктів.

Можливість використовувати натурні та комп'ютерно-інтегровані криміналістичні колекції БПЛА значно полегшить проведення судових експертиз та експертних досліджень БПЛА. Нижче наведено приклади таких класифікаційних завдань (завдань групової ідентифікації). Визначення належності технічних засобів до компонентів БПЛА певного призначення. Визначення типу БПЛА за компонентами (частинами), виявленими на місці події. Наприклад, визначення класу БПЛА за уламком крила (за частинами двигуна). Визначення дальності дії каналу управління за радіоелектронним блоком БПЛА. Орієнтовний перелік вирішуваних питань (класифікаційні завдання): До якого типу БПЛА належать надані компоненти (частини)? Чи можуть належать надані технічні засоби до цільового навантаження розвідувального БПЛА?

Висновки. На етапі становлення судової експертизи БПЛА, щоб не залишити поза увагою наявний позитивний і негативний досвід, слід враховувати теоретичний та методологічний апарат судових експертиз, які вже пройшли етап свого становлення. Поряд з розробленням спеціалізованих методик експертних досліджень БПЛА важливим етапом розвитку судової експертизи БПЛА має стати розробка теоретичного підґрунтя та практичних рекомендацій щодо створення і запровадження криміналістичних обліків БПЛА у формі довідково-допоміжних колекцій БПЛА. При цьому слід розробляти пропозиції щодо ведення таких колекцій як у вигляді натурних (предметних) колекцій, так і у вигляді зображувальних (модельних) колекцій БПЛА. Опрацьовуючи питання створення

модельних колекцій БПЛА, слід враховувати останні досягнення в галузі інформаційних технологій та штучного інтелекту. З метою забезпечення належного правового підґрунтя ведення та використання криміналістичних колекцій БПЛА слід розробляти пропозиції щодо внесення змін до наявних нормативно-правових документів. До перспективних напрямів досліджень за окресленою тематикою слід віднести питання доцільності створення оперативно-розшукових колекцій БПЛА та інших безпілотних (дистанційно-керованих) пристроїв.

Ефективність проведення будь-якого експертного дослідження залежить від обсягу знань спеціаліста, який проводить експертизу. Зважаючи, що судова експертиза БПЛА перебуває на етапі свого становлення, актуальним є питання підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень БПЛА. Важливим засобом інформаційного забезпечення експертних досліджень має стати використання криміналістичних обліків та криміналістичних колекцій БПЛА. Умовою запровадження криміналістичних обліків БПЛА є створення належного правового підґрунтя.

Досліджується питання створення та запровадження довідково-допоміжних колекцій БПЛА як форми криміналістичного обліку інформаційно-довідкового призначення. Довідково-допоміжні колекції БПЛА мають стати додатковим джерелом інформації у разі проведення експертних досліджень. За способом формування довідково-допоміжні колекції поділяються на натурні та зображувальні.

Натурна (предметна) колекція компонентів, частин (уламків, фрагментів) БПЛА формується з конструкційних елементів БПЛА, з елементів корисного навантаження БПЛА (електронні, опти-

ко-електронні, радіоелектронні засоби), з елементів наземних пристроїв керування. Джерелом поповнення колекції стануть об'єкти, які фігурували в кримінальних провадженнях та в експертній практиці. Довідково-допоміжні колекції створюються шляхом збирання, накопичення та систематизації однорідних об'єктів або інформації про них за ідентифікаційними ознаками.

Зображувальна (модельна) колекція БПЛА формується з фотографій, відеозаписів, технічної документації БПЛА та їх складових частин, наземних станцій управління, фірмових планок, бортових номерів, отриманих з мережі Інтернет, з виставкових заходів, від виробників, від розв'язувальних органів тощо. На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій зображувальна колекція є частиною інформаційно-комп'ютерної колекції, тому що вона обов'язково має бути доповнена відповідною базою даних про виробників, користувачів БПЛА, технічними характеристиками БПЛА, гіперпосиланнями на відповідну інформацію в мережі Інтернет.

Ключові слова: БПЛА, експертні дослідження, криміналістичні обліки, криміналістичні колекції, довідково-допоміжні обліки.

Noncharuk H. EXPEDENCY OF CREATION AND USE CRIMINALISTICS COLLECTIONS OF UNMANNED AERIAL VEHICLES

The effectiveness of any expert study depends on the amount of a specialist's knowledge conducting the expertise. Given that the forensic expertise of the unmanned aerial vehicles is at the stage of its formation, increasing the level of information support for conducting expert research of the UAV is relevant these days.

Forensic records and forensic collections of UAVs should be an important means of providing information for expert research. The condition for the introduction of forensic UAV records is the creation of a proper legal basis. The creation and introduction of reference and auxiliary collections of UAVs as a form of forensic accounting of information and reference purposes is investigated. Reference and support collections of UAVs should become an additional source of information when conducting expert research. According to the method of formation, reference and auxiliary collections are divided into full-scale and pictorial.

Natural (subject) collection of UAVs components, parts (debris, fragments) is formed from unmanned aerial vehicles structural elements, from unmanned aerial vehicles payload elements (electronic, optoelectronic, radio-electronic means), from elements of ground control devices. The source of replenishment of the collection will be the objects that appeared in criminal proceedings and expert practice. Reference and auxiliary collections are created by collecting, accumulating, and systematizing homogeneous objects or information about them based on identification.

Pictorial (model) collection of UAVs is formed from photographs, videos, technical documentation of UAVs and their components, ground control stations, branded plates, board numbers obtained from the Internet, from exhibition events, from manufacturers, from intelligence agencies, etc. At the current stage of the development of information technology, the image collection is part of the information-computer collection because a database of manufacturers must supplement it, UAV users' technical characteristics, hyperlinks to relevant information on the Internet.

Key words: unmanned aerial vehicles, forensic expertise, criminalistics databases, criminalistics collections, criminalistics reference databases.

Література

1. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : РВС ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 664 с.

2. Приходько В.О. Криміналістичні обліки розшукового призначення Експертної служби МВС України – джерела криміналістично значущої інформації. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 3. С. 281–284.

3. Приходько В.О. Криміналістичні обліки оперативно-розшукового призначення: сучасний стан і тенденції. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. 2017. С. 168–170.

4. Приходько В.О. Правові підстави використання криміналістичних довідково-допоміжних обліків. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017, випуск 6, том 4. С. 133–137.

5. Приходько В.О. Криміналістичні обліки Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України. Jurnalul juridic național: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика. 2018, № 4, том 2. С. 122–127.

6. Примак Р.М. Щодо можливості створення та використання криміналістичних обліків безпілотних літальних пристроїв. Теорія та практика судово-експертної діяльності. 2018. С. 348–350.

7. Кадук С.В. Довідково-допоміжні обліки. Їх місце у системі криміналістичної реєстрації. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2010. Вип. 23. С. 222–226.

8. Наказ МВС України від 10 вересня 2009 № 390 «Про затвердження Інструкції з організації та функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС». / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 16.06.2021).

9. Наказ ЦУ СБУ від 29 травня 2015 № 371 «Про затвердження Інструк-

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2199>**О. Чайковський,**старший викладач кафедри філософії, політології, психології і права
Одеської державної академії будівництва та архітектури

УМОВИ ТА ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТЛО В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Проблема забезпечення житлом громадян України, а також захисту прав на житло сьогодні набула надзвичайної актуальності. Для вирішення цієї проблеми необхідно по-новому переглянути соціальні проблеми громадян з урахуванням технічного прогресу, а тому на перше місце виходить розроблення наукових засад реалізації громадянами права на житло та його захист, яке би відповідало економічним та соціальним викликам сьогодення. Основоположні конституційні правові засади охорони та захисту прав на житло знайшли своє закріплення в Конституції України, проте їх реалізація не відповідає умовам сучасності. Застосування державно-управлінських механізмів реалізації захисту права на житло та формування належного нормативно-правового забезпечення не надає достатніх умов для здійснення дієвого захисту. Тому найчастіше виникає ситуація, коли рішення суду щодо захисту свого права на житло є, проте його неможливо реалізувати в межах діючого законодавства.

Проблема дослідження умов та принципів захисту прав (у тому числі й житлових) громадян не є новою для теорії права. Теоретичні та практичні аспекти захисту житлових прав висвітлені, наприклад, у працях таких українських учених, як: З. Ромовська, М. Галянтич, Р. Стефанчук, Н. Кузнецова, Р. Шишка, Я. Шевченко, О. Дзера, М. Штефан, С. Фурса, Є. Харитонов та ін. Проте

в доктрині умови та принципи захисту житлових прав не розглядаються як системні, цілісні правові утворення, що мають певний вплив на житлові відносини, а тому ця проблема є актуальною.

Мета статті – розкрити реалізацію права на захист житлових прав через призму забезпечення правопорядку за допомогою умов та принципів такого захисту, що направлені на запобігання порушенням прав людини чи на їх відновлення у випадку порушення.

Виклад основного матеріалу. Положеннями Конституції України та законами України закріплено ряд житлових прав, що не є однорідними. При цьому всі житлові права людини поділяють на певні групи, де виділяють майнові житлові права (житлові речові права власників житла та зобов'язальні суб'єктивні майнові права на житло наймачів житла, соціально незахищених громадян та ін.) Також окремою категорією житлових прав є особисті житлові права (виникають із моменту народження людини і є невід'ємними). Конституція України закріплює: право вільного вибору місця проживання (ст. 33); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає і право на житло (ст. 48); право оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55) тощо. Дана категорія житлових прав має специфіку в їх

виникненні та припиненні. Зокрема, конституційне право на житло виникає в момент народження людини [4, с. 6–7]. Конституційна природа права на житло зумовлює специфіку житлових прав, а також механізму їх захисту. Важливо зафіксувати, що реалізація конституційного права на житло в практичній площині є можливою саме за набуття відповідних форм, які у свою чергу відображені в окремих житлових та інших правах і гарантіях особи. Так, реалізація конституційного права на житло передбачає здійснення відповідного житлового, іншого цивільного права особи, отже:

- порушення такого права може виступати перешкоджанням у реалізації конституційного права на житло;
- виступає захистом конституційного права на житло;
- гарантії конституційного права на житло є гарантіями забезпечення та захисту відповідного житлового, іншого цивільного права особи.

У контексті даного дослідження цілком природно постає питання підстав застосування заходів захисту права на житло. Справедливим є зауваження О.О. Карамази, що механізм правового захисту суб'єктивного права залежить від характеру житлових відносин [10, с. 155]. У цьому сенсі «природність» права на житло є однією з визначальних рис, що впливають на визначення підстав та вибір форм і засобів його захисту, яким має охоплюватись широке коло охоронюваних даним правом благ.

Б.Я. Кофман звертає увагу на те, що в сучасному праві враховуються біологічні права, зумовлені еволюцією властивостей людини як представника біосу, як-то право на життя, право на гідне існування, право на працю, право на належний життєвий рівень тощо. А отже, цілком природною є тенденція виокремлення біологічних прав людини. Серед таких прав ученим виділяється, зокрема, право на життя як базове підґрунтя

для всіх інших прав; право на сон; на безпечне для життя та здоров'я довкілля, а також свобода людини розпоряджатися собою [15, с. 32]. Зазначені гарантії пов'язуються із правом людини на житло. Зокрема, вважається складником права на житло свобода людини розпорядження собою в житлі [1, с. 85]. Довершує дану логічну послідовність міжнародно-правова регламентація права на житло та його конституційне закріплення. Тому першим елементом, на якому ґрунтується алгоритм захисту права на житло, є порядок його регламентації. У цьому напрямі виникає необхідність розмежування форм реалізації права на житло, а також тих правомочностей особи, що ним гарантовані.

Так, О.Д. Крупчан та В.В. Луць указують, що право фізичних осіб на житло охороняється законом, його захист здійснюється судом. При цьому, хоча дане право охороняється Конституцією України, її норми щодо даного права відтворені також у ст. 311 ЦК України [16, с. 201]. Як зазначає В.В. Калюжний, порушення житлових прав зумовлює задіяння механізму захисту порушеного права та є підставою для можливого використання особою належного їй права на захист цивільних прав, закріпленого в ст. 15 Цивільного кодексу України. Адже житло є об'єктом особистих немайнових, речових та/або зобов'язальних правовідносин (тому входить до предмета цивільно-правового регулювання). Саме ця обставина дозволяє застосовувати щодо таких правовідносин увесь масив форм і засобів цивільно-правового захисту [9, с. 64].

Отже, важливо враховувати, що підстави реалізації права на житло мають комплексний, міжгалузевий характер, охоплюючи в межах національного законодавства норми матеріального права, процесуального права, а також загальні правові принципи захисту прав людини. Таким чином, застосування тих чи інших форм захи-

сту права на житло включає певні складники та етапи їх застосування чи «активізації» (застосування норм, залучення вповноваженого суб'єкту тощо).

За точним зауваженням Ю.С. Разметаєвої, держава є основним адресатом прав людини і носієм зобов'язань щодо них, які закріплені міжнародними та національними стандартами. А оскільки такі права є природними, а не дарованими державою, то зобов'язання держави щодо забезпечення й захисту прав людини лише підкреслюють її прихильність повазі до правових цінностей [18, с. 168].

Загальними ознаками конституційних прав людини вважаються такі: 1) конституційні права людини мають верховенство, тобто виступають правовою базою для прийняття всіх інших прав та свобод; 2) конституційні права людини є нормами прямої дії і мають гарантований захист; 3) конституційні права людини гарантуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть бути обмежені чи скасовані; 4) основні конституційні права людини належать їй з моменту народження; 5) якісний рівень конституційних прав людини залежить від рівня соціально-економічного, політичного, культурного та іншого розвитку суспільства та держави [19, с. 196]. Конституційні права завжди мають особливий характер і значення. Це прямим чином зумовлює механізм їх захисту та забезпечення.

Право на житло передбачає вільний вибір особою місця перебування і місця проживання, а отже, доцільно вказати, що перешкоджання в реалізації даної можливості також вимагає реагування та відповідної форми захисту [16, с. 201]. Так, невжиття заходів державою щодо створення безпечних умов проживання, нецільові використання бюджетних коштів на державному та місцевому рівнях призводять до того, що фактично ігнорується

обов'язок з підтримання належного стану житлового фонду, забезпечення житлом окремих категорій осіб. Відповідні дії та рішення вповноважених суб'єктів, що призводять до вищезазначених наслідків, є такими, що прямо порушують право на житло широкого кола осіб. Такі дії залежно від порядку прийняття та характеру і масовості наслідків тягнуть за собою відповідальність та обов'язок вжиття компенсаційних заходів. При цьому таке реагування потребує певних дій як на рівні процесуального законодавства у формі застосування відповідних засобів захисту порушених прав, так і в масштабах змін вектору правової політики держави загалом.

Так, відповідно до ст. 31 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» Україна взяла на себе обов'язок вживати заходів щодо забезпечення ефективного здійснення права на житло, а саме сприяти доступу до житла належного рівня, запобігати бездомності та сприяти її скороченню з метою її поступової ліквідації, сприяти встановленню доступних для малозабезпечених осіб цін на житло.

Мають окреме значення загальноправові основи регулювання права на житло. Так, розгляд права на житло як складової частини прав людини притаманний підходам багатьох науковців. М.В. Цвік, О.В. Петришин та Л.В. Авраменко відносять право на житло до природних прав людини, зазначаючи їхню соціально-правову природу [8, с. 147]. П.М. Рабінович наводить класифікацію прав людини, згідно з якою цілком обґрунтовано відносить право на житло до категорії фізичних (життєвих) прав людини, тобто таких, що забезпечують особі найнеобхідніші умови для фізичного існування та задоволення біологічних потреб [17, с. 168]. Важливо, що вчений фіксує, так би мовити, «статус» права на житло – його інституційне походження, що полягає у визнанні права на житло елементом системи

прав людини. Такий підхід прямо впливає на обов'язок держави дотримуватись та сприяти захисту даного права, а також гарантує функціонування системи звернень громадян до міжнародних правозахисних інститутів за захистом власного конституційного права.

Наведені вище тези вказують на відповідну зорієнтованість у захисті прав на житло, природа якого сприймається через призму прав людини. Сьогодні вона має досить чіткі межі, хоча навіть на більш ранніх стадіях генези прав людини право мати житло поряд з іншими фундаментальними правами становило так званий «соціальний мінімум» [13, с. 80]. Тому справедливим є твердження, що сучасне розуміння конституційного права на житло ґрунтується на визнанні цього права як невід'ємної частини прав людини [7, с. 17].

Приблизником концепції широкого аспекту тлумачення права на житло виступає О.В. Коваль. Під житлом учена розуміє об'єкт нерухомості, що використовується для забезпечення житлових потреб протягом тривалого часу, окрім вичерпного переліку передбачених законодавством об'єктів, які не можуть набувати статусу житла. У даному контексті заслуговує на увагу думка вченої щодо захисту права на житло. Виходячи з наведеного підходу до визначення житла, нею пропонується віднести до категорії житла самочинно збудовані будинки, навіть до моменту державної реєстрації, що матиме юридичні наслідки відповідного правового захисту даних соціальних благ [12]. Така позиція базується насамперед на міжнародно-правових принципах захисту прав людини і є доволі поширеною.

Передбачений статтею 55 Основного Закону механізм указанного права розглядається як певна протипага тій обставині, що у правовідносинах держави і людини держава виступає як пріоритетний і вихідний суб'єкт (що поширюється також на принцип рів-

ності всіх перед законом, у тому числі людини і держави як суб'єктів конституційного права) [11, с. 64–65]. Наведене положення створює важливу конституційну передумову застосування захисту прав.

На думку ж М.К. Галянтича, право на захист житлових прав узагалі є складником структури суб'єктивного права на житло, а регулюється воно також нормами Цивільного кодексу України та Житлового кодексу України [5, с. 160]. При цьому зауважимо, що йдеться про підхід, відповідно до якого право на житло відносять до суб'єктивних цивільних прав.

Право на захист є дещо відокремленою категорією, яка, однак, частково співвідноситься із правовим механізмом захисту права на житло. Так, Н.М. Бородавкіна визнає, що традиційною вважається концепція розгляду права на захист як складової частини суб'єктивного права. При цьому вчена вважає, що більш доцільно розглядати право на захист як самостійне суб'єктивне право [2, с. 121].

Дещо іншої думки про природу права на захист дотримується В.В. Кожан, справедливо зауважуючи, що оскільки захист права полягає в наданих державою формах, то повноваження захисту за своєю сутністю є, скоріше, гарантіями права. При цьому вчений наголошує, що гарантії, забезпечуючи інституціоналізацію прав людини, дозволяють впливати і на механізми захисту цих прав, отже, вони є невід'ємним елементом формування громадянського суспільства і розбудови правової держави [13, с. 14].

Є.О. Корольова розглядає також окремо право на захист житла. На думку вченої, дане право слід віднести до прав людини й громадянина. Вчена також розглядає проблему співвідношення права на захист і суб'єктивного цивільного права [14, с. 114]. У свою чергу О.Г. Данильян указує,

умов життя. Тобто наявність житла є достатнім життєвим рівнем, що визнається також статтею 25 Загальної декларації прав людини.

Ключові слова: право на житло, право власності на житло, нерухоме майно, захист права на житло, умови захисту житла.

Chaikovskiy O. CONDITIONS AND PRINCIPLES OF PROTECTING THE RIGHT TO HOUSING IN UKRAINE

The housing problem is extremely acute in Ukraine, and protection of the right to housing is one of the methods of exercising the right to housing recognized in the Constitution of Ukraine.

The right to housing is enshrined in Article 47 of the Constitution of Ukraine, which states that every resident of Ukraine can build, purchase or rent housing. However, when exercising their right to housing Ukrainian citizens increasingly face the problem of protecting this right. One of the important indicators of ensuring the housing rights and lawful interests of citizens is the guaranteed protection of the rights and lawful interests of both tenants and owners of housing. This right is guaranteed by the Constitution as an act of the supreme legal force, and by the relevant laws of Ukraine.

At the same time, the government is no longer obliged to provide housing to everyone.

The government is only required to create conditions enabling citizens to exercise their constitutional rights, in particular: create opportunities for its citizens to raise their living standards, to make sure that everyone is able to purchase or rent housing; promote development of the housing market; raise wellbeing of the population, etc. The government is obliged to provide housing only to the citizens who need social protection.

In addition, the government is responsible for ensuring stability of legal relationships in the housing sector. The Constitution sets forth the principle saying that the private ownership of housing is inviolable. Therefore, the right to housing as one of the forms of fulfilling natural needs of citizens is protected by law, and violation of this right invokes the right to protection. The government must take various measures to make sure that nobody is forcibly deprived of housing other than in a lawful manner under a court ruling.

Sufficient standards of living for a citizen and their family include, inter alia, food, clothing and housing, and most importantly, the guaranteed right of everyone to a continuous improvement of living conditions. In other words, the availability of housing is a sufficient standard of living, which is also recognized in Article 25 of the Universal Declaration of Human Rights.

Key words: right to housing, housing ownership right, immovable property, protection of the right to housing, conditions for protection of housing.

Література

1. Бідняжевська А.Ю. Гарантії забезпечення конституційного права людини і громадянина на недоторканність житла в Україні. *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 84–88.
2. Бородавкіна Н.М. Защита права как субъективное гражданское право. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2004. № 3. С. 119–123.
3. Воробьева С.А. Качество закона и его роль в обеспечении прав человека: теоретико-правовой аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Омск, 2014. 225 с.
4. Дзюба І.В. Конспект лекцій з дисципліни Житлове право. Дніпро : ДДУВС, 2016. 129с.
5. Галянтіч М.К., Тилик Т.М. Поняття житлових прав. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 158–161.
6. Данильян О.Г. Теоретико-методологічні проблеми захисту прав людини

в сучасному суспільстві. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3. С. 87–90.

7. Житлове право : навчально-методичний посібник / за ред: Є.О. Харитонova, О.М. Берназ-Лукавецької. Одеса : Фенікс, 2019. 120 с.

8. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 456 с.

9. Калюжний В.В. Особливості цивільно-правового захисту житлових прав окремих категорій осіб. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса, 2018. Вип. 81. С. 64–71.

10. Кармаза О.О. Засоби та способи захисту прав суб'єктів житлових відносин. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 153–158.

11. Кириченко Ю.В. Конституційне закріплення права на захист в Україні та європейських державах: порівняльно-правовий аналіз. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 64–72.

12. Коваль О.В. Первісні та похідні способи виникнення права власності на житло. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13381/1/>

Проб.% 20 та % 20 стан % 20 до тр. % 20 захист. _p187-189.pdf

13. Кожан В.В. Особисті права людини: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 21 с.

14. Корольова Є.О. Юридична природа права на захист житлових прав. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. 2015. Вип.3. Том 1. С. 113–115.

15. Кофман Б.Я. Характеристика поняття «людина» з позицій конституційного права. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 3. С. 30–34.

16. Право власності на житло в Україні: доктрина та реалізація : монографія / за заг. ред. О.Д. Крупчана, В.В. Луця. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2016. 247 с.

17. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 9-е вид., перероб. та доп. Львів : Край, 2007. 191 с.

18. Разметаєва С.Ю. Доктрина та практика захисту прав людини : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.

19. Шапатала Н.К., Задорожня Н.В. Конституційне право України : навч. посіб. Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 196 с.

А. Сазонова,
помічник судді
Касаційного адміністративного суду України

ВИКОНАННЯ ФІЗИЧНОЮ ОСОБОЮ, ЯКА ПРОВАДИТЬ НЕЗАЛЕЖНУ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ, КОНСТИТУЦІЙНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО СПЛАТИ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ

Вступ. Відповідно до ст. 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом [1]. Основні положення загальної податкової правосуб'єктності платників податків у частині їхніх обов'язків закріплені у ст. 16 Податкового кодексу (далі – ПК) України. Відповідно до визначеного п. 4.1.1 ст. 4 ПК України принципу загальності оподаткування кожна особа зобов'язана сплачувати податки та збори, платником яких вона є [2]. Обов'язок сплачувати податки і збори – основний обов'язок платника податків, який закладає засади його правового статусу [3, с. 160]. Як і всі інші обов'язки платників податків, цей обов'язок з урахуванням специфіки податкових правовідносин спрямований на задоволення публічних інтересів [4, с. 56].

Питання, пов'язані з виконанням конституційного обов'язку сплачувати податки, досліджувались вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких Д. Гетманцев, В. Голобородько, Л. Задорожня, С. Зотов, М. Кучерявенко, Л. Палюх, О. Пантюшов, М. Перепелиця, В. Попов, Р. Паславська, А. Савченко, Т. Сацихіна, С. Смирних, Л. Товкун, С. Тра-

сковський тощо. Втім, особливості відповідних правовідносин за участю осіб, що здійснюють незалежну професійну діяльність, наразі досліджені недостатньо.

Постановка завдання. У статті планується дослідити специфіку виконання конституційного обов'язку сплачувати податки і збори фізичними особами, що здійснюють незалежну професійну діяльність.

Результати дослідження. Конституційний обов'язок щодо сплати податків не може мати абстрактний характер, отже, конкретним змістом наповнюється за наявності певних умов, передбачених законом. Фактично в податковому законодавстві розкриваються принципи і порядок виникнення, зміни, припинення і виконання податкового обов'язку [5, с. 194, 6–7].

Виконання податкового обов'язку забезпечується силою державного примусу, здійснюваного фіскальними органами. У контексті предмету нашого дослідження цей обов'язок пов'язується з юридичним фактом здійснення платником податків незалежної професійної діяльності, дохід від якої є об'єктом оподаткування. Останній розраховується шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму документально підтверджених витрат, необхідних для провадження їхньої незалежної професійної діяль-

тобто не в безпосередньому зв'язку зі станом його незалежної професійної діяльності. Ще одна умова виконання податкового обов'язку – це дотримання термінів подачі декларації та іншої податкової звітності. Таке виконання вважається своєчасним, якщо платник податків сплатив податок до закінчення терміну сплати, встановленого законодавством.

З 01.01.2021 р. фізичні особи складають і подають податкову декларацію про майновий стан і доходи (далі – декларація) за формою, затвердженою наказом Мінфіну України від 02.10.2015 р. № 859 [20]. Відповідно до п. 4 наказу Мінфіну України від 17.12.2020 р. № 783, декларація в редакції цього наказу подаватиметься з 01.01.2022 р. [21]. Відповідно до п. 179.9 ст. 179 ПК України бланки декларацій безоплатно надаються контролюючими органами платникам податку за запитом та є загальнодоступними для населення [2].

Платник податків – фізична особа, в тому числі й така, що провадить незалежну професійну діяльність, подає декларацію за звітний податковий період у встановлені ПК України строки до контролюючого органу за своєю податковою адресою (п. 45.1 ст. 45 ПК України) і може мати одночасно не більше однієї податкової адреси. У разі проживання не за місцем реєстрації декларація має подаватися до контролюючого органу за місцем реєстрації згідно з паспортними даними. У разі якщо фізична особа знята з реєстрації за однією адресою, але ще не зареєстрована за іншою, декларація подається до податкового органу за попередньою податковою адресою [2].

Податкова декларація про майновий стан і доходи подається за вибором платника податків, який здійснює незалежну професійну діяльність, до 2 серпня 2021 року в один із таких способів: особисто або уповноваженою на це особою; надсилається поштою з повідомленням про вручення

та з описом вкладення; засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням вимог законів щодо електронного документообігу [2]. Платник податку – фізична особа, що провадить незалежну професійну діяльність, який зобов'язаний подати декларацію, визначити та сплатити свої податкові зобов'язання, сплачує за кодами бюджетної класифікації: «11010500» – «податок на доходи фізичних осіб, що сплачується фізичними особами за результатами річного декларування» (18%); «11011001» – «військовий збір, що сплачується за результатами декларування» (1,5%) [22].

П. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачає, що особи, які провадять незалежну професійну діяльність та отримують від неї дохід, є платниками єдиного соціального внеску (ЄСВ) [23], який нараховується і сплачується щоквартально за даними Книги обліку доходів і витрат [24] (у 2021 р. мінімальний страховий внесок з ЄСВ становитиме: з січня по листопад $6000 \times 22\% = 1320$ грн, за грудень – 1430 грн, тоді як максимальна база для нарахування ЄСВ становитиме: з січня по листопад – 90 000 грн, у грудні – 97 500 грн) [25]. Особи, які провадять незалежну професійну діяльність, не зобов'язані сплачувати мінімальний розмір ЄСВ за місяці, в яких ними не отримано доходу. Також звільнено від сплати осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, якщо вони отримують пенсію за віком, за вислугу років, є особами з інвалідністю або досягли віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [26], та отримують пенсію чи соціальну допомогу [27].

Особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність, які мають найманих працівників, за I кв. 2021 р. подають розрахунок за формою 1ДФ

з урахуванням змін, внесених наказом Міністерства фінансів України від 15.12.2020 р. № 773 [28].

Під час виплати суб'єктами господарювання – податковими агентами фізичним особам, які провадять незалежну професійну діяльність, доходів, безпосередньо пов'язаних з такою діяльністю, податок на доходи в джерела виплати не утримується в разі надання такою фізичною особою копії свідоцтва про взяття її на податковий облік як фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність. Це правило не застосовується в разі нарахування (виплати) доходу за виконання певної роботи та/або надання послуги згідно з цивільно-правовим договором, відносини за яким встановлено трудовими відносинами, а сторони договору можуть бути прирівняні до працівника чи роботодавця відповідно до п.п. 14.1.195 та 14.1.222 п. 14.1 ст. 14 ПК України [29]. У цьому випадку фізична особа включає такий дохід до річної податкової декларації та самостійно нараховує і сплачує податок на доходи фізичних осіб [30]. Також слід зауважити, що оскільки особи, які провадять незалежну професійну діяльність, не є в рамках цієї діяльності найманими працівниками і не отримують дохід у вигляді заробітної плати, такі особи не мають права на застосування податкової знижки [31].

Невиконання податкового обов'язку надає податковому органу право перейти до процедури примусового стягнення податку. Початок цієї процедури – напрям вимоги про сплату податку. Невиконання податковим органом обов'язків по напрямку вимоги про сплату податку буде означати, що платник податку не мав можливості добровільно виконати обов'язок зі сплати податку, що є порушенням процедури стягнення. Відповідальність за несвоєчасне подання податкової декларації передбачена п. 120.1 ст. 120 ПК України [2] та ст. 164¹ Кодексу

України про адміністративні правопорушення [32].

Моментом виконання податкового обов'язку необхідно визнавати момент, коли вилучення частини майна платника податків, призначеної для сплати в бюджет як податку, фактично відбулося. Таке вилучення відбувається в момент списання банком з розрахункового рахунка платника податку відповідних коштів на сплату податку або сплати платником податку коштів у касу банку. Після цього майно платника податків уже вилучено, а податок сплачений [33]. Обов'язок щодо сплати податку припиняється у випадку: належного виконання податкового обов'язку, в т.ч. й взаємозаліку з бюджетом, смерті платника податків або визнання його померлим у порядку, встановленому цивільним законодавством; втрати ознак, що визначають особу як платника податків, тобто припинення здійснення незалежної професійної діяльності. В юридичній літературі також розроблено підстави для зміни податкового обов'язку, до яких відносять зміни податкового законодавства, зміну термінів сплати податку, залік надміру сплачених сум податків тощо [34–36], адже, як справедливо зазначає Л. Товкун, тільки за наявності повної сукупності елементів правового механізму податку обов'язок платника податків зі сплати податку може вважатися виконаним у повному обсязі [37].

Висновки. Чинне законодавство визначає перелік обов'язків платників податків, які мають бути виконані особами, котрі провадять незалежну професійну діяльність. Зміст податкового обов'язку полягає в наявності у них зобов'язання сплатити податок, законно встановлений, правильно обчислений, у певному розмірі, з дотриманням встановленого порядку і строків сплати. Виникнення обов'язку сплачувати податки і збори в осіб, що здійснюють незалежну професійну діяльність, законодавець

пов'язує з юридичним фактом виникнення у зобов'язаної особи об'єкта оподаткування – прибутку від незалежної професійної діяльності.

На сучасному етапі необхідно вибудовувати державну податкову політику щодо осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, таким чином, аби, з одного боку, забезпечити наповнення бюджету, а з іншого – не зумовити зникнення у платника податків бажання займатися незалежною професійною діяльністю. Наразі оподаткування незалежної професійної діяльності в Україні є досить обтяжливим і таким, що не сприяє розвитку професійної діяльності (фіскальне навантаження доходів від незалежної професійної діяльності становить близько 42%), крім того, існує низка правових колізій, яка ускладнює виконання особою, яка провадить незалежну професійну діяльність, конституційного обов'язку щодо сплати податків і зборів. Тож надалі підлягає впорядкуванню публічно-правовий вплив фіскальної політики на приватно-правові відносини з метою забезпечення стабільності конституційних правовідносин в податковій сфері.

Статтю присвячено дослідженню особливостей виконання конституційного обов'язку сплачувати податки і збори фізичними особами, що здійснюють незалежну професійну діяльність.

Чинне законодавство визначає перелік обов'язків платників податків, які мають бути виконані особами, котрі провадять незалежну професійну діяльність. Зміст податкового обов'язку полягає в наявності у них правового обов'язку сплатити податок, законно встановлений, правильно обчислений, у певному розмірі, з дотриманням встановленого порядку і строків сплати. Виникнення обов'язку сплачувати податки і збори в осіб, що здійснюють незалежну

професійну діяльність, законодавець пов'язує з юридичним фактом здійснення платником податків незалежної професійної діяльності, дохід від якої є об'єктом оподаткування. Останній розраховується шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму документально підтверджених витрат, необхідних для провадження їхньої незалежної професійної діяльності, відповідно до п. 178.3 ст. 178 ПК України. Предметом оподаткування в даному випадку виступає ефективна незалежна професійна діяльність, результатом якої є формування активів.

Особа, що здійснює незалежну професійну діяльність, зобов'язана сплачувати податок на доходи фізичних осіб, військовий збір та єдиний соціальний внесок. Платник податків, який здійснює незалежну професійну діяльність, самостійно визначає необхідну суму податку і подає податкову декларацію до податкового органу у визначені законодавством терміни.

Обов'язок щодо сплати податку припиняється у випадку: належного виконання податкового обов'язку, в т.ч. й взаємозаліку з бюджетом, смерті платника податків або визнання його померлим у порядку, встановленому цивільним законодавством; втрати ознак, що визначають особу як платника податків, тобто припинення здійснення незалежної професійної діяльності.

Наразі фіскальне навантаження доходів від незалежної професійної діяльності становить близько 42%, що не сприяє розвитку професійної діяльності. Також існує низка правових колізій, яка ускладнює виконання конституційного обов'язку щодо сплати податків і зборів.

Ключові слова: фізична особа, незалежна професійна діяльність, оподаткування, конституційний обов'язок.

Sazonova A. FULFILLMENT OF A CONSTITUTIONAL OBLIGATION TO PAY TAXES AND FEES BY AN INDIVIDUAL WHO CARRIES OUT INDEPENDENT PROFESSIONAL ACTIVITY

The article is devoted to the study of the peculiarities of fulfillment of the constitutional obligation to pay taxes and fees by individuals engaged in independent professional activity.

The current legislation defines the list of duties of taxpayers to be performed by persons engaged in independent professional activity. The content of the tax liability is that they have a legal obligation to pay the tax, legally established, correctly calculated, in a certain amount, in accordance with the established procedure and terms of payment. The legislator connects the occurrence of the obligation to pay taxes and fees to persons engaged in independent professional activity with the legal fact of the taxpayer's independent professional activity, the income from which is subject to taxation. The latter is calculated by reducing the amount of adjusted gross income for the reporting period, the amount of documented expenses necessary for their independent professional activity in accordance with paragraph 178.3 of Art. 178 of the Civil Code of Ukraine. The subject of taxation in this case is an effective independent professional activity, the result of which is the formation of assets in monetary tangible and intangible forms.

A person engaged in independent professional activity is obliged to pay personal income tax, military duty and a single social contribution. Such taxpayer determines the required amount of tax and submits a tax return to the tax authority within the time limits specified by law. The obligation to pay the tax is terminated in the case of: proper performance of the tax obligation, including and

offsetting against the budget, the death of the taxpayer or his death in the manner prescribed by civil law; loss of characteristics that define a person as a taxpayer, ie, the cessation of independent professional activity. Currently, the fiscal burden of income from independent professional activity is about 42%, which does not contribute to the development of professional activity. There are also a number of legal conflicts that make it difficult to fulfill the constitutional obligation to pay taxes and fees.

Key words: individual, independent professional activity, taxation, constitutional duty.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Налоговое право : учебник для вузов. Москва : Альпина Паблишер, 2015. 796 с.
4. Химичева Н.И. Налоговое право : учебник. Москва, 1997. 336 с.
5. Гетманцев Д.О. Фінансово-правове зобов'язання як окрема категорія фінансового права. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 368 с.
6. Новоселова Л.А., Рожкова М.А. Недействительность сделок и налоговые обязанности. URL: <https://www.lawmix.ru/comm/4165>
7. Пенеляев С.П. Деловая цель сделки. URL: <http://base.garant.ru/5373531/>
8. Інструкція про порядок відкриття та закриття рахунків клієнтів банків з постановою НБУ від 12.11.2003 р. № 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03#Text>
9. Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів). Наказ ДПС України від 24.12.2012 р. № 1185. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/>

u z a g a l n y u y u c h i - p o d a t k o v i - k o n s u l t a t s i i / 6 2 1 9 1 . h t m l

10. Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо витрат приватного нотаріуса. Наказ Міністерства доходів і зборів України від 30.12.2013 р. № 884. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0884810-13#Text>

11. Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо переліку витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Наказ Міністерства доходів і зборів України від 30.12.2013 р. № 885. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/nakazi/62985.html>

12. Постанова Верховного Суду України від 09.03.2021р. у справі № 819/1104/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95382434>

13. Постанова Верховного Суду України від 28.04.2021 р. у справі № 813/712/15. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89013283>

14. Постанова Верховного Суду України від 23.12.2019р. у справі № 815/3145/15 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86594987>

15. Постанова Верховного Суду України від 15.08.2019 р. у справі № 816/341/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83692112>

16. Постанова Верховного Суду України від 28.05.2019 р. у справі № 826/24060/15. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82020185>

17. Постанова Верховного Суду України від 26.02.2019 р. у справі № 820/12016/15. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80316668>

18. Постанова Південно-Західного апеляційного господарського суду від 11.02.2020 р. у справі № 902/519/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87651978>

19. За матеріалами ГУ ДПС у Волинській області. URL: <https://ibuhgalter.net/ru/news/11424>

20. Про затвердження форми податкової декларації про майновий стан і

доходи та Інструкції щодо заповнення податкової декларації про майновий стан і доходи : Наказ Мінфіну України від 02.10.2015 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-15#Text>

21. Про внесення змін до наказу Мінфіну України від 02 жовтня 2015 року № 859 : Наказ Мінфіну України від 17.12.2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-20#n2>

22. Деклараційна кампанія 2021. URL: <https://tax.gov.ua/deklaratsiyna-kampaniya-2021/granichni-stroki-splati>

23. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>

24. Про затвердження форми Книги обліку доходів і витрат, яку ведуть фізичні особи - підприємці, крім осіб, що обрали спрощену систему оподаткування, і фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність, та Порядку її ведення : Наказ Міністерства доходів і зборів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1686-13#Text>

25. Розміри ЄСВ-2021. URL: <https://www.golovbukh.ua/article/ru/7868-esv-2020-budut-li-izmeneniya-v-oplate-i-stavkah>

26. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

27. ЄСВ-покращення з 01.01.2021 р. URL: <http://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/the-unified-social-contribution-improvement-from-january-01-2021>

28. Роз'яснення про особливості декларування доходів, отриманих у 2020 році. URL: <https://mostivska.dosvit.org.ua/news/rozyasnennya-pro-osoblivosti-deklaruvannya-dohodiv-otrimanih-u-2020-rotsi-2021-02-10>

29. Оподаткування незалежної професійної діяльності. URL: <http://tr.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-82400.html>

30. Незалежна професійна діяльність. URL: <http://www.visnik.com.ua/ua/pubs/id/538>

31. Індивідуальна податкова консультація: лист ДПС України від 16.04.2021 р.

№ 1572/ІПК/99-00-04-03-03-09. URL: <https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/ipk/16955-1572-21.html>

32. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

33. Зотов С. Конституционная обязанность платить налоги – детерминанта правового статуса налогоплательщика. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnaya-obyazannost-platit-nalogi-determinanta-pravovogo-statusa-nalogoplatelshchika>

34. Пантюшов О.В. Обязанность налогоплательщика по уплате нало-

гов. и сборов. Адвокат. 2012. № 3. С. 53–58.

35. Кучерявенко Н.П. Основы налогового права. Харьков : Легас, 2003. 584 с.

36. Перепелиця М.О. Правове регулювання статусу платників податків і зборів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків : Нац. юрид. акад., 2001. С. 50–51.

37. Товкун Л.В. Налоговая обязанность и ее исполнение плательщиками налога на прибыль. URL: http://library.nlu.edu.ua/poln_text/PROBLEM/Pr_zak72.htm#Товкун

УДК 343.9:343.352(4)
DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2201>

В. Цитряк,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. Кондрич,

аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»,
помічник адвоката

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ

Постановка проблеми. Поширеність корупційних явищ, неприйнятно високий рівень корупції високопосадовців країн «третього світу», Східної Європи й пострадянських країн, невдалі реформи правоохоронної та судової системи, недовіра суспільства до основних інститутів влади зумовили необхідність пошуку нових напрямів у боротьбі з корупцією. Одним із таких напрямів поступово стає запровадження системи спеціалізованих антикорупційних інституцій, у тому числі антикорупційних судів.

З метою з'ясування необхідності створення спеціалізованого антикорупційного суду, особливостей його функціонування та ефективності здійснюваної діяльності необхідним є проведення дослідження законодавчого та практичного впровадження цієї інституції в зарубіжних країнах, насамперед європейських.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання впровадження та функціонування спеціалізованих антикорупційних судових органів знайшли відображення в роботах А.М. Білецької, О.Л. Макаренкова, Д.В. Малетова, О.О. Меняйлова,

Р.Ю. Половинкіної, О.А. Савицького, В.М. Трепака, І.О. Хайдарової та інших дослідників.

Метою статті є дослідження досвіду європейських держав у запровадженні спеціалізованих антикорупційних судових інституцій.

Виклад основного матеріалу. Інститут антикорупційних судів на сучасному етапі є характерним насамперед для висококорумпованих країн третього світу, переважно Азії та Африки. Цей політико-географічний розподіл пояснюється тим, що країнам економічно розвиненим, з міцними і сталими традиціями демократії і верховенства права спеціалізовані антикорупційні суди, по суті, не потрібні, оскільки їхня розвинена судова система здатна забезпечити швидкий та ефективний розгляд корупційних справ і протистояти численним корупційним ризикам.

Поряд із цим протягом останніх років на шлях запровадження антикорупційних судових інституцій звернула низка країн Східної Європи.

Республіка Словаччина є першою державою Європи, яка вирішила створити антикорупційні суд та прокура-

туру як спеціальні установи та ключові елементи всієї антикорупційної інфраструктури. Утворений у 2003 р. Спеціальний суд (Špeciálny súd) був покликаний усунути перепони у вигляді впливу міжособистісних (неформальних) зв'язків суддів, адвокатів, слідчих, прокурорів, які брали участь у справі, та обвинувачених. Суддям цього суду надали високу винагороду за роботу та забезпечили можливість їхньої персональної охорони та процесуальні гарантії незалежності [1, с. 306].

Діяльність суду отримала дещо неоднозначні оцінки. З одного боку, перші роки роботи суду відзначилися акумулюванням спеціальних знань, низкою ефективних заходів у боротьбі з організованою злочинністю, розірванням деяких локальних корупційних зв'язків, успішним завершенням кількох корупційних справ [2, с. 104; 3, с. 88].

З іншого боку, за висновками численних експертів, цей суд не став ефективним у протидії корупції високого рівня. За опублікованими даними, лише 3% засуджених цим судом завдали збитку більше 5 тис. євро; непоодинокими були і випадки розгляду справ за фактами вкрай незначних хабарів (іноді до 20 євро) [4, с. 27; 5, с. 99–100].

Після цього в Словаччині почалась публічна дискусія стосовно обмеження юрисдикції суду колом більш серйозних правопорушень. До того ж у процесі свого функціонування Спеціальний суд став дуже незручним для певного кола осіб. Його діяльність викликала незадоволення деяких суддів звичайних судів, які обґрунтовували це дискримінацією щодо них, оскільки в суддів антикорупційного суду заробітна плата була значно вищою, ніж у них самих. У зв'язку з цим у 2009 р. в результаті конституційного оскарження Закон про Спеціальний суд було скасовано. І лише завдяки тому, що громадськість Словаччини вимагала негайного віднов-

лення цього судового органу, в тому ж році прийнято новий закон і створено новий Спеціалізований кримінальний суд Словаччини (Špecializovaný trestný súd) з розширеною компетенцією [2, с. 104–105; 4, с. 27].

Натепер Спеціалізований кримінальний суд є судом першої інстанції, розглядає справи не лише про корупцію, а й про навмисні вбивства, терористичні та екстремістські злочини, окремі злочини проти власності, відмивання грошей, організовану злочинність та інші серйозні злочини.

Новостворений суд складається з 15 суддів [1, с. 307]. Справи розглядаються більшою мірою одноособово. У випадку високого рівня складності справа розглядається колегією з трьох суддів, а рішення приймається більшістю голосів [5, с. 100].

Під час відбору на посаду судді кандидати повинні пройти спеціальну перевірку щодо існування обставин, які можуть зроби їх уразливими до шантажу або інших форм неналежного впливу. Ця вимога в Словаччині спочатку поширювалась лише на суддів Спеціалізованого кримінального суду, але згодом її поширили на всіх суддів держави [6, с. 22]. Судді Спеціалізованого кримінального суду призначаються за загальною для всіх суддів процедурою, однак для усунення корупційних ризиків їхня заробітна плата вища, ніж в інших судах [5, с. 100].

Республіка Хорватія є історично другою європейською країною, в якій запроваджено спеціалізований антикорупційний суд.

Як зазначається в літературі, основою системи протидії корупції в Хорватії є Управління з протидії корупції та організованих злочинності. Що стосується утворення спеціалізованого суду для розгляду корупційних та інших тяжких правопорушень, то воно обґрунтовувалось необхідністю утворення підготовленого суддівського корпусу для вирішення найбільш складних і соціально-важливих справ [7, с. 120].

У зв'язку з цим у 2009 р. відповідно до Закону «Про протидію корупції та організованій злочинності» в країні створено спеціалізовані Судові відділи в окружних і муніципальних судах Осієку, Рієки, Спліту та Загребу. Відділи мають первісну юрисдикцію над справами про корупцію, розглядають їх як суд першої інстанції, тоді як апеляційні скарги розглядаються у Верховному суді [8, с. 195–196; 9, с. 146].

Слід зазначити, що спеціалізовані суди Республіки Хорватія поряд із розглядом справ про корупційні правопорушення також мають повноваження щодо розгляду й інших категорій справ, часто не пов'язаних з корупцією.

Так, до повноважень Судових відділів належить розгляд справ про: зловживання процедурою банкрутства; недобробросівну конкуренцію у внутрішній торгівлі; зловживання державною владою; торгівлю людьми; вимагання; відмивання грошей; створення організованої групи з метою вчинення злочину; ухилення від сплати податків тощо [10].

Протягом останніх років процес інституціоналізації боротьби з корупцією активно відбувається в Республіці Болгарія. Реформи в цій країні направлені на формування ефективної системи боротьби з корупцією та створення відповідної системи спеціалізованих органів за підтримки як з боку парламенту, так і з боку органів виконавчої влади [11, с. 86]. Однією з провідних структур у цьому напрямі став створений у 2017 р. антикорупційний суд.

У Болгарії антикорупційний суд є універсальним паралельним судом, оскільки включає як суд першої інстанції Спеціалізований кримінальний суд, так і Апеляційний спеціалізований кримінальний суд. Касаційною інстанцією виступає Верховний касаційний суд [3, с. 87]. Юрисдикція цього суду поширюється на корупційні злочини, злочини, пов'язані

з діяльністю організованих злочинних груп, та злочини, вчинені державними службовцями і представниками влади [12, с. 12].

У літературі акцентовано увагу на те, що створення в Болгарії антикорупційного суду одразу ж стало предметом критики з боку суддів та неурядових організацій. Той факт, що Болгарія була і залишається однією з найкорумпованіших країни Європи, надає окремим фахівцям підстави для висновку, що новостворений суд не виправдав мети свого запровадження та не став каталізатором подолання корупції в країні [2, с. 104].

Відповідно до Закону Республіки Албанія 95/2016 «Про створення і функціонування інститутів із боротьби з корупцією та організованою злочинністю» у 2016 р. в цій країні створено Спеціальний суд із протидії корупції та організованій злочинності, який складається із судів першої та апеляційної інстанцій, що знаходяться в столиці держави Тірані [13, с. 285].

Шляхом створення спеціалізованих антикорупційних органів протягом останніх років прямують й інші балканські країни.

Так, у Боснії та Герцеговині в рамках Кримінального відділу Суду Боснії та Герцеговини створено секцію II, що спеціалізується на розгляді справ щодо організованої злочинності, економічних злочинів і корупції. Відповідно до Закону «Про суди Федерації Боснії та Герцеговини» у Верховному суді створюється спеціальний департамент з розгляду справ про корупційні правопорушення, що вчиняються обраною або призначеною особою, або щодо сум, які перевищують приблизно 50 тис. євро. Таким чином, нові антикорупційні суди працюватимуть на рівні першої та апеляційної інстанцій [14].

У Республіці Сербія функціонує спеціальний департамент при Високому суді Белграда, в Північній Македонії відповідно до закону

про суди 927/2018 у кримінальному суді Скоп'є створено Департамент по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією [14].

У Республіці Чорногорія в структурі Високого суду в містах Подгориці та Бієло-Поле створено спеціалізований відділ, уповноважений розглядати справи про корупцію на вищому рівні, в тому числі якщо матеріальна вигода внаслідок зловживання службовим становищем перевищує 40 тис. євро [14].

Зацікавленість у створенні систем антикорупційної юстиції виявляють і пострадянські країни.

Так, процес створення антикорупційної судової системи триває в Республіці Вірменія. Планується, зокрема, що до складу новоствореного суду ввійдуть не менше ніж 25 суддів, 20 з яких будуть розглядати справи про корупційні злочини, а п'ятеро – справи за позовами, поданими відповідно до Закону «Про конфіскацію майна незаконного походження». Також заплановано створення спеціалізованого апеляційного антикорупційного суду чисельністю суддів не менше десяти. Законопроектами розроблено порядок комплектування кадрового складу суду, вимоги та обмеження до кандидатів, механізм проведення перевірок відповідності кандидатів та призначених суддів високим вимогам доброчесності [15].

Спроби створення спеціалізованого антикорупційного судового органу вживаються і в Республіці Молдова. Як зазначалось у Розділі III Національної стратегії невідкупності й боротьби з корупцією на 2017–2020 роки, громадянське суспільство Молдови демонструє зниження довіри до судової системи, яка вважається найбільш корумпованою в публічному секторі галуззю. У Стратегії акцентовано увагу на те, що відсутність спеціалізації суддів або судових інстанцій не дозволяє забезпечити ефективний розгляд справ про акти корупції та суміжних справ [16].

Серед заходів, спрямованих на подолання цих проблем, Стратегія передбачила створення судових інстанцій або складів суду, які спеціалізувалися б на розгляді корупційних і пов'язаних з ними справ, а також необхідність забезпечення новоствореного суду достатніми кадровими, технічними та фінансовими ресурсами.

Практично в усіх країнах створення нового судового органу наражалося (або наражається) на протидію з боку політиків, правників, а іноді й експертного товариства.

Критики ідеї антикорупційних судів, урахувавши ризики, пов'язані з їх створенням, найчастіше стверджують, що їх запровадження здатне створити лише ще один неефективний державний орган, особливо в країнах із системною корупцією і слабкими демократичними інститутами. Занепокоєння викликає й те, що існує ризик маніпулюваннями суддями і перетворення новоствореної антикорупційної інституції в інструмент політичної розправи з негодними опонентами чинної влади та великого бізнесу. Висловлюються і прямі побоювання щодо ризику корумпування суддів новостворених судів, навіть незважаючи на їхню досить пристойну оплату праці та підвищені гарантії соціального забезпечення.

Водночас прихильники стверджують, що саме діяльність спеціалізованих органів правосуддя здатна принципово підвищити ефективність розгляду корупційних справ, у тому числі за рахунок використання спрощених процедур, забезпечити прийняття якісних і послідовних судових рішень, а антикорупційні суди взагалі є чи не єдиною гарантією судового переслідування корупціонерів.

Висновки. Незважаючи на те, що питання доцільності створення антикорупційних судів та ефективності їх функціонування залишається відкритим, є підстави стверджувати, що їх запровадження, принаймні в дер-

the effectiveness of corruption cases and ensure the adoption of high-quality and consistent court decisions. Based on the analysis of the experience of anti-corruption bodies in foreign countries, it has been found that the Republic of Slovakia is the first state in Europe where anti-corruption courts and prosecutors have been established as special institutions and key elements of the entire anti-corruption infrastructure. In addition, a specialized anti-corruption court has been established in the Republic of Croatia, and the Anti-Corruption and Organized Crime Office is the basis of the anti-corruption system in that country. It is determined that the institutionalization of the fight against corruption in the Republic of Bulgaria is marked by reforms towards the formation of effective means of combating corruption and creation of an appropriate system of specialized bodies. In addition, taking into account the creation of the Special Court for Combating Corruption and Organized Crime, the Republic of Albania is included in the list of countries in which specialized anti-corruption institutions operate. It is noted that other Balkan countries are going through the creation of specialized anti-corruption bodies. In Bosnia and Herzegovina, within the Criminal Division of the Court of Bosnia and Herzegovina a section specializing in organized crime, economic crime and corruption has been established, and in the Republic of Serbia, North Macedonia and the Republic of Montenegro there are special departments whose powers include the investigation of corruption offences. It has been determined that the process of establishing a system of anti-corruption bodies is also ongoing in the Republic of Armenia and the Republic of Moldova.

Key words: anti-corruption, anti-corruption court, anti-corruption institutions, anti-corruption justice,

European experience in combating corruption.

Література

1. Макаренков О.Л. Передумови створення та правовий статус Антикорупційного суду Республіки Словаччина. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2020. № 1. С. 304–309.

2. Прокопів Б. Специфіка функціонування Вищого антикорупційного суду в Україні : міжнародний досвід та українські реалії. Актуальні проблеми правознавства. 2018. Вип. 3 (15). С. 103–107.

3. Ростовська К.В. Міжнародний досвід створення та функціонування антикорупційних судів у світі. Вісник Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2018. Вип. 25. С. 87–89.

4. Исмаилов Б.И., Атажанов А.А. Зарубежная практика учреждения специализированных антикоррупционных судов. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal). 2020. № 12 (64). С. 25–30.

5. Меньяйлов О.О. Міжнародний досвід боротьби з корупцією шляхом створення спеціалізованих антикорупційних судів. Журнал східноєвропейського права. 2018. № 47. С. 96–101.

6. Метью К. Стівенсон, Софі А. Шютте. Спеціалізовані антикорупційні суди : Порівняльний аналіз. U4 ISSUE. 2017. № 5. 33 с.

7. Хайдарова І.О. Іноземний досвід правового регулювання адміністративних відносин антикорупційних судів. Право і суспільство. 2019. № 1. С. 118–124.

8. Пархоменко-Куцевіл О.І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції : монографія. Київ : Вид. дім «Персонал», 2019. 308 с.

9. Звягіна Е.В. Зарубіжний досвід як засіб удосконалення антикорупційної політики в Україні. Актуальні проблеми державотворення та правозастосування : Матеріали наукового семінару (м. Дніпро, 08 грудня 2017 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 143–147.

10. Створення та діяльність антикорупційних судів у Болгарії, Словаччині та Хорватії : Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформа-

вважаємо, що кіберзлочини, значним чином, дійсно були здебільше економічними злочинами, але із впливом часу вони вийшли на новий рівень, а саме як соціально небезпечне явище, яке загрожує навіть інформаційній безпеці держави, тому ми вважаємо, що для більш повного дослідження питання кіберзлочину ми маємо звернутися до думки В. Бутузова. В. Бутузов вважає, що комп'ютерні злочини та кіберзлочини – різні види злочинів у сфері інформаційних технологій, класифікація яких відбувається за такими ознаками:

– ознакою віднесення певних злочинів у сфері високих інформаційних технологій до комп'ютерних є знаряддя вчинення злочину – комп'ютерна техніка. Причому об'єктом посягання є суспільні відносини у сфері автоматизованої обробки інформації;

– ознакою віднесення злочинів у сфері високих інформаційних технологій до кіберзлочинів є специфічне середовище вчинення злочинів – кіберпростір (середовище комп'ютерних систем та мереж). Тому об'єктом злочинного посягання можуть бути відносини будь-якої галузі людської діяльності, що має свій прояв у кіберпросторі. З цього ми можемо дійти до висновку, що головною ознакою кіберзлочину є його скоєння за допомогою комп'ютерних систем та мереж. Тобто всі дії злочинного характеру, які здійснюються в мережі Інтернет, можуть підпадати під поняття кіберзлочину [1].

Але важливо зазначити, що інструментом кіберзлочину можуть бути не тільки мережа Інтернет, як зазначає Л. Веселова. Кіберзлочинність не обмежується межами злочинів, вчинених у глобальній мережі Інтернет. Вона поширюється на всі види злочинів, вчинених в інформаційно-телекомунікаційній сфері, де інформація, інформаційні ресурси, інформаційна техніка можуть бути предметом (метою) злочинних пося-

гань, середовищем, в якому скоються правопорушення, і засобом чи знаряддям злочину. Такий підхід є більш вдалим та більш обґрунтованим щодо сутності кібернетичного простору, що формується за рахунок усіх можливих локальних та глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, хоча мережа Інтернет серед них є переважаючою. З цього ми можемо дійти до висновку, що кіберзлочин може бути скоєний як за допомогою мережі Інтернет, так і обмежуючись закритими локальними мережами та носіями інформації. Це ще більш збільшує загрозу від кіберзлочинів, тому що навіть локальні мережі та системи, які взагалі не під'єднані до мереж, а саме об'єкти інфраструктури можуть бути підтверджені злочинному втручання у їх функціонування [4].

Ми вважаємо, що оскільки кіберзлочинність – це інтернаціональне явище, яке не обмежується кордонами держав, ми маємо звернутися до думки міжнародних організацій, компетентних у сфері протидії кіберзлочинам. Ще у 2000 році на форумі Конгресу ООН із попередження кіберзлочинності цей термін був розкрит у двох значеннях. По-перше, у вузькому розумінні, кіберзлочин – це будь-яке протиправне діяння, здійснюване за допомогою електронних операцій, метою якого є подолання захисту комп'ютерних систем і обчислюваних ними даних. У широкому розумінні кіберзлочин – це будь-яке протиправне діяння, вчинене у зв'язку з комп'ютерною системою чи мережею або за її допомогою, включаючи такі злочини, як незаконне зберігання, пропозиція або поширення інформації за допомогою комп'ютерної системи чи мережі. Як зазначає проф. О. Сіренко, кіберзлочин – це кримінальне правопорушення, що вчиняється за допомогою або через комп'ютерні системи, посягає на право захисту від несанкціонованого

поширення і використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або поширювати достовірну й повну інформацію, і за яке передбачено кримінальну відповідальність [11]. Всі кібернетичні злочини є досить небезпечними, оскільки можуть зачепити будь якого громадянина але, на нашу думку, найбільш небезпечним кіберзлочином у наші часи є кібертероризм.

У інформаційну еру, поряд із класичними загрозами, з'явилися загрози, пов'язані з розвитком високих інформаційних технологій. До таких загроз ми можемо віднести і кібертероризм. Термін «кібертероризм» був запропонований у 1980-х р. старшим науковим співробітником американського Інституту безпеки і розвідки (анг. – Institute for Security and Intelligence) Баррі Колліном, який використав його в контексті тенденції до переходу тероризму від фізичного до віртуального, погрожуючого перетин та злиття цих світів. Це показує, що поряд із технологічним розвитком суспільства все більш складними стають злочини. [15].

Поняття кібертероризму має в собі основну частину поняття тероризму через призму інформаційного поля, в якому живе людство в XXI сторіччі. Це збігається з думкою Соколова, який тлумачить кібертероризм як комплексну модель, що виражається в навмисній, політично вмотивованій атаці на інформацію, оброблювану комп'ютером і комп'ютерними системами, що створює небезпеку для життя чи здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації військового

конфлікт. Ми вважаємо, що Соколов дуже влучно розкрив поняття кібертероризму, однак питання стає щодо політичної мотивації кібертерориста, оскільки, окрім політичних цілей, на нашу думку, можуть бути як правовий нігілізм, так і бажання економічного збагачення [14].

Поняття «кібертероризму» дуже влучно розкрили в The National Conference of State Legislatures (USA), яку було створено для вироблення узгодженої політики з питань економіки і внутрішньої безпеки в США, яка визначає кібертероризм як використання інформаційних технологій терористичними групами і терористами-одинаками для досягнення своїх цілей, що може включати: використання інформаційних технологій для організації та виконання атак проти телекомунікаційних мереж, інформаційних систем і комунікаційної інфраструктури, або обмін інформацією, а також загрози з використанням засобів [5]. Як зазначає І.В. Діордіца, термін «кібертероризм» є синтезом понять «кібербезпековий простір» і «тероризм». Під тероризмом варто розуміти діяльність, метою якої є залякування певного об'єкта, частіш за все йдеться про політичну арену, а кібертероризм – протиправне діяння, яке вчиняється з метою досягнення негативних наслідків, наприклад, отримання матеріальних благ чи загроза інформаційній безпеці держави [7]. Т.В. Смачило, А.Р. Кривцун визначає кібертероризм також як інформаційну атаку, додаючи, що «така інформаційна атака посягає на електронну інформацію, обчислювальні системи, банківські системи, технічні засоби передачі даних та інші системи інформаційної інфраструктури. Здійснюється окремими особами або терористичними угрупованнями [13]. У дослідника з проблем тероризму В.П. Журавльова існує схожа точка зору щодо природи кібертероризму. Він вважає, що кібертероризм проявляється у двох формах: по-перше,

комп'ютерні економічні злочини, які вчиняються за допомогою спеціалістів хакерів, серед яких:

- махінації та маніпулювання системами обробки даних (несанкціонований переказ грошей та їх використання);

- шпигунство (проникнення до конфіденційних каналів зв'язку державних органів для отримання інформації, шпигунство з метою отримання інформації щодо закритих технологій);

- диверсія (завдання шкоди технічному та програмному забезпеченню вірусами, що порушують функціонування державних органів та інших установ);

- незаконне користування комп'ютерними послугами (програмами, покупки за рахунок інших тощо);

- отримання комерційної та конфіденційної інформації (що нерозривно пов'язане з першим видом), серед чого:

- несанкціоноване отримання інформації для нецільового її використання особами, які не мають на це відповідного доступу;

- незаконний збір та переховування інформації;

- порушення правил користування конфіденційною інформацією [8].

Ми можемо побачити, що кібертероризм відрізняється від звичайного тероризму окремим засобом вчинення, а саме за допомогою інформаційних технологій, саме тому ми можемо відзначити велику загрозу кібертероризму. У той час як технології все більш проникають в наше життя, все більш небезпечними стають кіберзлочини, тому так важливо сформувати належний понятійний апарат для законодавчого закріплення протидії кіберзлочинам та кібертероризму. Як зазначає В.В. Топчій, під кібертероризмом розуміють навмисну мотивацію атаку на інформацію, що обробляється комп'ютером, комп'ютерну систему або мережу, яка пов'язана з небезпекою для життя і здоров'я

людей або настанням інших тяжких наслідків, якщо такі дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування військового конфлікту [16]. Кібертероризм вчиняється з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування військового конфлікту, і зараз, коли інформаційні технології та мережа Інтернет використовується майже усіма, стало дуже просто навести панічний настрій у громадян, наприклад на головному сайті міської ради викласти інформацію, яка не відповідає дійсності та лякає населення. Тим більш ми маємо дослідити кібертероризм як злочин, який здійснюється за допомогою інформаційних технологій, а саме як вид кіберзлочину.

Ми вважаємо, що кібертероризм є одним із найнебезпечніших видів кіберзлочину через його дуже небезпечні наслідки, а саме: велике коло потерпілих, великий суспільний резонанс, що створює панічний настрій у населення. Як зазначає Р.О. Гриник, керівники ряду радикальних мусульманських організацій Близького Сходу надають дедалі більшого значення використанню у своїй діяльності саме сучасних інформаційних технологій, розглядаючи їх як ефективний різновид зброї в боротьбі з режимами Ізраїлю, Саудівської Аравії і підтримуючих їх західними країнами. Це, по-перше, досить недорогий засіб здійснення терористичного акту (тому до кібертероризму вдаються в основному країни з нерозвинутою економікою країни), а по-друге, складнощі з виявленням кіберзлочинця [7]. Знаковим для ефективного виявлення кіберзагроз може стати створення центру забезпечення інформаційної безпеки (SOC), який повинен відігравати роль центрального штабу, що координує всю роботу в цьому напрямі. Сьогодні все частіше можна спостерігати трансформацію функцій SOC від пасивного захисту до активної оборони, ретельно спла-

нованої, безперервної, націленої на виявлення і нейтралізацію прихованих зловмисників [2]. Зазначимо, що в Ізраїлі понад 20 років існує Національне кібербюро Ізраїлю (INBC), яке протидіє кіберзагрозам із боку терористичних організацій. Як зазначає С.В. Мельник, протидія інформаційному тероризму правоохоронними органами України здійснюється шляхом оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення, розкриття, профілактики окремих видів кіберзлочинів; інформаційно-аналітичної розвідки в комп'ютерній мережі, електронної телекомунікації; кримінально-процесуальної і криміналістичної діяльності щодо розкриття, розслідування злочинів і притягнення винних до відповідальності; спеціально кримінологічних заходів [11].

Поняття тероризму включає в себе не тільки терористичні злочини, а й інші діяння, що сприяють їм, та фактично відповідає категорії «терористична діяльність», яка використовується в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону терористична діяльність – це діяльність, яка охоплює:

- 1) планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- 2) підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- 3) організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само, як і участь у таких актах;
- 4) вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;
- 5) пропаганду й поширення ідеології тероризму;
- 6) проходження навчання тероризму;

7) виїзд з України та в'їзд в Україну з терористичною метою, фінансування тероризму;

8) інше сприяння тероризму.

Через це ми можемо дійти висновку, що якщо перелічені дії будуть зроблені за допомогою технічних засобів, вони, як зазначив Баррі Коллін, переходять фізичного тероризму до віртуального. Як зазначає В. Мокляк, під терористичною діяльністю розуміється сукупність дій з організації, керівництва, ресурсного забезпечення та сприяння функціонуванню злочинних об'єднань терористичного спрямування, а також підготовка й учинення терористичних актів та інших злочинів у терористичних цілях, а значить, всі ці дії, вчинені з метою проведення терористичного акту через інформаційні системи, можна розцінювати як кібертероризм. Із цього ми можемо зробити висновок, що діяльність терористичних груп у мережі Інтернет, які здійснюють перелічені в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», може бути кваліфікована в майбутньому як кібертероризм, особливо це стосується протизаконних закликів до тероризму в мережі Інтернет [10].

Висновки

Таким чином, кіберзлочин є комплексним поняттям, яке включає в себе ознаки кіберзлочину як особливого соціально небезпечного явища, притаманного суспільству з високо розвиненими інформаційними технологіями. У свою чергу, кібертероризм є одним із найнебезпечніших видів кіберзлочини, оскільки спрямований на вкрай важливу складову частину суспільства і держави, а саме на національну та інформаційну безпеку.

Потрібно розуміти, що кібертероризм – це нове явище в суспільстві, і його не можна розглядати так само, як колишні види злочинів та терористичних атак.

Ми змогли розмежувати кібертероризм та кіберзлочин через доктринальні джерела, але ми можемо

визначити необхідність детального дослідження цих явищ.

Ми можемо охарактеризувати кібертероризм та кіберзлочинність як частину і ціле, тобто будь-який акт кібертероризму є кіберзлочином (за аналогією, будь який терористичний акт є злочином), але їх відрізняє спеціальні засоби здійснення злочину.

Кібертерористичний акт відрізняється метою від кіберзлочину, мається на увазі залякування і паніка для досягнення свої цілей. Розмежування цього є важливим для побудови правильного категоріального апарату, з яким надалі зможуть працювати дослідники та законотворці.

Також зазначимо, що оскільки кібертероризм – це інтернаціональне явище, воно може загрожувати будь якій державі, незважаючи на кордони. Це вказує, що поняття кібертероризму має розглядатися не тільки в контексті вітчизняного права, а й міжнародного, яке націлено на подолання проблем міжнародного характеру, саме яким і є кібертероризм.

Потрібно надалі досліджувати питання кібертероризму як перспективну та важливу для інформаційної безпеки сферу, а також законодавчо закріпити такі поняття, як кіберзлочинність та кібертероризм, у законодавстві, а також закріпити у Кримінальному кодексі України відповідальність саме за кіберзлочини та кібертерористичні акти, тому що рано чи пізно та або інша атака зловмисників завершиться успіхом, тож потрібно бути готовим до нових загроз. Це надасть змогу правильно кваліфікувати такі злочини, а також змогу підняти рівень Українського законодавства до міжнародних стандартів.

Стаття присвячена дослідженню таких понять, як кібертероризм та кіберзлочин, а також їх співвідношенню. Розкрито поняття кіберзлочину як окремої

категорії злочинів, притаманних інформаційній ері людства, розглянуто його ціль, мета, засоби скоєння. Визначено історичний розвиток поняття кіберзлочину та його суспільну небезпечність із впливом часу. Досліджені наукові підходи доктринального характеру до поняття кіберзлочину. Проаналізовані погляди інших вчених щодо поняття кіберзлочину. Відокремлено кіберзлочин як окремий вид суспільно небезпечної діяльності. Досліджено, що кіберзлочин є комплексним поняттям, яке включає в себе ознаки кіберзлочину як особливого соціально небезпечного явища, притаманного суспільству з високо розвиненими інформаційними технологіями.

Визначено поняття кібертероризму. Розкрито підходи до поняття кібертероризму та виникнення поняття кібертероризму як соціально небезпечного діяння. Досліджено суспільну небезпечність кібертероризму та його відокремлення від звичайного тероризму.

Досліджено співвідношення понять кіберзлочину та кібертероризму. Визначено спільні риси в поняття кіберзлочину та кібертероризму. Розкрито поняття кібертероризму як складової частини поняття кіберзлочину. Визначено відмінність у соціальній небезпечності кібертероризму як більш небезпечного явища, ніж кіберзлочин. Проаналізовано законодавств України, як джерело поняття кібертероризму, та визначено недоліки у вітчизняному законодавстві щодо протидії кіберзлочинності та кібертероризму. Розкрито поняття кібертероризму як інтернаціонального явища та його небезпечність не тільки для приватних осіб, а й для національної безпеки держави.

Розроблено пропозиції стосовно вдосконалення законодавства

України в галузі інформаційної безпеки, що полягають у приведенні норм законодавства до Європейського законодавства в галузі протидії кіберзлочинності та кібертероризму.

Ключові слова: кібертероризм, кіберзлочин, інформаційна безпека, національна безпека, кібербезпека.

Rulov I. THE RATIO OF CYBER-TERRORISM AND CYBERCRIME

The article is assigned to understanding of the concept, such as cyberterrorism and cybercrime, as well as their co-relation. To understand cybersecurity as a category of mischief in the information sphere inherent to people, in its purpose, and apparent in situation and tools being used to be committed. The historical development of understanding of cybercrime indicated the danger for national security in a present hour. Doctrinal scientific approach has been examined and exercised to understand cybercrime. The views of other scientists have been analyzed to commit to the understanding of cybercrime. Distinctly cybercrime is researched as a special case of a socially dangerous activity. It is researched that cybercrime is complex in its definition, which includes the signs of a cybercrime, as a special socially damaging phenomenon, being inherent to societies with highly developed information systems.

Cyberterrorism's definition has been finalized. The scientific approach to understanding of cyberterrorism has been found, through which the corpus delicti was defined as an act that threatens the national informational security. The borders that distinguish common terrorism from cyberterrorism have been defined.

The co-relation of cyberterrorism and cybercrime have been established. The features in common of both cybercrime and cyberterrorism have been found. The definition

of cybercrime includes in itself cyberterrorism and is a part of cybercrime case. Cyberterrorism is a highly severe case of cybercrime that threatens national security. Ukrainian legislation has been analyzed, as source, to understand cyberterrorism and shortcomings of current legislation regarding cybersecurity and prevention of cyberterrorism have been found. The definition of cyberterrorism has been expanded, and recognized as an international phenomenon, bringing damage not only to the personal interests of citizen but also to the nation's security.

Proposals have been created to the full fill the gaps in Ukrainian legislation concerning information security that will bring us closer to European legislation norm regarding perversion and obstruction of cybercrime.

Key words: cyberterrorism, cybercrime, information security, national security, cyber security.

Література

1. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія. Київ : КІТ, 2010. 408 с.
2. Василенко М.Д. Якість кібербезпеки інформаційно-комунікаційних систем (ІКС) та деякі законодавчі питання щодо її підвищення. Юридичний вісник. Одеса : ВД «Гельветика», 2018. № 4. С. 35–41.
3. Василенко М.Д. Безпека комп'ютерних систем в контексті законодавства та запобігання кіберзагроз. Юридичний вісник. Одеса : ВД «Гельветика». 2019. № 2. С. 70–76 (в співавторстві з Бойком В.Д.).
4. Веселова Л.Ю. Кібернетичні загрози у контексті сучасного сприйняття їх в Україні. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 29, 2020. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-22>. URL : <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/15443>.

5. Геращенко О.С. Кібертероризм як фактор загрози національній безпеці України: генеза поняття та шляхи протидії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 39–42.

6. Гриник Р.О. Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 23–25 листоп. 2016 р. / Кіровоград. нац. техн. ун-т, Черкас. держ. технолог. ун-т та ін. ; [відп. за вип. : О.П. Доренський]. Кропивницький : КНТУ, 2016. 209 с.

7. Діордіца І.В. Поняття та зміст кібертероризму. URL : <http://goal-int.org/roputtya-ta-zmist-kiberterorizmu/>.

8. Журавльов В.П., Романюк Б.В., Коваленко В.В. Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби / Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 403 с.

9. Васильковський І.І. Поняття «кіберзлочинність» та «кіберзлочини»: стан та співвідношення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1-2(10-11). С. 276–282. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/тиопидр_2018_1-2_46.pdf (дата звернення: 15.08.2020).

10. Мельник С.В. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. матер. наук.-практ. конф., 22 березня 2011*. Київ : Вид-во НА СБ України, 2011. Ч. 2. С. 43–48.

11. Мокляк В.В. Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримін.-викон. права (Харків, 9 груд. 2016 р.) / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. кримінології та кримінал.-виконав. права. Харків : Право, 2016. С. 226–228.

12. Сіренко О.В. Поняття кіберзлочинів та особливості методики їх розслідування Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання: матеріали всеукр. наук.-практ.конф., м. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 48–49.

13. Смачило Т.В., Кривцун А.Р. Феномен інформаційного тероризму як загрози міжнародній безпеці. URL : <http://molodyucheny.in.ua/files/journal/2017/11/30.pdf>.

14. Соколов А.В., Степанюк О.М. *Захист від комп'ютерного тероризму. Довідковий посібник*. Санкт-Петербург : БХВ – Петербург; Арліт 2002. 496 с.

15. Collin B. *The Future of Cyberterrorism. Crime & Justice International Journal*. 1997. Vol. 13. Вип. 2.

16. Топчій В.В. Кібертероризм в Україні: поняття та запобігання кримінально-правовими та кримінологічними засобами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(3). С. 65–68. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6\(3\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6(3)_16).

УДК 343.131:5:343.102

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2203>**В. Черванчук,**аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СТАТУСІ ІНШОЇ ОСОБИ, ПРАВА ЧИ ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯКОЇ ОБМЕЖУЮТЬСЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, У ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Постановка проблеми. Як відомо, безумовним показником правової держави є ступінь захищеності свободи та права кожного на особисту недоторканність, що дозволяє визначити основні орієнтири в політиці держави.

Найбільш істотно права та свободи людини піддаються обмеженням у сфері кримінального провадження, а тому невідповідно одним із завдань кримінального провадження, що визначені у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Під охороною прав та законних інтересів учасників кримінального провадження розуміють забезпечення необхідних умов для здійснення прав, свобод і задоволення законних інтересів, їх недоторканності та непорушності за допомогою чіткого врегулювання кримінальних процесуальних відносин та вжиття заходів правового характеру з метою недопущення порушення прав учасників кримінального провадження [1, с. 7].

Необхідною умовою правового забезпечення охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження є функціонування

механізму такого забезпечення, що містить заходи оптимального балансу забезпечення охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження та обмеження цих же прав у межах кримінальної процесуальної діяльності.

При цьому найбільш складним з точки зору функціонування такого механізму є інститут слідчих (розшукових) дій.

Ступінь розробленості теми. У теорії кримінального процесу питання про забезпечення прав учасників кримінального провадження розглядалось переважно в контексті загальної проблематики правового становища особи у сфері кримінального процесу, насамперед такими авторами, як Ю.М. Грошевий, І.В. Гловюк, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Малярченко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова та інші.

Питання процесуального статусу також розглядалися вітчизняними авторами, які протягом останніх десятиліть на рівні дисертаційних, монографічних досліджень вивчали учасників кримінального процесу, механізми реалізації ними своїх повноважень під час здійснення кримінального

провадження, а також забезпечення їхніх прав, свобод і законних інтересів (С.Є. Абламський, С.В. Давиденко, А.В. Дудич, І.П. Коваленко, О.М. Калачова, Н.С. Кравченко, Н.М. Обрізан, Г.І. Процько, І.М. Попович, О.В. Римарчук, Р.Ю. Савонюк, І.І. Шульган та ін.).

Поряд із цим, зважаючи на те, що інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, є відносно новим учасником кримінального провадження з доволі невизначеним процесуальним статусом, який також бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, актуальними є розроблення та обґрунтування положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із встановленням елементів механізму забезпечення прав такої особи під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Метою статті є дослідження правової основи механізму забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. На думку С.А. Паршака, механізм забезпечення прав учасника кримінального провадження включає такі форми: 1) створення умов для належної реалізації особою своїх прав; 2) охорону прав; 3) захист прав [2, с. 158].

При цьому, на погляд автора, створення умов для реалізації прав – це процес, що здійснюється посадовими особами або державними органами з метою допомоги особі в їх реалізації, основними напрямками якого є: 1) роз'яснення учасникам кримінального провадження їхніх прав і порядку їх реалізації, а також сприяння більш глибокому осмисленню особою своїх прав; 2) дотримання прав особи як з боку посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, так і з боку інших учасників процесу; 3) утримання від порушень прав і сво-

бод особи; 4) надання особі реальної можливості для реалізації прав; 5) надання допомоги з боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, захисника в реалізації прав і свобод учасниками провадження. Охорона прав – це діяльність, спрямована на попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження, основними видами якої є надання правової допомоги захисником, процесуальне керівництво прокурора за досудовим розслідуванням, судовий контроль; захист прав – це діяльність, яка полягає в недопущенні порушень прав особи (у разі погрози порушення прав чи перешкоди їх здійсненню) або у формі відновлення порушених прав, що направлена на повну реабілітацію прав особи, відшкодування їй завданої шкоди, а також притягнення винної особи до юридичної відповідальності [2, с. 159, 160, 161].

Перелік учасників кримінального провадження міститься в п. 25 ст. 3 КПК України. Усі вони виконують своє призначення, а тому наділяються певним обсягом прав і обов'язків. Відповідно до переліку учасників кримінального провадження (п. 25 ст. 3 КПК України) охороні підлягають права, свободи та законні інтереси як сторін кримінального провадження (обвинувачення та захисту), так і тих, хто відіграє допоміжну роль у кримінальному провадженні (наприклад, свідок, перекладач, секретар судового засідання тощо) [3, с. 97–98].

16 листопада 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» [4], яким п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, а також ч. 6 ст. 28, ч. 1 ст. 303 та ч. 1 ст. 308 КПК України було доповнено положеннями щодо участі у кримінальному

провадженні нового учасника – іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

Також ч. 1 ст. 3 КПК України була доповнена пунктом 16-1, в якому вказується, що інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, – це особа, стосовно якої (в тому числі щодо її майна) здійснюються процесуальні дії, визначені КПК України.

Найбільш істотно права, свободи та законні інтереси людини, яка набуває статусу цього учасника кримінального провадження, піддаються обмеженню під час проведення слідчих (розшукових) дій – одних із найбільш складних з точки зору правозабезпечення процесуальних актів. Адже проведення слідчих (розшукових) дій часто супроводжується обмеженням прав людини, що передбачає примусовий вплив, який застосовують до учасників слідчих (розшукових) дій уповноважені органи й особи, з метою забезпечення процесуального порядку, здійснення кримінального процесуального доказування [5, с. 9].

Як відомо, необхідною умовою правозабезпечення у кримінальному процесі є функціонування механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, що включає засновані на нормах чинного законодавства заходи і рекомендації забезпечення оптимального балансу правореалізації та обмеження прав у межах діяльності, пов'язаної з розкриттям і розслідуванням кримінальних правопорушень.

Одним із безумовних показників правової держави є ступінь захищеності свободи та особистої недоторканності. При цьому право на свободу розглядається як можливість вчиняти чи не вчиняти дії, що не заборонені законодавством. Право на особисту недоторканність – закріплені в нормативно-правових актах заборони втручатися в певні сфери людського

буття з боку держави, будь-яких організацій чи інших осіб [6, с. 9].

Ю.А. Олійник визначає конституційне право на особисту недоторканність як особисте суб'єктивне право українських громадян, яке гарантує їхню свободу від протиправних посягань на життя, здоров'я, індивідуальну безпеку з боку кого б то не було, не допускає незаконних і безпідставних дій посадових осіб державних органів та громадських організацій щодо особистої недоторканності під час виконання ними своїх обов'язків і надає можливість відновлення порушеного права [цит. за: 7, с. 85–86].

Відповідно до ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [8].

Аналіз цих конституційних положень дає підстави для висновку, що обмеження права кожного на свободу та особисту недоторканність пов'язується із затриманням і триманням під вартою, тобто із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження – запобіжних заходів. Конституція України не розглядає як можливе обмеження права на свободу та особисту недоторканність проведення слідчих (розшукових) дій. Водночас проведення слідчих (розшукових) дій доволі часто пов'язано із застосуванням держав-

но-правового примусу та обмеженням прав осіб.

Як і у ст. 29 Конституції України, у ст. 12 КПК України право на свободу та особисту недоторканність обмежене випадками тримання під вартою, затримання або обмеження у здійсненні права на вільне пересування. Між тим особиста недоторканність особи може бути незаконно чи необґрунтовано порушена і під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Наприклад, це може відбутись під час проведення стосовно особи негласних слідчих (розшукових) дій; під час проведення обшуку у власника житла чи іншого володіння, де проводиться обшук, і який не є учасником кримінального провадження, тощо.

Обмеження прав особи під час проведення слідчих (розшукових) дій представляє собою примусовий вплив, що здійснюється відносно учасників цих дій уповноваженими органами і посадовими особами з метою забезпечення порядку проведення слідчої (розшукової) дії, досягнення мети кримінального процесуального доказування.

При цьому можливість обмеження прав учасників слідчих (розшукових) дій повинна мати чітку процесуальну регламентацію: формально визначені межі кола органів і осіб, уповноважених на застосування обмежень; кола осіб, відносно яких допустиме застосування правообмежень; строку таких обмежень; можливості застосування альтернативних заходів.

У системі обов'язків відповідних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, важливе місце займають ті обов'язки, що спрямовані на право забезпечення й отримали назву «кореспондуючих». Ці обов'язки є найбільш важливими правовими гарантіями, що представляють собою процесуальні засоби, основним призначенням яких є реалізація, охорона, захист та відновлення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження

загалом і учасників слідчих (розшукових) дій зокрема.

Так, С. Сидоренко, розглядаючи питання реалізації електронного судочинства, зазначає, що межі реалізації прав учасників кримінального судочинства можна правильно встановити тільки в тому випадку, якщо виходити з принципу єдності процесуальних прав і процесуальних обов'язків. Наприклад, додаткові можливості, які надає використання електронних технологій, ставлять під загрозу безпеку конфіденційних відомостей про учасників кримінально-процесуальних відносин і третіх осіб, переданих через інформаційно-комунікаційну систему Інтернет. Отже, повинні бути кореспондуючі обов'язки осіб, які ведуть процес, спрямовані на захист прав учасників кримінально-процесуальних відносин, на конфіденційність особистих даних [9].

Погоджуючись із вищенаведеним, слід відзначити, що права учасників слідчих (розшукових) дій можуть бути забезпечені лише за наявності відповідних цим правам нормативно закріплених обов'язків. Це повною мірою стосується і тих прав учасників слідчих (розшукових) дій, які виведені у статус засад кримінального провадження або окремих їхніх складників (повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи та ін.).

До прикладу, право на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчої (розшукової) дії тягне за собою не лише обов'язок слідчого (прокурора) не допускати проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК України (ст. 13 КПК України), а й обов'язок проведення слідчої (розшукової) дії в розумний строк, невід-

кладно після явки учасників цієї дії у призначений час.

Забезпечення прав учасників кримінального провадження, зокрема й іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій залежить від багатьох факторів (умов), які виступають гарантіями прав учасників слідчих (розшукових) дій.

При цьому, на думку Л.М. Лобойка, гарантії прав та інтересів особи разом із гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу в цілому [10, с. 38–39].

У КПК України досить чітко закріплені загальні правила проведення слідчих (розшукових) дій, дотримання і виконання яких особами, уповноваженими на їх проведення, має призвести до максимального забезпечення прав осіб, які в тому чи іншому процесуальному статусі беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, а також до одержання належних доказів у кримінальному провадженні. При цьому законодавець не обмежується лише загальними правилами проведення слідчих (розшукових) дій.

Так, у певних випадках, коли йдеться про проведення слідчих (розшукових) дій, що безпосередньо обмежують конституційні права та свободи особи (обшук житла чи іншого володіння особи, негласні слідчі (розшукові) дії та ін.), законодавець передбачає більш складну, таку, що передбачає додаткові процесуальні гарантії, процедуру їх проведення, що закріплена у відповідних статтях КПК України.

Висновки. Отже, забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні

слідчих (розшукових) дій представляє собою сукупність правових засобів і способів, що забезпечують досягнення мети слідчої (розшукової) дії, як і стадії досудового розслідування та кримінального провадження загалом, з одного боку, а також реалізацію регламентованого процесуального статусу цього учасника кримінального провадження – з іншого.

Через систему послідовних процесуальних рішень і дій уповноважених державних органів і посадових осіб формально визначені кримінальним процесуальним законом вказані правові засоби забезпечують дотримання, недопущення порушення та створення умов для реалізації визначених законом прав цього учасника кримінального провадження.

При цьому важливим напрямом забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій є розвиток законодавства, що дозволяє усунути прогалини, неточності, суперечності правового регулювання не лише порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а й механізму такого забезпечення, зокрема через належне встановлення елементів процесуального статусу такої особи.

У статті досліджено правові основи механізму забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій. Констатовано, що забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій представляє собою сукупність правових засобів і способів, що забез-

печують досягнення мети слідчої (розшукової) дій, як і стадії досудового розслідування та кримінального провадження загалом, з одного боку, а також реалізацію регламентованого процесуального статусу цього учасника кримінального провадження – з іншого. Наголошено, що через систему послідовних процесуальних рішень і дій уповноважених державних органів і посадових осіб формально визначені кримінальним процесуальним законом вказані правові засоби забезпечують дотримання, недопущення порушення та створення умов для реалізації визначених законом прав цього учасника кримінального провадження. Водночас важливим напрямом забезпечення прав учасників кримінального провадження, які перебувають у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, у проведенні слідчих (розшукових) дій визнано розвиток законодавства, що дозволяє усунути прогалини, неточності, суперечності правового регулювання не лише порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а й механізму такого забезпечення, зокрема через належне встановлення елементів процесуального статусу такої особи.

Ключові слова: учасники кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, гарантії прав особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, право на свободу та особисту недоторканність.

Chervanchuk V. SUPPORT RIGHTS OF PARTICIPANTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS THAT ARE IN STATUS OTHER PERSON OR STATUTORY RIGHTS OF ANY LIMITED INTERESTS

DURING THE PRELIMINARY INVESTIGATION, WHEN CARRYING OUT INQUIRY (SEARCH) ACTION

The article examines the legal basis of the mechanism for ensuring the rights of another person, whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, during the investigative (search) actions. It is stated that ensuring the rights of participants in criminal proceedings who are in the status of another person, whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, during investigative (search) actions is a set of legal means and methods to achieve the goal of investigative (search) actions, as well as the stages of pre-trial investigation and criminal proceedings in general, on the one hand, as well as the implementation of the regulated procedural status of this participant in criminal proceedings - on the other. It is emphasized that through a system of successive procedural decisions and actions of authorized state bodies and officials formally defined by the criminal procedural law, these legal remedies ensure compliance, prevention and creation of conditions for the implementation of statutory rights of this participant in criminal proceedings. At the same time, an important area of ensuring the rights of participants in criminal proceedings who are in the status of another person, whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, during investigative (search) actions not only the procedure for conducting certain investigative (search) actions, but also the mechanism of such support, in particular through the proper establishment of elements of the procedural status of such a person.

Key words: participants in criminal proceedings, conducting investigative (search) actions, another person whose

rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, guarantees of the rights of a person whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, right to liberty and security.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О.М. Бандурка та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : «Право». 2012. Т. 1. 768 с.

2. Паршак С.А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. Європейські перспективи. 2014. № 7. С. 157–162.

3. Патюк С.О. Завдання кримінального провадження України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 95–101.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16 листопада 2017 року. Верховна Рада України : офіційний веб-портал. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2213-19>

5. Климчук М.П., Бігунець І.М. Гарантії прав і законних інтересів учасників

кримінального провадження під час провадження окремих слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 2. С. 27–35.

6. Кожан В.В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2016. 20 с.

7. Слінько Т.М. Право на особисту недоторканість як невід’ємне право людини та громадянина. Конституційно-правові механізми гарантування та захисту прав і свобод людини. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14395/3/Slinko-85-87.pdf>

8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. Верховна Рада України : офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

9. Сидоренко С. Реалізація ідеї електронного судочинства. Національна асоціація адвокатів України : офіційний веб-сайт. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/5139-realizaciya-idei-elektronogo-sudochinstva.html>

10. Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2006. 352 с.

Н. Ясельська,

адвокат,

аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Постановка проблеми. Питання наближення та гармонізації національного законодавства до міжнародних стандартів, у тому числі в контексті доступу до правосуддя, є актуальним для кожної правової та демократичної держави, а особливо для України, яка взяла стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Венеціанська комісія у своїй доповіді «За демократію через право» констатувала, що кожна демократична країна повинна забезпечити належний доступ до правосуддя, що полягає в можливості кожної людини та громадянина оскаржити будь-які незаконні рішення в незалежних і неупереджених судах за справедливою процедурою [1, п. 16]. Не можна не погодитися з думкою А.В. Лужанського, який зазначав, що доступність правосуддя – це певною мірою той ідеал, до якого прагне держава, що позиціонує себе як правова [2, с. 29]. Відсутність можливості забезпечення права на доступ до правосуддя нівелює реалізацію, захист та забезпечення будь-яких інших прав людини та громадянина в правовій державі. Є цілком очевидним, що лише повне і змістове тлумачення поняття «право на доступ до правосуддя» дозволить забезпечити його реалізацію на практиці.

Оцінка стану дослідження. Незважаючи на те, що проблема розуміння і тлумачення «права на справедливий суд» була предметом дослідження багатьох учених-правників, зокрема С.Ф. Афанасьєва, А.Н. Грень,

І.М. Жаровської, А.В. Лужанського, В.В. Комарова, Н.Ю. Сакари, О. Михайленко, Н.В. Чернишова, проте з'ясуванню сутності права на доступ до правосуддя була присвячена лише невелика частина їхніх досліджень (виключно в контексті елементу чи частини права на справедливий суд), а отже, можна говорити про недостатню дослідженість даного питання.

Оскільки право на доступ до правосуддя є невід'ємною складовою частиною основних прав та свобод людини і громадянина, а встановлення правової природи цього права має важливе теоретичне та практичне значення для впровадження ефективних механізмів його захисту та реалізації, **метою і завданням** цієї наукової статті є аналіз розуміння права на доступ до правосуддя шляхом аналізу відповідних положень Конвенції, практики Європейського суду та підходів його трактування в сучасній науці.

Виклад основних положень. Розкриваючи сутність поняття «доступу до правосуддя», необхідно звернутись до його міжнародного нормативного закріплення в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Так, пункт 1 статті 6 Конвенції передбачає, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків

цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [3].

Конвенція не містить будь-якого визначення поняття права доступу до правосуддя, але це право саме по собі виокремлюється зі статті 6 Конвенції.

Хотілось би відзначити, що законодавство переважної кількості країн Європейського Союзу, як і українське законодавство, також не містить визначення поняття «доступу до правосуддя». Виняток становить лише конституція Республіки Молдова, стаття 20 якої передбачає, що будь-яка особа має право на ефективне поновлення в правах компетентними судами в разі порушення його прав, свобод і законних інтересів. Жоден закон не може обмежити доступ до правосуддя [4].

Дослідження сутності поняття права доступу до правосуддя неможливе без тлумачення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Під час простого та послідовного тлумачення можна дійти висновку, що частина 1 статті 6 Конвенції передбачає наявність уже відкритих судових проваджень. Фактично слова, що слідує за фразою «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом», стосуються виключно відкритих публічних слухань у розумний термін перед неупередженим судом та публічне проголошення судових рішень, аж ніяк не права доступу до суду. Тобто пункт 1 статті 6 Конвенції передбачає лише гарантії справедливого судового розгляду [5].

З першого погляду стає очевидним, що єдиними правами, прямо передбаченими цією статтею, є право на «справедливий і публічний розгляд справи», «протягом розумного строку» та «незалежним, неупередженим і встановленим законом судом». Логічно, що питання справедливого та публічного слухання справи перед

неупередженим судом може виникнути лише в тому випадку, якщо цивільні чи кримінальні провадження вже відкриті та в даний час проходять свій звичайний розвиток. Тобто стаття 6 Конвенції нічого не говорить про те, чи можна віднести ці права до майбутніх проваджень. Отже, стаття 6 Конвенції може набути чинності лише за наявності провадження у справі. Це сформульовано на підставі того, що існує судовий процес. Стаття просто припускає існування факту наявності процедури, а потім на основі цього факту виникає право, яке повинне застосовуватися, а саме право на справедливий судовий розгляд. Тобто за фактичного тлумачення умов застосування статті 6 Конвенції вони не передають жодного матеріального права доступу до суду на відміну від процесуальних гарантій справедливого судового розгляду [6, п. 18–25].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ або Європейський суд), приймаючи рішення у справі «Голдер проти Сполученого Королівства, здійснив ґрунтовне дослідження питання гарантій права на справедливий судовий розгляд, передбачених статтею 6 Конвенції, в контексті визначення права доступу до правосуддя як складника невід’ємного права кожної особи на звернення до суду у вирішенні питання щодо їхніх прав та обов’язків.

Суд здійснив аналіз тлумачення термінів, що використовуються в пункті 1 статті 6 Конвенції на мовах оригіналу (французькій та англійській). Тексти англійською та французькою мовою є однаково автентичними.

У французькій мові слово «cause» має декілька значень. У вузькому значенні воно означає «справа, що розглядається судом». У широкому значенні воно може розглядатись як «сукупність інтересів, переважання або підтримки яких треба досягти». Подібним чином, «contestation»

(claim), як правило, існує до судового розгляду і є незалежним від інших термінів поняттям. Що стосується виразу «tribunal indépendant et impartial établi par la loi» (independent and impartial tribunal established by law), то незалежний та безсторонній суд визначає уявлення про організацію, а не функціонування та більш про інститут, а не процедуру. Англійський текст, зі свого боку, говорить саме про «independent and impartial tribunal established by law» (незалежний та неупереджений суд, створений законом). Більше того, фраза «in the determination of his civil rights and obligations» (за визначення його цивільних прав та обов'язків) не обов'язково стосується лише судових проваджень, що вже перебувають на розгляді, та може сприйматися як синонім «скрізь, де визначаються його цивільні права та обов'язки». Тоді це також означало би право на вирішення суперечок, що стосуються цивільних прав та обов'язків, як у суді, так і у трибуналі [7, п. 32].

Слід зауважити, що значення термінів французькою мовою мають ширший зміст, ніж відповідні слова на англійській мові в англійському тексті. Слова, що містяться у французькому тексті, виходять за межі суто судового розгляду та охоплюють також претензії, що передують стадії судового розгляду. Частина 1 статті 6 Конвенції передбачає права, які є різними, але впливають з однієї й тієї ж основної ідеї і разом утворюють єдине право, не визначене конкретно у вузькому розумінні цього поняття [7, п. 28].

На думку Європейського суду, було б немислимо, щоб стаття 6 Конвенції, яка детально описує процесуальні гарантії, що надаються сторонам під час розгляду справи, не передбачала спочатку захисту того, що саме дає можливість фактично скористатися такими гарантіями, тобто доступ до суду. Справедливі та публічні характеристики судового провадження взагалі не мають значення, якщо відсутні

судові провадження. Таким чином, стаття втілює «право на суд», право доступу до якого, тобто право звернення до суду, становить лише один аспект. До нього також додаються гарантії, встановлені статтею 6 Конвенції, як щодо організації та складу суду, так і щодо проведення провадження. Таким чином, у сукупності це становить право на справедливий розгляд справи [7, п. 36].

З метою об'єктивного дослідження змісту поняття доступу до правосуддя необхідно звернутись до наукового підходу визначення поняття «доступу до правосуддя».

В. Комаров і Н. Сакара, розглядаючи сутність цього поняття, вказують, що доступ до правосуддя необхідно розглядати шляхом аналізу загального права на справедливий судовий розгляд у його широкому та вузькому значенні.

Так, у широкому значенні право на справедливий судовий розгляд закріплено в пункті 1 статті 6 Конвенції та повністю прирівнюється (чи навіть ототожнюється) з правом на доступ до правосуддя, що у свою чергу полягає в тому, що «кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий і ефективний судовий захист» [8, с. 15–16]. Справа кожної особи повинна відбуватись із дотриманням усіх вимог, які передбачені у вказаній статті Конвенції, адже справедливий судовий розгляд не може здійснюватися з порушенням принципу розумності строків, безсторонності чи незалежності суддів або з порушенням вимог публічності.

На нашу думку, ототожнення права на справедливий судовий розгляд та права доступу до правосуддя не є цілком правильним, адже саме право на справедливий суд має багатокomпонентну структуру та складається з багатьох елементів.

При цьому, якщо розглядати підхід В. Комарова та Н. Сакари до розу-

міння права на справедливий судовий розгляд у вузькому значенні, то право доступу до правосуддя розглядається ними виключно як необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи, що є елементом поняття права справедливого судового розгляду.

На переконання Н. Сакари, доступність правосуддя є нічим іншим, як стандартом, який відображає вимоги ефективного та справедливого судового захисту, що полягає в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах та безперешкодному зверненні будь-якої особи до судової установи [9, с. 47].

І. Жаровська пропонує інший підхід до інтерпретації сутності права доступу до правосуддя. Так, на її думку, «доступ до правосуддя охоплює досить широкий спектр заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя та отримати захист свого права» [10, с. 11]. Вона вказує, що належний доступ до правосуддя можливий лише тоді, коли він забезпечується як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Так, розглядаючи право доступу до суду в контексті статті 6 Конвенції, Н.М. Грень визначає доступ до суду як сталий та вагомий складник права на справедливий суд. При цьому під поняттям доступу до суду Н. Грень розуміє «фізичну, юридичну, процесуальну й економічну безперешкодну можливість звернення до суду та отримання справедливого рішення без попередніх спеціальних дозволів, проходження певних процедур, досудових засобів урегулювання спорів, інших додаткових обтяжень для заявника» [11, с. 132].

У свою чергу А. Лужанський розглядає доступ до правосуддя шляхом належного рівня забезпечення законом та ефективної практичної можливості безперешкодно звернутись до суду, отримати остаточне

рішення по суті справи, примусове виконання якого забезпечено державою, та мати можливість, за виникнення такої потреби, оскаржити його чи вимагати його виконання. Він вказує, що доступ до правосуддя зумовлений можливістю кожної особи користуватися всіма міжнародними та національними гарантіями права на справедливий суд під час судового розгляду, в тому числі й процедури оскарження рішення суду і виконання даного рішення [12, с. 7].

Проведений аналіз наукових підходів до розуміння змісту поняття права на доступ до правосуддя дає нам можливість простежити тенденцію ототожнення понять «доступ до правосуддя» та «доступ до суду». Проте є науковці, які чітко розмежовують ці терміни.

Так, О. Михайленко стверджує, що поняття «доступність правосуддя» та «доступ до правосуддя» потрібно розмежовувати один від одного. На його думку, доступ потрібно пов'язувати з певним дозволом від того, від кого напряму залежить надання можливості звернення до правосуддя за захистом власних законних інтересів, прав та свобод. Доступність правосуддя ж потрібно трактувати як одну з його засад, тобто це можливість кожної особи вільно та без будь-яких перешкод, з рівними умовами для кожного використати цей інститут для забезпечення їхніх прав та інтересів [13, с. 40].

Що стосується поняття «доступ до суду», то задля об'єктивного наукового дослідження слід здійснити тлумачення поняття та сутності категорії «суд».

Якщо дослівно розбирати статтю 6 Конвенції, можна говорити про те, що справедливий судовий розгляд цивільної справи можливий лише у випадку, якщо здійснюється «розгляд справи <...> незалежним і безстороннім судом, установленим законом» [3]. Як зазначає С. Афанасьєв, головним у цій цитаті є поняття

«суд», який повинен бути незалежним, законним і неупередженим як носій певних кваліфікуючих ознак [14, с. 162].

У загальноприйнятому значенні суд – орган держави, в компетенцію якого входить здійснення правосуддя в інтересах народу [15, с. 783].

На думку Н.В. Чернишова, суд – це владний державний орган, який відрізняється від інших державних органів рядом певних, притаманних лише йому ознак. Науковець зазначає, що це орган, на який покладено вирішення особливих категорій справ, які не можуть бути розглянуті будь-яким іншим органом, а порядок розгляду справ у суді відбувається з чітким дотриманням процедури [16, с. 18].

Для того щоб повно і всебічно розкрити поняття «суд», необхідно звернутись до практики Європейського суду, що здійснює змістове тлумачення Конвенції у своїй роботі.

Так, Європейський суд значно ширше інтерпретує поняття «суд», вкладаючи в зміст цього поняття організацію, на яку покладено функції здійснення правосуддя та вирішення будь-якого спору шляхом винесення остаточного акту, що має примусовий характер. При цьому ця організація може і не відноситись до державних чи судових органів, але обов'язково мати відповідний обсяг судових повноважень та навіть створюватись самими сторонами.

Прикладом такого тлумачення та широкого змісту поняття «суд» є рішення «Рінгайзен проти Австрії», де фактичними судами були визнані реєстраційні організації, та рішення «Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства», в якому Рада представників тюремних закладів прирівнювалась до судової інстанції.

У рішенні «Шрадек проти Австрії» Європейський суд чітко сформулював поняття суду як органу, на який покладено здійснення правосуддя, що на основі норм права і керуючись

принципом верховенства права, здійснює вирішення будь-якого питання, котре стосується його компетенції.

В іншій справі «Ле Конт Ван Левен і Де Майєр проти Бельгії» Європейський суд підкреслив, що суд як орган, на який покладено функції здійснення правосуддя, повинен при цьому відповідати таким вимогам, як: незалежність від будь-якої влади (у тому числі й незалежність по відношенню до сторін процесу); тривалість мандату членів суду, що обов'язково повинно узгоджуватись з гарантіями судової процедури.

Отже, зміст поняття «суд» у правовій конструкції права на доступ до суду необхідно розглядати як діяльність органів, на які покладено функції зі здійснення розгляду спорів, що мають належні повноваження та здійснюють судові дії з дотриманням необхідної судової процедури та з метою здійснення правосуддя.

Слід звернути увагу, що Європейський суд також здійснив тлумачення словосполучення «суд, установлений законом», що прямо передбачене пунктом 1 статті 6 Конвенції. Так, у рішенні «Занд проти Австрії» зазначається, що «словосполучення «встановлений законом» поширюється не лише на правову основу самого існування суду, але й на дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність».

Висновки і перспективи подальших досліджень. На перший погляд, ст. 6 Конвенції присвячена праву на доступ до правосуддя, гранично проста для сприйняття, хоч і не містить чіткого визначення цього поняття, проте це право виокремлюється з гарантій справедливого судового розгляду. Слід констатувати, що дана норма отримує складне еволюційне тлумачення в процесі діяльності Європейського Суду з прав людини.

Варто відзначити, що аналіз наукових досліджень визначення поняття доступу до правосуддя дає нам можливість зробити висновок про відсут-

ність єдиного підходу до розуміння сутності доступу до правосуддя. Проте ми не можемо не погодитись, що право доступу до правосуддя повинне розглядатися як важливе фундаментальне право людини. Сама важливість даного права вимагає подальшого додаткового та змістового вивчення з метою надання цьому праву чіткого вираження і закріплення, як у національному законодавстві, так і в міжнародних правових нормах.

У статті здійснено повне, змістове та термінологічне тлумачення поняття «доступ до правосуддя», в тому числі шляхом тлумачення таких категорій, як «суд», «суд, установлений законом» та «доступ до суду». Досліджено існуючі в правовій науці підходи до визначення права доступу до правосуддя, як у його широкому, так і у вузькому значенні. Встановлено, що найбільш розповсюдженим науковим підходом до розуміння сутності «доступу до правосуддя» є визначення його як важливого аспекту права на справедливий судовий розгляд. Проведений автором аналіз наукових підходів дав можливість простежити тенденцію ототожнення понять «доступ до правосуддя» та «доступ до суду». Проте єдиного підходу до сутності права доступу до правосуддя дослідники наразі не мають, у зв'язку з чим виникає необхідність його системного аналізу та вивчення.

Аргументується теза про те, що Конвенція не містить будь-якого визначення поняття «доступ до правосуддя», але це право фактично виокремлюється зі статті 6 Конвенції як важливий аспект гарантій права на справедливий судовий розгляд. Автором було здійснено простий та послівний аналіз пункту 1 статті 6 Конвенції на мовах оригіналу (французькій та

англійській мові) в контексті тлумачення виразу «суд, встановлений законом». Встановлено, що значення виразу «tribunal indépendant et impartial établi par la loi» французькою мовою та «independent and impartial tribunal established by law» англійською мовою хоч і є однаково автентичними, але мають різне змістове наповнення. Значення даного виразу французькою мовою є більш широким і охоплює не тільки судовий розгляд, а також і дії, що передують судовому розгляду.

Проведений ґрунтовний аналіз статті 6 Конвенції та окремих правових позицій Європейського суду з прав людини, а також підходів науковців, дозволили комплексно підійти до вивчення змісту поняття «права доступу до правосуддя» та зробити авторське визначення даного поняття.

Ключові слова: доступ до суду, елементи права на справедливий суд, доступ до правосуддя, справедливість судового розгляду, доступність правосуддя.

Yaselska N. SPECIAL ASPECTS OF UNDERSTANDING THE ESSENCE OF THE RIGHT OF ACCESS TO JUSTICE

The article has a comprehensive, meaningful and terminological definition of “access to justice”, including by way of defining the categories like “court”, “tribunal established by law” and “access to court”. Research has been made to study the approaches – that exist in the legal science – to defining the right of access to justice, both in its broader and narrower sense. It has been identified that the most widespread scientific approach to understanding the essence of the “access to justice” is the definition of it as an important aspect of the right to a fair trial. The author’s analysis of scientific approaches has made it possible to trace the trend towards matching the notions of

“access to justice” and “access to court”. However, the researchers now have no single approach to the essence of the right of access to justice, whereby there arises the need for its systemic analysis and study.

Reasons have been given to support the idea that the Convention has no definition of the “access to justice” in it, but this right is actually singled out in Article 6 of the Convention as an important aspect of guarantees of the right to a fair trial. The author has made a simple and word-for-word analysis of paragraph 1 of Article 6 of the Convention in the original languages (French and English), in the context of definition of the “tribunal established by law” phrase. It has been identified that the French phrase “tribunal indépendant et impartial établi par la loi” and the English phrase “independent and impartial tribunal established by law”, even though authentic, are nonetheless different in their semantics. The meaning in French is broader and covers not only the trial itself, but also the preceding activities.

The detailed analysis of Article 6 of the Convention and of specific legal positions of the European Court of Human Rights, as well as of researchers’ approaches, has allowed a comprehensive study of the essence of the “right of access to justice” and resulted in the author’s definition of this notion.

Key words: access to court, elements of the right to a fair trial, access to justice, fair trial, accessibility of justice.

Література

1. Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право»: Венеціанська комісія від 04.04.2011 року № 512/2009. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

2. Лужанський А.В. Доступ до правосуддя: окремі проблеми. Вісник Верхов-

ного Суду України. 2010. № 3. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vsvu_2010_3_7

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Рада Європи від 04.11.1950р. Дата оновлення 02.10.2013р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Конституція Республіки Молдова : Закон от 29 июля 1994 года. Дата обновления: 19.07.1996 р. URL: <https://www.presedinte.md/rus/constitution>

5. Окрема думка судді Зекія Голдер проти Сполученого Королівства. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086#Text

6. Окрема думка судді сера Джеральда Фіцморіса. Голдер проти Сполученого Королівства. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086#Text

7. Голдер проти Сполученого Королівства. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086#Text

8. Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві : навч. посіб. Харків : Національна юридична академія України імені Я.Мудрого, 2007. 42 с.

9. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010 р. 256 с.

10. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права». Харків, 2006. 20 с.

11. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. Вісник Національного університету Львівська політехніка. 2015. № 825. С. 132–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnupirurn_2015_825_23

12. Лужанський А.В. Конституційно-правові засади доступу до правосуддя в Україні : автореф. дис. ... канд. наук : 10.00.02. Київ, 2013.

13. Михайленко О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя. Вісник Академії прокуратури України. 2007. № 3.

14. Афанасьев С.Ф. *Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство* : дисс. Саратов, 2010. 593 с.

15. *Юридичний словник* / за ред. ак. АН УРСР Б.М. Бабій, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. Київ : УРЕ, 1974. 844 с.

16. Чернишова Н.В. *Судова влада в Україні* : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 104 с.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2207>

А. Рубис,

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры уголовного процесса
Учреждения образования

«Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь»

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ КАНДИДАТА ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК, ПРОФЕССОРА АНДРЕЯ БОРОВИКА И ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ В ОБЛАСТИ ПРАВА НАТАЛИИ ДЕРЕВЯНКО “IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO RECEIVE PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE IN UKRAINE (ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES)”¹

Право на получение профессиональной юридической помощи является самостоятельным компонентом структуры правового статуса гражданина любой страны и одним из основных средств обеспечения реализации конституционных прав граждан, поскольку представляет собой профессиональную юридическую поддержку конкретного лица в реализации его прав, свобод, законных интересов и выполнении обязанностей перед государством в различных формах.

Особая значимость профессиональной юридической помощи в современных условиях вызвана факторами как положительного, так и отрицательного характера, среди которых: а) возрастание роли права в общественных отношениях, юридических механизмов удовлетворения субъектами различных экономических, политических, духовных и других интересов; б) недостаточный уровень

развития правового сознания и правовой культуры граждан, что часто не позволяет им использовать в той или иной жизненной ситуации даже элементарные правовые средства для реализации своих прав, свобод и законных интересов; в) недостаточно эффективная работа правоохранительной, в том числе судебной системы, когда без профессионального правового содействия граждане не могут отстоять свои права, свободы и законные интересы, защитить от произвола со стороны правоохранительных органов и др. Кроме того, имеют место проблемы и в самой системе правовой помощи, которая далека от необходимого для правового государства уровня.

Рассмотрению вышеуказанных вопросов и посвящена рецензируемая монография.

Комплексный подход к раскрытию проблематики обеспечил высокий уровень монографии, ведь А.В. Боро-

¹ Borovyk A. V., Derevianko N. Z. Implementation of the right to receive professional legal assistance in Ukraine (administrative and legal principles) : monograph. Riga : Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2021. 248 p.

виком и Н.З. Дервянко основательно проанализированы работы украинских и зарубежных ученых по исследуемым проблемам.

Проведенный анализ монографического исследования “Implementation of the right to receive professional legal assistance in Ukraine (administrative and legal principles)” также показал, что нормативное обеспечение реализации прав и свобод человека прошло условно три «поколения прав» и перешло в четвертый период, которому характерна новая мировоззренческая основа – человекоцентризм, а также вектор на выход за пределы понимания прав и свобод человека как чисто политико-правового феномена и превращение их в экосоциогуманистическое явление с ориентацией на устойчивое и инклюзивное развитие человечества.

Кроме того, авторами монографии классифицирован весь массив нормативно-правовых актов, обеспечивающих реализацию права на получение профессиональной юридической помощи в Украине на две группы: общие и специальные. К общим отнесены акты, определяющие право на получение профессиональной юридической (правовой) помощи, не детализируя его. К специальным отнесены акты, направленные на урегулирование отдельных, специализированных вопросов, таких, которые непосредственно касаются обеспечения реализации права на профессиональную юридическую помощь, а также деятельности субъектов, которые призваны обеспечить реализацию указанного права.

Также авторами монографии рассмотрен административно-правовой статус субъектов обеспечения реализации права на получение профессиональной юридической помощи по совокупности с определенными в административно-правовых нормах прав, обязанностей, цели создания и задач их деятельности, полномочий, а также ответственности за невыпол-

нение возложенных на них государством функций, или нарушение установленных норм.

Необходимо отметить, что положительным в работе является и то, что в ней нашли отражение факты о том, что эффективная правовая помощь включает профессионализм – наличие у лица, оказывающего помощь, специального образования, специальных знаний, навыков, опыта работы, подчиненность его деятельности профессиональным правилам и пр. Поэтому качество оказания профессиональной юридической помощи необходимо характеризовать через квалификационные стандарты, предъявляемые к юристу или адвокату вообще и при осуществлении ими профессиональной юридической помощи в частности. Определено, что наиболее стандартизирована, а следовательно, урегулирована вторичная правовая помощь – защита и представительство в суде, где субъектами административно-правового регулирования качества оказания профессиональной юридической помощи являются: комиссии региональных советов адвокатов, центры предоставления бесплатной вторичной правовой помощи и Координационный центр.

Проведенный авторами монографии анализ в сфере административно-правового регулирования реализации права на получение профессиональной юридической помощи в Украине позволил выделить проблемные вопросы, которые необходимо немедленно решать, а именно: 1) с 2006 года в Украине не принято ни одного программного документа (Стратегии, Концепции, общегосударственной программы, Национального плана действий); 2) не создано действенных и эффективных механизмов обеспечения государственного и корпоративного контроля деятельности организаций и лиц, оказывающих юридическую помощь; 3) процедура предоставления бесплатной правовой

помощи установлена в акте, который не имеет юридической силы, а носит рекомендательный характер; 4) сама процедура перегружена бюрократическими формальностями, но не цифровизирована; 5) не решен вопрос о предоставлении бесплатной правовой помощи лицу, которое привлекается к административной ответственности за совершение административного правонарушения, предусмотренного Кодексом Украины об административных правонарушениях.

Исходя из вышеизложенного, монография А.В. Боровика и Н.З. Деревянко “Implementation of the right to receive professional legal assistance in Ukraine (administrative and legal principles)” является, без-

условно, актуальной и своевременной для юридической науки, а также для решения проблем, возникающих в сфере реализации права на получение профессиональной юридической помощи.

Вывод: монография А.В. Боровика и Н.З. Деревянко “Implementation of the right to receive professional legal assistance in Ukraine (administrative and legal principles)” является завершённым научным трудом, в полной мере отвечающим всем требованиям, предъявляемым к такому виду научных работ и имеющим практическое и теоретическое значение для дальнейших научных разработок как в Украине, так и за рубежом.

НОТАТКИ